T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

MİHRİŞAH VALİDE SULTAN'IN İSTANBUL'DAKİ MİMARİ ESERLERİ

Tuğba OĞUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Erkan ATAK

HAZİRAN - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİHRİŞAH VALİDE SULTAN'IN İSTANBUL'DAKİ MİMARİ ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba OĞUL

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

"Bu tez 12/06/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Erkan ATAK	Başarılı
Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Mert AĞAOĞLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Tuğba OĞUL
12/06/2024

ÖN SÖZ

Osmanlı mimarisinde hanım sultanların baniliğinin önemi mimarlık tarihi ve sanat tarihi açısından yadsınamayacak bir durumdadır. Zira mevcut eser sayısı ve niteliği açısından valide sultanların yapıları dikkate değer niteliktedir. Valide Sultanlar ile alakalı gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında bunların çoğunun valide sultanları genel çerçevede ve kısa bölümlerle ele aldığı görülmektedir. Bilhassa Mihrişah Valide Sultan ve eserlerini ele alan çalışmaların bütüncül ve karşılaştırmalı bakış açısından yoksun olduğu görülmektedir.

Kadın banilerin Osmanlı mimarisindeki önemini ve Mihrişah Valide Sultan dönemine ait bir monografi çalışmasının eksikliğini dile getirerek bu konuda şahsıma yol gösteren ve beni bu çalışmaya heveslendiren danışman hocam Prof. Dr. Erkan ATAK'a bütün içtenliğimle teşekkür ederim. Kendisi tez çalışmamın her bölümünde karşılaşmış olduğum sorunları desteğini esirgemeden çözerek tezin nihayete ermesini sağlamıştır.

Kıymetli ailem... Hayatımın her döneminde ve aldığım her kararda beni hiç sorgulamadan bana güvenip yanımda oldunuz. Sevgili babam Kemal Oğul ... Kendisi bu çalışmayı en az benim kadar sahiplenip bana benden çok inanarak hiç bir fedakarlıktan kaçınmadı.

Sonsuz teşekkürler...

Tuğba OĞUL

12/06/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ..... **iii**
TABLO LİSTESİ ..... **iv**
GRAVÜR LİSTESİ ..... **v**
ÇİZİM LİSTESİ ..... **vi**
FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **vii**
ÖZET ..... **xiv**
ABSTRACT ..... **xv**

GİRİŞ **1**
1. BÖLÜM: 18. YÜZYIL OSMANLI BATILILAŞMASINA GENEL BİR BAKIŞ **6**
1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Hareketleri (1703-1789) 6
1.2. Sultan III. Selim Devri (1789-1807) 13
1.3. 18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma 15
2. BÖLÜM: VALİDE SULTANLAR VE MİHRİŞAH VALİDE SULTAN **23**
2.1. Valide Sultanlar 23
2.2. Mihrişah Valide Sultan 26
3. BÖLÜM: KATALOG **29**
3.1. Külliye 29
3.1.1. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi 29
3.1.1.1. Genel Düzen 29
3.1.1.2. Mihrişah Valide Sultan İmareti 34
3.1.1.3. Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi 43
3.1.1.4. Mihrişah Valide Sultan Türbesi 46
3.1.1.5. Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi 52
3.2. Cami 71
3.2.1. Mihrişah Valide Sultan Humbaracılar Camii (Kumbarahane Cami) 71
3.2.1.1. Mimari Özellikleri 72
3.2.1.2. Süsleme Özellikleri 74
3.2.1.3. Malzeme ve Teknik 76
3.3. Çeşmeler 97

3.3.1. Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi……97
3.3.2. Beşiktaş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 101
3.3.3. Kurtuluş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 105
3.3.4. Halıcıoğlu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 110
3.3.5. Üsküdar Karacaahmet Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 115
3.3.6. İhsaniye Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 122
3.3.7. Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri 128
3.3.8. Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 130
3.3.9. Yeniköy Ev Duvarında Bulunan Çeşme 134
3.4. Bent 136
3.4.1. Mihrişah Valide Sultan Bendi 136
4. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME 144
4.1. Camiler 144
4.2. Türbeler 158
4.3. Sıbyan Mektepleri 172
4.4. Sebiller 176
4.5. Çeşmeler 181
4.6. Bentler 189
4.7. İmaretler 193

SONUÇ 196
KAYNAKÇA 198
ÖZ GEÇMİŞ 207

KISALTMALAR

DİA **:** Diyanet İslam Ansiklopedisi

DBİA **:** Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

İTÜ **:** İstanbul Teknik Üniversitesi

TDV **:** Türkiye Diyanet Vakfı

TTK **:** Türk Tarih Kurumu

YEM **:** Yapı Endüstri Merkezi Yayınları

Yy. **:** Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Valide Sultanlar …….……..……...…….....26

GRAVÜR LİSTESİ

Gravür 1: Valide Sultan Alayı……28

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi 31
Çizim 2: Mihrişah Valide Sultan Türbesi 49
Çizim 3: Mihrişah Valide Sultan Sebili 54
Çizim 4: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi Görünüş 57
Çizim 5: Mihrişah Valide Sultan Sol Çeşme 57
Çizim 6: Mihrişah Valide Sultan Sağ Çeşme 58
Çizim 7: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi 58
Çizim 8: Mihrişah Valide Sultan (Humbaracılar) Cami Planı 79
Çizim 9: Ayazma Cami 146
Çizim 10: Laleli Cami 147
Çizim 11: Zeyneb Sultan Cami ve Sıbyan Mektebi 148
Çizim 12: Beylerbeyi Cami 149
Çizim 13: Cezayirli Hasan Paşa Cami 150
Çizim 14: Selimiye Cami 151
Çizim 15: Mihrişah Valide Sultan (Humbaracılar) Cami 151
Çizim 16: Şehsuvar Valide Sultan Türbesi 161
Çizim 17: Sultan III. Mustafa Türbesi 162
Çizim 18: Hamidiye Türbesi 163
Çizim 19: Şah Sultan Türbesi 164
Çizim 20: Mihrişah Valide Sultan Türbesi 165
Çizim 21: Nakşidil Valide Sultan Türbesi 166
Çizim 22: Nuruosmaniye Sebili 177
Çizim 23: Hamidiye Sebili 177
Çizim 24: Nakşidil Valide Sultan Sebili 178
Çizim 25: Mihrişah Valide Sultan Sebili 179
Çizim 26: Küçüksu Mihrişah Valide Çeşmesi Cephe Görünüş 188
Çizim 27: Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Plan ve Kesit 189
Çizim 28: Ayvat Bendi 190
Çizim 29: Valide Bendi 190
Çizim 30: Laleli Külliyesi Planı 194

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Genel Görünüm 32
Fotoğraf 2: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi 32
Fotoğraf 3: Mihrişah Valide Sultan Türbesi, Cülüs Yolu 33
Fotoğraf 4: Binek Taşı 33
Fotoğraf 5: Mihrişah Valide Sultan İmareti Kartpostal 36
Fotoğraf 6: Mihrişah Valide Sultan İmareti 37
Fotoğraf 7: Mihrişah Valide Sultan İmareti 38
Fotoğraf 8: İmaret Mutfak Kapısı Üzerinde Bulunan Besmele-i Şerif 38
Fotoğraf 9: Mihrişah Valide Sultan İmaret Girişi 39
Fotoğraf 10: Mihrişah Valide Sultan İmareti Batı Cephesi 39
Fotoğraf 11: Mihrişah Valide Sultan Doğu Cephesi 40
Fotoğraf 12: Mihrişah Valide Sultan İmareti Kuzey Cephesi 40
Fotoğraf 13: Mihrişah Valide Sultan İmaretinin İç Bölümü 41
Fotoğraf 14: Mihrişah Valide Sultan İmareti Hazirede Bulunan Mezarlar 41
Fotoğraf 15: Mihrişah Valide Sultan İmareti Hazirede Bulunan Mezarlar 42
Fotoğraf 16: Mihrişah Valide Sultan İmareti Mezarlıklar Bölümünden Aşhaneye Bakış 42
Fotoğraf 17: Mihrişah Valide Sultan İmaretinden Türbeye Bakış 43
Fotoğraf 18: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi 45
Fotoğraf 19: Sıbyan Mektebi Duvarı ve Mihrişah Sultan Sebili 46
Fotoğraf 20: Mihrişah Valide Sultan Türbesi 50
Fotoğraf 21: Mihrişah Valide Sultan İmareti Sandukaları 51
Fotoğraf 22: Mihrişah Valide Sultan İmareti Sandukaları Batı Duvarından Çekim 51
Fotoğraf 23: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Ön Cephe 59
Fotoğraf 24: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Ön Cephe ve Yan Görünüş 60
Fotoğraf 25: Sebilin Kitabesi 60
Fotoğraf 26: Sebil Üst Kısım Alınlık Süslemeleri Akantus Yaprağı ve İstiridye Motifi 61
Fotoğraf 27: Kaide Detay, Konsol Plastırlar 61
Fotoğraf 28: Mihrişah Valide Sultan Sebili Sol ve Sağ Çeşme 62
Fotoğraf 29: Mihrişah Valide Sultan Sebili Sol ve Sağ Çeşme 63

Fotoğraf 30: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmesi, Tas Takımı Kopan Zincir Detayı 63
Fotoğraf 31: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Üst Bölüm İstiridye Kabuğu Motifi Süsleme Detayı 64
Fotoğraf 32: Mihrişah Valide Sultan Sebili Çeşmenin Üst Süslemesi Detayı ve Yazı Kuşağı 65
Fotoğraf 33: Mihrişah Valide Sultan Sebili Saçak Bölümü 65
Fotoğraf 34: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Saçak Süslmeleri 66
Fotoğraf 35: Mihrişah Valide Sultan Sebili Saçak Bölümü Süsleme Detayı 66
Fotoğraf 36: Mihrişah Sultan Sebili Pencereliklerde Bulunan Demir Şebeke Detayı .. 67
Fotoğraf 37: Mihrişah Valide Sultan Sebili İç Kısım 67
Fotoğraf 38: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı 68
Fotoğraf 39: Kitaplık Dolap Kapakları Detayı 68
Fotoğraf 40: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı Dolap Kapakları Detay 69
Fotoğraf 41: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı Kitabesi 69
Fotoğraf 42: Kitaplar Üzerinde Bulunan Mihrişah Valide Sultan Vakıf Mührü 70
Fotoğraf 43: Humbaracılar Kışlası ve Cami Yıkılmdan Önceki Görünüm 77
Fotoğraf 44: Humbaracılar Kışla ve Cami genel görünüm 77
Fotoğraf 45: Humbaracılar Camii 78
Fotoğraf 46: Kışla duvarı 78
Fotoğraf 47: Humbaracılar Cami Günümüz Genel Görünüm 80
Fotoğraf 48: Humbaracılar Cami Girişi 81
Fotoğraf 49: Humbaracılar Camii, Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe Detayı 81
Fotoğraf 50: Humbaracılar Cami Kıble Duvarı ve Mihrap 82
Fotoğraf 51: Humbaracılar Cami, Mihrabın Tepelik Bölümü Süsleme Detayı ve Yazı Kuşağı 82
Fotoğraf 52: Humbaracılar Cami, Minberden Mihraba Bakış 83
Fotoğraf 53: Humbaracılar Cami, Minber 83
Fotoğraf 54: Humbaracılar Cami,Minber Üst Süsleme Detayı 84
Fotoğraf 55: Humbaracılar Cami,Minberde Bitkisel Süslemeler 84
Fotoğraf 56: Humbaracılar Cami, Minber Köşk Kemer Köşeliği 85
Fotoğraf 57: Humbaracılar Cami, Minber Köşk Kemeri Detay 85

Fotoğraf 58: Humbaracılar Cami, Geçit Dolap Süslemesi 86
Fotoğraf 59: Humbaracılar Cami, Süpürgelikler Süsleme Detayı 86
Fotoğraf 60: Humbaracılar Cami Vaaz Kürsüsü 87
Fotoğraf 61: Humbaracılar Cami Vaaz Kürsüsü, Ahşap Süsleme Detayı 87
Fotoğraf 62: Humbaracılar Cami, Hanımlar Mahfili Pencere Şebekeleri 88
Fotoğraf 63: Humbaracılar Cami, Harimden Hanımlar Mahfiline Bakış 88
Fotoğraf 64: Humbaracılar Cami Son Cemaat Birimi Batı Köşesi 89
Fotoğraf 65: Humbaracılar Cami, Son Cemaat Birimi Doğu Köşesi 89
Fotoğraf 66: Humbaracılar Cami Kubbeye Geçiş 90
Fotoğraf 67: Humbaracılar Cami Kubbe Detay 91
Fotoğraf 68: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Hüseyin Yazısı 91
Fotoğraf 69: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Hasan Yazısı 92
Fotoğraf 70: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Muhammed Yazısı 92
Fotoğraf 71: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Ebubekir Yazısı 93
Fotoğraf 72: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Osman Yazısı 93
Fotoğraf 73: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Allah Yazısı 94
Fotoğraf 74: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Ali Yazısı 94
Fotoğraf 75: Humbaracılar Cami 95
Fotoğraf 76: Humbaracılar Cami, Kubbe Eteğine bakış 95
Fotoğraf 77: Humbaracılar Cami Şadırvandan Avluya Bakış 96
Fotoğraf 78: Humbaracılar Cami, Şadırvan Bölümü 96
Fotoğraf 79 : Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 98
Fotoğraf 80 : Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Çeşmenin Su Yalağı 99
Fotoğraf 81: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ayna Taşı Süsleme Detayı 99
Fotoğraf 82: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kenarlara Yerleştirilen İkili Sütun Detayı 100
Fotoğraf 83: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kenarlara Yerleştirilen İkili Sütun Detayı 100
Fotoğraf 84: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe 101
Fotoğraf 85: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe Detayı 101
Fotoğraf 86: Yeniçeri Apartmanı Ön Cephesinde Bulunan Çeşme 103

Fotoğraf 87: Yeniçeri Apartmanı Ön Cephesinde Bulunan Çeşmenin Yan Cepheden Görünümü 104
Fotoğraf 88: Yeniçeri Apartmanı Önünde Bulunan Çeşmenin Kitabe Detayı..... 104
Fotoğraf 89: Yeniçeri Apartmanı Önünde Bulunan Çeşmenin Kurna Kısmı 105
Fotoğraf 90: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesine Bakış... 107
Fotoğraf 91: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Genel Görünüm 107
Fotoğraf 92: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabesi .. 108
Fotoğraf 93: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Su Yalağı ve Ayna Taşı Detayı 109
Fotoğraf 94: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Dinlenme Sekisi..... 110
Fotoğraf 95: (FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Restorasyon öncesi görünüm..... 112
Fotoğraf 96: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Genel Görünüm 112
Fotoğraf 97: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Sağ ve Sol Cepheden Görünüm..... 113
Fotoğraf 98: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Kitabe Detayı..... 114
Fotoğraf 99: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Ayna Taşı, Su Yalağı ve Kitabe Detay..... 115
Fotoğraf 100: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi Ön Cephe 117
Fotoğraf 101: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşme ve Dinlenme Sekisine Bakış..... 118
Fotoğraf 102: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesinin İki Yanında Bulunan Dinlenme Sekileri..... 119
Fotoğraf 103: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Kitabe..... 119
Fotoğraf 104: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Musluk 120

Fotoğraf 105: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Aynalık Taşı ve Su Yalağı Detay 120
Fotoğraf 106: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesinin Kitabe ve Sütun Başlığı 121
Fotoğraf 107: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesinin İki Yanında Bulunan İstiridye Kabuğu Formundaki Süslemeler..... 122
Fotoğraf 108: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ön Cephe 124
Fotoğraf 109: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Doğu Cepheden Görünüm 125
Fotoğraf 110: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Yan Açılardan Görünüm 125
Fotoğraf 111: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Musluk Detayı 126
Fotoğraf 112: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ayna Taşı ve Su Yalağı. 126
Fotoğraf 113: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Sağ Sütun Başlığı Detay 127
Fotoğraf 114: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Sol Sütun Başlığı Detay. 127
Fotoğraf 115: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe Kenar Süslemeleri 128
Fotoğraf 116: Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri, Sol Çeşme 129
Fotoğraf 117: Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri, Sağ Çeşme 130
Fotoğraf 118: Molla Çelebi Cami ve Yeniköy Çeşmesini gösteren Harita Örneği, M.1926..... 132
Fotoğraf 119: Molla Çelebi Cami Dış Duvarı 1940..... 132
Fotoğraf 120: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 1940 133
Fotoğraf 121: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 133
Fotoğraf 122: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Sebili, Mührü Süleyman Detayı..... 134
Fotoğraf 123: Yeniköy Evin Duvarındaki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe .. 135
Fotoğraf 124: Yeniköy Evin Duvarındaki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi..... 136
Fotoğraf 125: Levent Kışlası..... 139
Fotoğraf 126: Mihrişah Valide Sultan Bendi Batı Cephesi, Kesit Görünümü ve Planı 139
Fotoğraf 127: Mihrişah Sultan Bendi Planı 140
Fotoğraf 128: Valide Bendine Ait Kitabe 141

Fotoğraf 129: Valide Bendine Ait Vakfiye 142
Fotoğraf 130: Valide Bendi 142
Fotoğraf 131: Valide Bendi 143
Fotoğraf 132: Valide Bendi ön cephe görünüş ve namazgah 143
Fotoğraf 133: Zeynep Sultan Cami 152
Fotoğraf 134: Nuruosmaniye Cami 153
Fotoğraf 135: Ayazma Cami 154
Fotoğraf 136: Laleli Cami 155
Fotoğraf 137: Beylerbeyi Cami 156
Fotoğraf 138: Selimiye Cami 157
Fotoğraf 139: Mihrişah Valide Sultan Cami 158
Fotoğraf 140: Şehsuvar Valide Sultan Türbesi 167
Fotoğraf 141: Sultan III. Mustafa Türbesi 168
Fotoğraf 142: Hamidiye Türbesi 169
Fotoğraf 143: Şah Sultan Türbesi 170
Fotoğraf 144: Nakşidil Valide Sultan Türbesi 171
Fotoğraf 145: Mihrişah Valide Sultan Türbesi 172
Fotoğraf 146: Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektebi 174
Fotoğraf 147: Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi 174
Fotoğraf 148: Şebsafa Hatun Sıbyan Mektebi 175
Fotoğraf 149: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi 175
Fotoğraf 150: Hamidiye Sebili 179
Fotoğraf 151: Nakşidil Valide Sultan Sebili 180
Fotoğraf 152: Mihrişah Valide Sultan Sebili 181
Fotoğraf 153: Emirgan Hamidiye Çeşmesi 184
Fotoğraf 154: Emirgan Hamidiye Çeşmesi 184
Fotoğraf 155: Kurtuluş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 185
Fotoğraf 156: Zeynep Sultan Çeşmesi 185
Fotoğraf 157: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 186
Fotoğraf 158: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 186
Fotoğraf 159: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 187
Fotoğraf 160: Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 188

Fotoğraf 161: Topuzlu Bent 191
Fotoğraf 162: Valide Bendi 191
Fotoğraf 163: Valide Bendi 192
Fotoğraf 164: Ayvat Bendi 192
Fotoğraf 165: Ayvat Bendi 193
Fotoğraf 166: Laleli İmareti 195
Fotoğraf 167: Mihrişah Valide Sultan İmareti 195

ÖZET

Başlık: Mihrişah Valide Sultan'ın İstanbul'daki Mimari Eserleri

Yazar: Tuğba OĞUL

Danışman: Prof. Dr. Erkan ATAK

Kabul Tarihi: 12/06/2024 **Sayfa Sayısı:** xv (ön kısım) + 207 (ana kısım)

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler özellikle hanım sultanlar mimaride oldukça etkin bir rol oynamıştır. Aldığı iyi eğitim ve terbiyeyle öne çıkan bir şahsiyet olan Mihrişah Valide Sultan 24 Aralık 1761 tarihinde Osmanlı hanedanına 36 yılın ardından bir veliaht vermiştir. 1789 yılında tahta çıkan Sultan III. Selim, validesine değer vermiş, gerektiğinde ona danışmıştır. Mihrişah Valide Sultan dönem siyasetinde aktif olmayı tercih etmeyerek geri planda oğluna destekte bulunmuş, yaptırmış olduğu birçok hayır eseriyle tarihe adını yazdırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tabakalaşmasında en üst sırada bulunan hanedan mensupları anıtsal ve büyük ölçekte yapıların inşasında başat rol üstlenmiştir. Hanedan üyeleri içerisinde padişahlardan sonra en fazla yapı inşa ettirenler valide sultanlardır. Söz konusu grup içerisinde ilk sıralarda olanlardan birisi de Mihrişah Valide Sultandır. Mihrişah Valide Sultan, Osmanlı mimarîsinde Batılılaşmanın yaşandığı bir devirde pek çok yapı inşa ettirmiştir. Kapsamlı ve büyük ölçekte eserlerin yanı sıra çeşme, bent gibi yapıların inşasında da rol oynamıştır. Bu çalışmada; Mihrişah Valide Sultanın banisi olduğu günümüze gelen İstanbul'daki mevcut yapıların tarihçesi ve mimari özellikleri detaylı bir biçimde ele alınarak kendisinden evvel ve sonra devrin üslubunda, hanedan mensupları tarafından inşa ettirilmiş aynı tipte yapılarla mukayese edilmiş ayrıca zamanımıza gelemeyen yapilara da kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mihrişah Valide Sultan, Osmanlı Mimarîsi, İstanbul, Batılılaşma

ABSTRACT

Title of Thesis: Architectural Works of Mihrişah Valide Sultan in İstanbul

Author of Thesis: Tuğba OĞUL

Supervisor: Prof. Dr. Erkan ATAK

Accepted Date: 12/06/2024 **Number of Pages:** xv (pre text) + 207 (main body)

In the Ottoman Empire, female patrons, especially lady sultans, played a very active role in architecture. Mihrişah Valide Sultan, a prominent figure with the good education and upbringing she received, gave the Ottoman dynasty a crown prince after 36 years on 24 December 1761. Sultan III, who ascended to the throne in 1789. Selim valued his mother and consulted her when necessary. Mihrişah Valide Sultan did not prefer to be active in the politics of the period and supported her son in the background, and made her mark in history with many charitable works she commissioned.

Members of the dynasty, who were at the top of the social stratification of the Ottoman Empire, played a leading role in the construction of monumental and large-scale structures. Among the members of the dynasty, after the sultan, the ones who built the most buildings were the mother sultans. One of the first in this group is Mihrişah Valide Sultan. Mihrişah Valide Sultan had many buildings built during a period of Westernization in Ottoman architecture. In addition to comprehensive and large-scale works, he also played a role in the construction of structures such as fountains and dams. In this study; The history and architectural features of the existing buildings in Istanbul, which were built by Mihrişah Valide Sultan, were discussed in detail and compared with the same type of buildings built by members of the dynasty in the style of the period before and after her. Structures that did not survive to our time are also briefly mentioned**.**

Keywords: Mihrişah Valide Sultan, Ottoman Architecture, Istanbul, Westernization

GİRİŞ

Gürcü asıllı olduğu düşünülen Mihrişah Valide Sultan, Sultan III. Mustafa'nın başkadını; Sultan III. Selim, Hibetullah Sultan ve Fâtıma Sultanın validesidir. Çeşitli kaynaklara göre 1746 senesinde doğduğu öne sürülse de 1745'den evvel dünyaya geldiği genel olarak kabul edilmiştir.[1] 1725-1761 yılları arasında hanedanda hiç şehzade dünyaya gelmediği için Mihrişah Valide Sultan 1761 yılında Şehzade Selim'i doğurarak saraydaki diğer kadınefendilerden daha güçlü bir pozisyona ulaşmıştır[2]. Sultan III. Mustafa'nın validesinin vefat etmiş olması nedeniyle de baş kadınefendi ünvanıyla Harem'in tüm yetkisini üstlenmiştir. Fakat, 1774 senesinde Sultan III. Mustafa'nın vefatı sebebiyle Mihrişah Sultan Saray-ı Atik'e gönderilmiş, şehzadesi Selim tahta çıkana değin, takriben 15 yıl müddetince orada ikamet etmiştir. Sultan I. Abdülhamid'in ölümünden sonra 1789 senesinde Sultan III. Selim tahta cülus etmiş, Mihrişah Sultan "Valide Sultan" namıyla "Valide Alayı" ile Sarayı-ı Cedid'e geri dönmüştür. Mihrişah Valide Sultan, şaşaalı bir Valide Alayı ile (Gravür 1) oraya ulaşmış ve Sultan III. Selim tarafından üç defa temenna edilerek karşılanmıştır. Sultan III. Selim, validesine haremde görkemli, ferah yeni bir oda inşa ettirmiş, inşa ettirdiği odanın yan tarafına kendisi için bölümler ekletmiştir[3]. Mihrişah Valide Sultan yazın daha çok Eyüp'te yer alan yalısında zaman geçirmiştir. Hz. Muhammed'I konuk eden sahabiden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesine uzak olmayan bir yerde bulunmak ve Eyüp'teki manevi atmosferden yararlanmak arzu eden devlet ricali adı geçen semte; türbe, cami, tekke vs. binalar inşa ettirmiştir. Mihrişah Valide Sultan semtte, Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî adına yaptırılan külliyenin civarına imaret ve türbesini yaptırmış, 1805 yılında vefat etmesinin ardından buradaki türbeye defnedilmiştir. Bu isteğinde Mihrişah Valide Sultanın Mevlevi olması ve Eyüp semtine duyduğu alaka da etkili olmuştur. Eyüp, Osmanlı coğrafyasunda Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonar uhrevi görülen dördüncü bölge olmuş, bu yüzden Mihrişah Valide Sultan ve kızları için bu semt ebedî istirahatgah olarak seçilmiştir[4]

---

[1] Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2012), 312.
[2] Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, 385.
[3] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Dünyasından Yansımalar* (İstanbul: Denizbank Yayınları, 2008), 332.
[4] Coşkun Yılmaz, Uğur Demir, "III. Selim ve İstanbul", *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul* (İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti, 2010), 243-244.

Sultan III. Selim'in hükümdarlık yıllarında validesi Mihrişah Sultan'ın hayra olan düşkünlüğü sebebiyle ortaya konulan mimari yapılar Osmanlı mimarisinde kadın banilik örnekleri içerisinde en önemlilerinden biridir. Mihrişah Valide Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı bazı yapılar günümüze ulaşamamıştır. Bunlar; 1801'de Levent Kışlası'nın bahçesine yaptırdığı câmi, çeşme ve sıbyan mektebi (Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi sonucu yeniçeriler tarafından yakılıp yıkılmıştır), Boyacıköy ve Küçüksu'da mescidler (Küçüksu'daki mescid 1950'li yıllarda tamamen yıkılmış, 2014 yılında yeniden ihya edilmiştir), Çaşnigir Zeynep Usta'nın anısına Eminönü ile Balıkpazarı arasında bir çeşme, Hasköy'de çeşme, Topçu Kışlası'na inşa ettirdiği cami günümüze gelemeyen eserleri arasındadır. Mihrişah Valide Sultanın günümüze ulaşan mimari eserleri ise sırasıyla şu şekildedir; Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (Külliye içerisindeki yapılar: İmaret, Sıbyan Mektebi, Türbe, Sebil ile Çeşme ve Kitaplık), Mihrişah Valide Sultan Humbaracılar Cami, Mihrişah Valide Sultan Bendi, Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniçeri Apartmanı Cephesinde Bulunan Hasarlı Çeşme, Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi arka duvarında konumlanan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Üsküdar Karacaahmet'te bulunan (Fatma Sultan) Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, İhsaniye Mihrişah Valide Sutan Çeşmesi, Şah Sultan Türbesi Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri, Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Yeniköy semtinde günümüzde bir evin duvarında bulunan çeşmesidir.

Mihrişah Valide Sultanın yaptırdığı eserler incelendiğinde, bu yapıların dinî ve bütüncül eserler oldukları dikkat çekmektedir. Bununla beraber inşa edilen tüm mimari eserler ve su yapıları ihtiyaca binaen yapılmış olup Valide Sultanın kişiliği ile de zıt düşmeyecek şekilde israfa yer verilmemişir. Valide sultanın yaptırmış olduğu eserler hayır amacı taşısa da bazılarının Nizam-ı Cedid için inşa edilen askerî yapılarla bağlantılı olduğu gözlenmektedir.

Araştırmanın Konusu

Bu tezde, Mihrişah Valide Sultan baniliğinde inşa edilen mimari yapıların ele alınarak değerlendirilmesinin yapılması ve Osmanlı mimarisindeki yeriyle öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Kadın banilerin çoğunlukla İstanbul merkezli eserler tasarlatması yapılan araştırmaların İstanbul ölçekli yapılmasına sebep olmuştur. Bu

araştırmanın konusu, Mihrişah Valide Sultan'ın İstanbul'da bulunan tüm eserlerinin genel incelemesini kapsamaktadır. Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu eserlerden tarihlerine net bir biçimde ulaşabildiğimiz mevcut tüm yapılara katalogda yer verilmiştir. Katalogda yapıların inşa tarihleri, mimarları, plan özellikleri, malzeme ve süslemelerine değinildikten sonra karşılaştırma kısmına geçilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Çalışmamızda, Mihrişah Valide Sultan tarafından inşa ettirilen günümüze gelen mevcut yapılar, 18. Yüzyılın ikinci çeyreği ile 19. Yüzyıl'ın ilk yıllarında hanedan üyeleri tarafından yaptırılan aynı üslup ve yapı tipindeki eserlerle mukayese edilerek farklı yönleri ile benzerliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Mihrişah Valide Sultan, Bezmialem Valide Sultan'dan sonra Osmanlı İmparatorluğunda en çok sayıda eser veren Valide Sultan olmasına karşın eserlerinin incelemesinin birkaç makale ve bildirinin ötesine geçememiş olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Araştırmamız, Mihrişah Valide Sultan Eserleri özelinde kadın banilerin Osmanlı Mimarisindeki önemini de yeniden vurgular niteliktedir.

Araştırmanın Amacı

Osmanlı Mimarisinde kadın banilerin yeri ve önemi yadsınamaz. Bu sebeple özellikle hanım sultanların mimarinin gelişimi açısından etkileri diğer birçok saray mensubuna göre daha fazladır. İslam ülkelerinde ahiret inancı ve cenneti kazanma arzusu her zaman için hayır işleme çabası doğurmuştur. Söz konusu hayırlar küçük bir su yapısı olabileceği gibi kompleks şeklinde niteleyebileceğimiz külliyeler de olabilmektedir. Mihrişah Valide Sultan, yaptırdığı hem küçük ölçekli hemde nitelikli eserleri ile her açıdan değerlendirmeye elverişli eserleri Osmanlı Mimarisine kazandırmış önemli bir figürdür. Bu araştırmada dönemin en varlıklı ve en hayırsever sultanı olan Mihrişah Valide Sultanın yaptırmış olduğu hayır eserleri incelenerek, literatüre kazandırılmaları amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada eserlerin tespiti için ilk etapta konuyla alakalı kaynak ve yayınların taraması yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu tarama neticesinde ulaşılan veriler sonucunda devrin kaynakları yanında kitap, kitap bölümü, tez, bildiri, ansiklopedi maddesi gibi araştırma eserler ile gravürlere, fotoğraflara, çizimlere de yer verilmiştir. Tespit edilen yapılar

fotoğraflanarak yerinde incelenmiştir. Gerek saha çalışması gerekse literatür taraması sonrası ulaşılan bilgiler neticesinde eserlerin kapsamlı tanımı, incelemesi ve mukayesesi yapılmıştır. Bu eserlerin, plan ve fotoğraflarının temininde araştırma eserlerden yararlanılmış ve tarafımızdan gerçekleştirilen güncel çizimlerle desteklenerek tez metni meydana getirilmiştir.

Tezimizin 1. Bölümü, "18. Yüzyıl Osmanlı Batılılaşmasına Genel Bir Bakış- Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Hareketleri (1703-1789)", "Sultan III. Selim Devri (1789-1807) "18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma", başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölümde, ana hatlarıyla Sultan II. Mahmud devirne kadar olan dönem, mimarisi ile birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın 2.bölümünde "Valide Sultanlar ve Mihrişah Valide Sultan", "Sultan III. Selim Devri" başlıkları altında valide sultanlar, Mihrişah Valide Sultan'ın biyografisi ile Sultan III. Selim devrine de değinilerek devrin imar faaliyetleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Tezimizin 3. Bölümünde "Katalog" ana başlığı altında ele aldığımız eserlerin büyüklük sıralamalarına göre külliyelerden başlamak suretiyle çeşmelere kadar mimarî özellikleri, süsleme programı, malzeme ve teknik özellikleriyle ele alınmıştır. Külliye haricindeki müstakil yapı ve eserler "Camiler", "Medreseler", "Türbeler", "Çeşmeler" ,"Sebiller", "İmaretler" ve "Bentler" gibi münferit başlıklar altında teker teker incelenmiştir.

"Karşılaştırma ve Değerlendirme" bölümünde eserlerin her biri detaylı olarak Osmanlı Baroğu adı verilen üsluptaki 1740-1807 yılları arasında inşa edilen örneklerle karşılaştırılarak benzerlikleri ve farklılıklarıyla beraber irdelenmiştir. Bu kısımda, eklenen alt başlıklarla karşılaştırma yapılan eserlerin mimari özellikleri, süsleme özellikleri, tipolojik değişkenlikleri ele alınmıştır.

"Sonuç" bölümünde incelenen ve karşılaştırılan tüm eserler genel hatlarıyla görüş belirterek yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Hem yayınlardan elde ettiğimiz fotoğraf ve planlar hem de tarafımızdan tamamlanan çizim çalışmaları ve fotoğraf çekimlerine metin içinde yer verilerek çalışmanın görsellerle desteklenmesi yoluna gidilmiştir.

Araştırma ile İlgili Kaynak ve Yayınlar

Tez çalışmamızın oluşturulmasında fayda sağlayan kaynakların başında mevcut kitabeler, kitabeleri günümüze ulaşmayan kaynaklarda ise dönem kaynakları, vakıf raporları,

vakfiye kayıtları, restorasyon raporları ile çeşitli yayınlar[5] gelmektedir. Mihrişah Valide Sultan'ın eserlerini sanat tarihi açısından değerlendirerek açıklayan ve karşılaştırmalarla konuyu genişleten dönemi ve yapıların üslubunu bütüncül bakış açısıyla inceleyen bir tez çalışması mevcut olmadığından böyle bir araştırmanın hazırlanması lüzumlu görülmüştür.

[5] Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), Filiz Yenişehirlioğlu, "Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme* (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954), Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Yayınevi), 2014, İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun* (İstanbul: Islık Yayınları, 2022), Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999), Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Ankara: TTK Yayınları, 2018), Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci* (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1975), Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri* (Ankara; Nobel Yayın Dağıtım, 2003), Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul, (İstanbul: Ekav Yayınları, 2006). Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1976).

1. BÖLÜM: 18. YÜZYIL OSMANLI BATILILAŞMASINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Hareketleri (1703-1789)

Batılılaşma terimi, daha çok Doğu dünyasında, Avrupa'nın zenginlik düzeyine ulaşabilmek maksadıyla tatbik edilen politik, toplumsal ve iktisadî değişimleri tarif etmek amacı ile kullanılan bir tabirdir. Osmanlı İmparatorluğunda; asrî olma ile muasır hale gelme gibi farklı tabirlerle de söz edilmiştir. Cumhuriyet devrinde Türk dilinde yapılan sadeleştirme çabaları ile daha sonra zikredilen tabirin yerine çağdaş olma- modern olma kavramları kabul edilmiştir.[6]

Batılılaşma tabirinin 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda faydacı bir anlayışla işlendiği anlaşılmaktadır. Adı geçen yüzyılda görülen değişim faaliyetleri, askerî öğretim ve teknik alanlar üstüne odaklandığından söz konusu devirdeki dönüşümler "*Batılaşma*", 19. Yüzyılda görülenlerse "*Batılılaşma*" şeklinde isimlendirilmektedir. "*Batılaşma*" tabiri Avrupa'nın sadece askerî, fennî niteliklerinin alınmasıyla sınırlandırılmışken "*Batılılaşma*" ise Avrupa'nın politik, ekonomik, toplumsal, kültürel bir biçimde örnek alınması manasına gelmekteydi. Batılılaşma adlı süreç ilkin, askerî sahada zuhur etmiş, savaş teknolojisinde ortaya çıkan Batılılaşma hareketleri, 18. yüzyıla adeta damgasını vurmuştu.[7]

Batılılaşma hareketlerinin 19. yüzyıl evvelinde görülen özellikleri bulunsa dahi asıl şekliyle Sultan II. Mahmud devrinde gerçekleşmiştir. Bilhassa, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı münevverleri, toplumun sosyal gerçeklerini dikkate almadan söz konusu tabiri tatbik etmişlerdir.[8]

Sultan III. Ahmed zamanında, Avrupa'nın askerî alanda fennî olarak öne çıkma durumu, Osmanlı ricali nazarında fark edilmiştir.[9] Söz konusu durumun nedeni, 1683 senesindeki İkinci Viyana Muhasarası ve devamındaki muharebelerde alınan yenilgilerdi.[10] Adı geçen

---

[6] Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/148.
[7] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 9.
[8] Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma"*TCTA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1985), 1/139.
[9] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Konya: Selçuk Yayınları, 1996), 16.
[10] Alaaddin Yalçınkaya, "18.Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diploması Dönemi (1703-1789)", *Genel Türk Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 7/63.

muharebeler sonucunda, 1699 yılında imzalanan "*Karlofça Anlaşması*", Osmanlılardaki ilk Batılılaşma faaliyetlerinin başlamasına sebep olmuştur.[11] Avrupa'da 1648 Westphalia Barışıyla gerçekleşen durum, Karlofça Anlaşması ile Osmanlı Devlet'ni ilk defa milletlerarası diplomasi düzenine sokmuştur. Bunun haricinde, muharebelerdeki yenilgilere karşın, Osmanlı kalemiyesi ile Reisülküttab Ramî Mehmed Efendi görüşmeleri başarı ile nihayete erdirerek devletin kayıplarını en az olmasını sağlamıştır.[12] Daha evvelki asırlarda en son askerî teknolojiyi elinde bulunduran Osmanlı Devleti, 18. Yüzyıla gelindiğinde bunu Batı'dan almaya başlamıştır. Bu sebepten, Osmanlılarda ilk Avrupaî kurumlar askerî mektepler olmuştur. Sultan I. Abdülhamid devrinde Avrupalı teknik uzmanların da ders verdiği Mühendishane-i Bahrî Hümayun açılmış, Fransız bir mimara tersanede kalyonlar inşa ettirilmiştir[13]. Lakin askerî mekteplerden önce, en önemli değişim olarak Sultan III. Ahmed zamanında, matbaa makinesinin getirilmesi öne çıkmaktadır. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu olan Said Çelebi, İbrahim Müteferrikayla 1727 senesinde ilk Türk matbaasını tesis etmiştir[14]. Dinsel kitapların haricindeki kitapların basılmasına izin verilmiştir. Matbaada basılan ilk kitap 1729 senesinde "*Vankulu Lügatı*"dır[15]. Matbaayı kuran İbrahim Müteferrika'nın söz konusu sürece en mühim katkısı, evvelinde Hıristiyan olan Macar bir fikir insanı olarak "*Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*" adlı bir eser yazmış olmasıdır. Zikredilen kitapta modern devletin, din ve adetlerin tesirinden uzak bir biçimde, aklın kuralları doğrultusunda yönetilmesinden söz etmektedir. Müteferrika'ya göre, devletin içerisinde bulunduğu vaziyetten kurtulabilmesi maksadıyla yönetimin sil baştan düzenlenmesi gerekmekteydi. Ama bu dönemde Osmanlı'nın yaşadığı dönüşümler, yalnızca mevcut düzen haricinde çözümlenebilecek sorunlara düzen içerisinde çözüm bulmaktan ibaretti[16]. Farklı arayışlar içine girilen bu dönemde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa adı geçen değişikliklerde mühim rol üstlenmişti. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa tayin edilmesiyle, öncesine göre, Avrupa'ya yollanan elçilerin sayısında bir yükselme olmuştu.

---

[11] Gamze Güngörmüş Kona, *Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma* (İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005), 80.
[12] Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 382.
[13] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 961.
[14] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma (*Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 1978), 22.
[15] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 7* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 2010), 2067.
[16] Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 19/197.

Yollanan elçilerin artması, Osmanlı zihniyeti ile bağdaştırılan üstünlüğün artık sorgulandığını göstermekteydi. Giden elçiler, sadece diplomatik ve iktisadî görüşmelerde değil, bunun yanında Batı'nın kültürü ve toplumsal yaşamı, sanayisi, tarımsal faaliyetleri ile askerî durumuna dair de bilgi edinmişlerdir. Ayrıca, elde ettiklerini raporlamışlardır. Lakin yine de Osmanlılar, sürekli elçi yollamayı Sultan III. Selim zamanına, 1793 yılına değin lüzumlu görmemiş; söz konusu yılda ilk daimi elçi olarak Yusuf Agah Efendi, Londra'ya yollanmıştır.[17]

Osmanlıların Avrupa'ya dair bilgilerinin en önemli kaynağını, Batı'ya yollanan elçiler oluşturmaktaydı. Damat İbrahim Paşa, asıl ismi Mehmed Faizî olarak bilinen ve 28. yeniçeri bölüğünden geldiğinden Yirmisekiz Mehmed Çelebi şeklinde bilinen Mehmed Efendi'yi Fransa'ya elçi vazifesiyle yollamıştır. Mehmed Efendi o devre değin Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeyen operayla hayvanat bahçesi, hastahane tarzı kurumları görmüş, Fransız hanımlarının serbest bir biçimde caddelerde gezmesi kendisinin dikkatini celbetmiştir. Böylece, Yirmisekiz Çelebi'nin toplumsal hayatla yakinen alakadar olduğu görülmektedir. Kısaca, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, kentleri, hisarları, caddeler, sarayları, operayı ve toplumu, tanık olduğu birçok unsuru sefaretnamesinde kaleme almıştır. Ek olarak Mehmed Efendi, Fransa'dan dönüşünde yapılara dair mimarî planları da yanında getirmiştir[18]. Mehmed Efendi eserinde Versailles Sarayı'nı öne çıkarmakta, yapıyı bir zevk sarayı şeklinde tarif etmektedir[19]. Fakat yine de eserde "*Dünya, müminlerin zindanı, kafirlerin cennetidir*"[20] hadisini zikretmesi, Mehmed Efendi'nin Avrupa uygarlığına bakış açısını göstermekte, ait içinde bulunduğu uygarlığı Avrupa'dan yukarıda gördüğünü göstermektedir. Yirmisekiz Çelebi bu hadisi Marly Sarayı'nı gördükten sonra söylemiştir[21]. Bunun yanı sıra Mehmed Efendi'nin elçiliğinden sonra Fransa'da başlayıp, daha sonra Avrupa'nın birçok yerinde görülen "Turquerie" (Türk Modası) çoğalmıştır. Adı geçen akımın ortaya çıkışında Avrupa'nın Doğu ile olan ticaretinin git gide çoğalması mühim bir rol oynamıştır. Bilhassa, Fransa saray

---

[17] Belkıs Altıniş Gürsoy, "Sefaretnameler", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/956.
[18] Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1976), Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları*, (İstanbul: Ark Yayınları, 2002), 102.
[19] Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası*,Çev. Münir Akın (İstanbul: Ark Kitapları, 2009), 27.
[20] Kemal Beydilli, "Sefaretname (Osmanlılar'da)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/292.
[21] Fatma Müge Göçek, *Doğu'nun Batı ile Karşılaşması* (İstanbul: Fol Kitap, 2023), 50.

çevrelerinde görülen bu akım birçok sahada uygulanmıştır. Bu dönemde, Batı ile gerçekleşen etkileşimin karşılıklı olduğu anlaşılmaktadır.[22] Lale Devri ile görülen kadim olandan uzaklaşıp yeni olana açılma daha sonraki devirde daha da tesirli bir hale gelmiştir. Kadimden uzaklaşma ve yenilik arayışının somut göstergeleri Lale Devri binalarının oluşturduğu atmosfer, 19. yüzyılda tamamen dışa açık hale gelerek kadim olanı arka plana itmiştir[23].

Osmanlılarda geleneksel olarak padişahın cülusu, elçiler yollanarak büyük devletlerin hükümdarlarına haber verilirdi. Lakin, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçilik görevi bu duruma dahil değildir. Mehmed Efendi'nin eseri, Osmanlıların Avrupa'ya dair bilgi edinme ve Avrupa'yı tanıma isteğinin aslını oluşturmaktadır. Bu devirde, payitahttaki imar hareketleri gözle görülür şekilde artmıştır. (Adı geçen vaziyetin en mühim nedenlerinden birinin hanedan ve devlet adamlarınca İstanbul'daki imar faaliyetlerinin takriben yarım asırdır ihmal edilmiş olmasıdır. Çünkü, 1658-1703 yılları arasında padişahların istisnai durumlar dışında İstanbul'a gelmedikleri Edirne'de yaşadıkları bilinmektedir)[24]. Bilhassa Kağıthane güzergahında su yapıları ve profan yapıların sentezlendiği görülmektedir. En çok öne çıkan yapıysa kuşkusuz "Sadabad Sarayı"dır. Söz konusu saray yaklaşık iki ay gibi bir zaman içinde yaptırılmıştır[25]. Sadabad'ın kendinden evvelki pek çok Osmanlı köşkünden ayrılan niteliği su mimarisine yoğunlaşmış olması ve incelikle gerçekleştirilen bahçe düzenlemesidir.[26] Lakin Sadabad Sarayı mütevazi, çıkmalarla derenin üzerine açılan Osmanlı konut geleneğinde bir yapı idi[27]. Sarayın yapımı gerçekleştirilirken; evvela dere yatağındaki pislikler temizlenmiş, mermerler kullanılarak kanallar meydana getirilmiştir. Bu kısımda Kağıthane sanki bir pilot bölge şeklindedir.[28] Sadabad sadece mimari olarak değil bunun yanında Avrupaî

---

[22] Filiz Yenişehirlioğlu, "Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 63.
[23] Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2014), 73.
[24] Tülay Artan, "18. Yüzyılda İstanbul: Uzlaşma ve Yeniden Yapılanma Dönemi", *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 2010), 306.
[25] Ahmed Refik Altınay, *Lale Devri* (İstanbul: İlgi Yayınları,2014), 36
[26] Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi,* 70.
[27] Afife Batur, "Geç Osmanlı İstanbul'u", *Dünya Kenti İstanbul* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 161.
[28] Necla Arslan Sevin, "18. ve 19. Yüzyıl Sahil Sarayları", *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 10/429.

hayat biçiminin de Osmanlı toplumsal yaşamına tesir etmesi noktasında mühim bir yapı olnuştur. Bunun nedeni; eğlenceli ve zevkli zaman geçirmeye odaklanarak yapılan bu yapı sebebiyle saray halkının Kağıthane'yi sürekli ziyaret etmesi olmuştur. Doğan Kuban'ın da belirttiği gibi, Lale Devri'nin ahşap sarayları genel olarak dış sofalı konut tipinin abidevî tasarımları şeklinde karşımıza çıkar. Lale Devri'ni Osmanlı Mimarlığı bakımından yenileşme, Avrupa'yı tanıma çabası şeklinde de yorumlamamız mümkündür. Zira, Yirmizekiz Mehmed Çelebi Fransa'dan yalnızca mimarî çizimleri değil tamamen bir kültürü ve hayat tarzını Osmanlıya tanıtmaya çalışmıştır. Bu devirde, -abad son eki ile adlandırılan belirli saraylar ve köşkler öne çıkmıştır. Bunlar; Sadabad, Emnabad, Neşetabad, Şerefabad gibi sahilsaraylarıdır. Batılılaşmanın getirmiş olduğu bu keyif ve seyir merakı kısa süre içerisinde sahil saraylarına olan ilgiyi arttırmış ve bu ilgi Osmanlı mimarisine çoğunluğu ahşap olan yeni köşklerin deniz gören konumlara inşa edilmesine neden olmuştur. Lale Devri ile dönemin eğlence meclislerinde kullanılan sahil sarayları tasarlanmaya başlamış ve birçok hanım sultan yaz aylarını deniz gören yazlık saraylarda geçirmeye başlamıştır. Lale Devri ile görülen bu durum, daha sonra da sürmüştür. 18. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan anıtsal meydan çeşmeleri, Sultan III. Ahmed devrinin Osmanlı su mimarisine kattığı en önemli özelliklerden biridir. İlk olarak payitaht İstanbul'da uygulanmaya başlayan tek cepheli meydan çeşmeleri, kısa zaman içerisinde yerini her köşesinde çeşme bulunan çok musluklu, üstü kapalı, saçaklı ya da saçaksız şekilde tasarlanan meydan çeşmelerine bırakmış ve bu yapılar özellikle su taksiminin zor ulaşacağı konumlara reayanın ihtiyaçlarına binaen yerleştirilmiştir. Su yapılarındaki bu değişim ve meydan çeşmesi algısı Osmanlı toplumsal yaşamı içinde dışa dönük hayatın başlamasıyla direkt ilintili olmuştur.[29]

Farklı arayışların ve değişimlerin ortaya çıktığı Sultan III. Ahmed dönemi (1703-1730), Eylül 1730'da vuku bulan "*Patrona Halil İsyanı*" neticesinde sona ermiştir. Osmanlı'nın gümüşün kıymetini azaltarak, akçenin kıymetini artırma teşebbüsü Galata sarraflarının işine gelmemiş, bu durum da adı geçen isyanda tesirli olmuştur.[30] İhtilalin başarılı olmasının nedenlerinden biri de isyan tarihinin perşembeye, yani tatil gününe denk gelmesi ve devlet adamlarının bazılarının görev başında olmaması idi. Vezirlerin çoğu ve

[29] Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*, 70-73.
[30] Ekrem Buğra Ekinci**,** *Ama Hangi Osmanlı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 200.

padişah bile Anadolu yakasında bulunduğundan, olay sabahı, isyancılara karşı anında harekete geçilememiştir. Böylece, Sultan III. Ahmed dönemi adı geçen ihtilalle beraber sona ermiştir.[31] Lale Devri mimarisi şeklinde isimlendirebileceğimiz dönemde Osmanlı mimarisinin klasik üsluptan ayrılmadığı görülmektedir. Mimarlığa ve bezeme müfredatına dahil olan yeni uygulamaların klasik üslup ile sentezlenmesi bu devirdeki sanat anlayışının temel prensibini meydana getirmektedir.[32]

Sultan III. Ahmed'in tahtı kaybetmesinden sonra tahta çıkan Sultan I. Mahmud, 1730-1754 senelerinde hükümran olmuştur. I. Mahmud'un saltanatından, Sultan III. Mustafa'nın hükümdarlığının bitişine değin olan süreye uzun müddetli muharebeler damgasını vurmuş ve adı geçen savaşlar devrin yeniliklerinde en belirgin faktör olmuştur.[33]

Sultan I. Mahmud, İbrahim Müteferrika'nın "*Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*" isimli yapıtından etkilenmiş, Osmanlı'ya sığınan bir Fransız askerini Conte de Bonneval'i, Humbaracı Ocağı'ndaki düzenlenme ile görevlendirmiştir. Conte de Bonneval, Müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa ismini almış, burada askerleri Batı tarzında eğitmiş, 1734 yılında ise Üsküdar Ayazma'da bir askerî mühendis okulu olan Hendesehane'yi kurmuştur. Humbaracı Ahmed Paşa'nın ıslahatları, devletin Rusya ve Avusturya savaşlarında başarılı olmasına yol açmıştır. 1754 senesinde ölen Sultan I. Mahmud'dan sonra hükümdar olan Sultan III. Osman'ın üç yıllık hükümdarlığında herhangi bir değişim görülmemiştir. 1757 yılında cülus eden Sultan III. Mustafa'nın ilk gerçekleştirdiği faaliyet, III. Osman'ın son sadrazamı Ragıb Paşa'yı görevinde bırakmak olmuştur[34]. Sadrazam Koca Ragıp Paşa, reformlar hakkında sultana yol göstermiştir. III. Mustafa, Avrupa'dan getirttiği bilimsel eserleri tercüme ettirmiş ve III. Mustafa zamanında, esas mühim yenilik teşebbüsü, askeriyenin topçu birliklerindeki düzenleme olmuştur. Sultan, bu alandaki faaliyetlerde Macar aslından Fransız olan Baron de Tott'tan faydalanmıştır. 1775 senesinde Mühendishane-i Bahri-i Hümayun isimli, yeni kurulan askerî mühendislik okulunda derslere giren Baron de Tott, bunun dışında Hasköy

---

[31] Münir Aktepe, *Patrona İsyanı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958), 135.
[32] Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*, 77.
[33] Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 159.
[34] Robert Mantran**,** *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I* (İstanbul: Adam Yayınları, 2002), 340.

semtinde çağdaş bir top döküm merkezi ve "Sürat Topçuları Ocağı" tesis edilmesini de sağlamıştır. Sultan III. Mustafa, tesis edilen bu ocağı sürekli denetlemeye ve yapılan talimleri seyretmeye gitmiştir[35]. Lakin tüm bu yenileşme gayretleri, kötü gidişatı engelleyememiştir. 1774 yılında III. Mustafa'nın ölümüyle beraber, Sultan I. Abdülhamid tahta geçmiş ve 1774'teki Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Osmanlı Devleti çökme evresine girmiştir. Adı geçen anlaşmayla 1475 yılından beri Osmanlı egemenliğinde olan Kırım Hanlığı bağımsız bir ülke olmuştur.[36] Bunun yanı sıra, anlaşma maddelerinden birine dayanarak Rusya, Osmanlı'daki Ortodokslar üstünde himaye hakkını elde etmiştir. Söz konusu anlaşmayla Kırım hanlarının dinî olarak halifeliğe tabiyetleri kabul edilmiştir. Ayrıca ilk kez Osmanlı padişahları hilafetin ruhanî bir otorite olduğunu öne sürerek, Kırım'daki Müslümanların hamisi olduğunu ilan etmiştir.[37]

Sultan I. Abdülhamid, yaşanan kötü gelişmler karşısında değişimin ve ıslahatların zaruri olduğunun farkına varmıştır. I. Abdülhamid birçok Batılı askerî uzman istihdam eden ve adı geçen şahısların Müslüman olmaları yahut Osmanlı kıyafetleri giyme zorunluluğunu iptal eden ve böylece 19. yüzyılda baskın olacak yeni reform haline dönüşümü başlatan ilk hükümdar olmuştur[38].

1782 senesinde sadarete atanan Halil Hamid Paşa devrinde, Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesini kendi menfaatine uygun gören Fransa, birtakım uzmanlar göndermiş; bu uzmanlar Mühendishane-i Bahrî-i Hûmayun'da hoca olarak görevlendirilmiştir. İstihkam, gemicilikle matematik, hendese alanlarında bu devirde yoğun faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Sultan I. Abdülhamid'in saltanatında, yavaş yavaş Avrupa tarzında bir ordunun oluşumu görülmektedir. Lakin, bu vaziyet fazla devam etmemiş, I. Abdülhamid'i indirip Şehzade Selim'i sultan yapmak isteyen Halil Hamid Paşa, 1785 yılında sadaretten azledilip idam edilmiştir. Bununla beraber, 1787 senesinde Rusya ve Avusturya ile gerçekleştirilen savaş esnasında Fransa, tarafını Rusya'dan yana değiştirmiş ve böylece Fransa, Osmanlı'daki bütün askerî uzmanlarını geri çekmiş ve

---

[35] Baron De Tott, *18. Yüzyılda Türkler* (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1975), 298.
[36] Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 277.
[37] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları,1988), 128.
[38] Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (İstanbul: E Yayınları, 1994), 340.

Osmanlı Devlet'ndeki yenileşme çabaları, I. Abdülhamid'in 1789 yılındaki ölümüne kadar olan zamanda akamete uğramıştır.[39]

1.2. Sultan III. Selim Devri (1789-1807)

Miladî 24 Aralık 1761 tarihinde dünyaya gelen Sultan III. Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nun 36 sene hasretle beklediği bir varis olduğundan amcası Sultan I. Abdülhamid yeğenine rahat bir kafes hayatı sunmuştur. Erken yaşta devlet protokolündeki yerini almış, törenlerde bulunmaya başlamıştır. Şehzade Selim'in Nizam-ı Cedidin alt yapısını hazırlamak maksadıyla Fransa Kralı 16. Louis ve Dışişleri Nazırı Monmoren'le mektup yazması henüz tahta çıkmadan bazı şeylerin planlamasını yaptığını göstermektedir. Bunun hemen akabinde Avrupa'daki genel durumu analiz maksadıyla sefir Choiseul Gouffier'nin yardımı ile Avrupa'daki askerî-teknik gelişmeleri tespit etmek ve öğrenmek için Fransa'nın başkenti Paris'e "*şehzade elçisi*" unvanıyla Safiye Sultanzâde İshak Bey'in gönderilmesi de daha öncesinde hiçbir şehzadenin cesaret edemediği türden bir hareket olmuştur[40].

Sultan III. Selim, Sultan I. Abdülhamid'in vefatından sonra 7 Nisan 1789 tarihinde 28 yaşında tahta çıkmıştır. Sultan III. Selim, annesi Mihrişah Valide Sultan'a hem şehzadelik hem de sultanlık döneminde çok kıymet vermiş ve tahta çıkar çıkmaz annesi Mihrişah Valide Sultan için haremde bir daire yaptırarak kendi odasını bu daireyle birleştirecek bir koridor ekletmiştir.[41]

Sultan III. Selim devrinde Osmanlı'daki yenileşme hareketleri farklı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu yenilikler sistematik olarak bir program dahilinde uygulanmaya çalışılmış, buna "Nizam-ı Cedid" adı verilmiştir. "Yeni Düzen" anlamına gelen terime kaynaklarda ilk kez Viyana sefiri Ebubekir Ratib Efendi'nin sefaretnamesinde rastlanmıştır. Lakin Sultan III. Selim'in reformlarının ilham kaynağı olan ülke Fransa olmuştur. Şehzadeliğinde Fransa'nın Kralı 16. Louis ile yazışan III. Selim, tahta çıktıktan

---

[39] Mert Ağaoğlu, "XVIII. Yüzyılda İstanbul Mimarîsi ve Osmanlı Batılılaşması Kaynakçası," *TİDSAD,* 2017, 14/111-153.
[40] Oya Şenyurt, "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", *Bilig* (Haziran 2016), 78/202-204.
[41] Ahmed Vâsıf, *Târih* (İstanbul: Üsküdar Matbaası, 1214/1804), 278.

sonra meydana gelen Fransız İhtilali sebebiyle bu ülkeye temkinli yaklaşmış ve cumhuriyet hükümetini 1795 yılına değin tanımamıştır[42].

Nizam-ı Cedid, genel olarak; Avrupa metodlarına göre yetiştirilmesi arzu edilen talimli askere verilen isimdir. Geniş olarak ise Avrupa'nın ilim, teknik ve deneyimlerinden yararlanılarak yapılmak istenen askerî, idarî ve malî anlamdaki reform çabalarına verilen isimdir. Nizam-ı Cedid hareketinin başlamasında en büyük etken ordunun ve devlet ricalinin Rusya karşısında savaşı bırakıp padişahı barışa zorlaması olmuştur. 1792 yılındaki bu olaydan sonra Sultan III. Selim, henüz ordu dönüş yolunda iken gerçekleştirilmesini istediği yenilikler hakkında lâyihalar hazırlanması için emir vermiştir. Daha evvelki ıslahat hareketlerinde mevcut kurumların ıslah edilmesi düşünülürken bu devirde ilk kez Batı'daki kurumların ihdas edilmesi gerektiği fikri açıkça zikredilmiştir. Savaştan kaçan devlet ricali ve askerler sebebiyle yeni bir ekip kurmanın lüzumunu gören Sultan III. Selim, "atabegan-ı saltanat" adı verilen bir kadro ile reform hareketlerini başlatmıştır. Söz konusu ekip, padişahın yakın çevresindeki kişilerden oluşmakta olup bir gizli kabine gibi hareket etmekteydi. Yapılması düşünülen reformların masrafları için Îrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulmuş, 1795'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun adı ile askeri mühendis yetiştiren bir okul açılmıştır. Ayrıca; Nizam-ı Cedid askeri için Levent, Taksim, Üsküdar-Harem'de yeni kışlalar tesis edilmiştir.[43] Napolyon Bonapart'ın Venedik Devleti'ni ortadan kaldırması ile Osmanlılar Adriyatik'te Fransa ile komşu haline gelmiştir. 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya karşı İngiliz ve Rusların desteğini almak zorunda kalmıştır. 1802'de yapılan barış sonrası Fransızlar Mısır'ı terketmiş, bu savaşta Nizam-ı Cedid askerinin başarıları gözler önüne serilmiştir. 1806 yılında Prusya'dan ilham alan Sultan III. Selim zorunlu askerlik uygulamasını ilk önce Rumeli bölgesi için getirmiş, tepkiler ve çıkan silahlı çatışmalar üzerine Edirne Vakası meydana gelmiştir. Bu olay neticesinde uygulama iptal edilmiş, Nizam-ı Cedid taraftarı rical görevlerinden azledilmesi Nizam-ı Cedid hareketi ve Sultan III. Selim için adeta sonun başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda,eski düzenden çıkarı olan grupların kışkırtması sonucu 1807

[42] Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/175-178.
[43] Beydilli, "Nizam-ı Cedid", *DİA*, 175-178.

yılında gerçekleşen Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla Nizam-ı Cedid hareketi başarıya ulaşamadan sona ermiş ve Sultan III. Selim tahttan indirilmiştir[44].

1.3. 18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma

"Osmanlı mimarlığının en mühim özelliklerinden biri de bir imparatorluk ve saray sanatı şeklinde kendini göstermesidir".[45] 18. yüzyıl Osmanlı mimarlığı, Geç Devir Osmanlı Mimarlığı bağlamında değerlendirilmekte ve daha çok Batılılaşma tabiriyle nitelendirilmektedir.[46] Osmanlı Mimarlığı söz konusu devirde "*yeni olma, daha önce inşa edilmemiş olma*" niteliklerini kendi dağarcığına ilave etmiş ve yeni binalar hakkında "*nev icad*" terimi ilk kez bu dönemde kullanılmıştır.[47]

18. yüzyıl mimarlığında İstanbul'da profan mimarlıkta ve su mimarisinde bir hareketlenme yaşandığı görülmektedir. Bu devirde, toplumsal, kültürel, askerî, sanatsal hemen hemen her sahada düzenlemelere ve yeniliklere gidilmiştir.[48] Lale Devri Mimarisinin oluşmasında en mühim isimlerden biri de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'dir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya elçi vazifesiyle gönderilip burada bilhassa Fransız Mimarisini inceleyerek döndüğünde getirdiği çizimleri saraya sunması, Osmanlı Mimarîsinde bazı yeniliklerin önünü açmıştır.[49] Bilhassa, Kağıthane, Haliç ve Boğaziçi'nde söz edilen imar çalışmaları artmıştır. Lakin söz konusu yöreler, en çok da Kağıthane, 16. Yüzyılda da mesire ve sayfiye bölgesi olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı İstanbul'unun fetihten sonraki ilk mesire yeri Yenibahçe olmuş, daha sonra söz konusu bölgeler kullanılmıştır[50].

Osmanlı Devleti bu dönemde savaş stratejilerinden ve genişleme politikasından çok karşı ülkeler ile diplomatik ilişkileri koruma ve sulhu bu şekilde sağlama yöntemine gitmiştir. Pasarofça Anlaşması'nın ardından sadarete yükselen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, bu

---

[44] Kemal Beydilli, "Selim III", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/420-425.
[45] Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu, "Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı, *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 9/19.
[46] Batur, *Dünya Kenti İstanbul*, 154.
[47] Uğur Tanyeli, "Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 313.
[48] Erkan Atak, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Sanat Tarihi Dergisi* 31/2 (Aralık 2022), 997.
[49] Erkan Atak, "Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Uslubu (Anadolu'daki Yansımalar)" *Turkish Studies* 13/10 (Haziran 2018), 58.
[50] Semavi Eyice, *Bir Zamanlar Kağıthane* (İstanbul: Kağıthane Belediyesi, 2018), 92.

devirle özdeşleşerek Lale Devrinin en mühim siması olmuştur. III. Ahmed, sadrazamı Damat İbrahim Paşa ile beraber payitaht İstanbul'da imar faaliyetlerine hızlıca başlamıştır. Bu devirde, ilmî çalışmalar, zevk ve eğlence tertipleri, Osmanlı tarihi açısından dikkat çekici bir dönemin özellikleri olmuştur. İstanbul'u çok farklı bir kent şekline getiren bu faaliyetler zevke düşkünlüğüyle bilinen şair Nedim'in beyitlerine de yansımıştır.[51] Başkent İstanbul merkezli bu üslubun hızlı bir şekilde yaygınlaşması, Damat İbrâhim Paşa ile birlikte gerçekleşmiştir.[52] Kendi yaşam görüşünü "*Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan*" biçimindeki mısrasıyla anlatan, eğlenceli kişiliği ile tanınan Nedim, bu devirde icra edilen eğlencelerin müdavimleri arasında en mühim ve başta gelen simalardandı.[53] Lale Devri birçok alanda olduğu gibi toplumsal sahada da tesirli olmuş ve yerleşim yerlerinde de etkisini sürdürerek birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Lale Devrinde inşa edilen mimari eserler, klasik dönemle Batılılaşma arasında bir geçiş ve sentezlenme süreci eserleridir.[54] Sultan III. Ahmed devrinden itibaren adı geçen yerlere olan talep çoğalmış, profa mimarîde bir hareketlenme görülmüş, bu da kentin genişlemesine ve büyümesine sebep olmuştur. 18. Yüzyılda, kısmen de olsa Lale Devrinin etkisi ile öncesinde durağanlaşmış olan Osmanlı Mimarlığında hareketlilik başlamıştır. Devrin müverrihlerinden Raşid Efendi, III. Ahmed'in çiçeklere ve bahçelere olan sevgisinden, 1707 yılında da çırağan eğlencelerinin başladığından söz etmektedir. İlk çırağan eğlencesi, Topkapı Sarayı'ndaki Şimşirlik bahçesinde yapılmıştır[55]. Bir başka müverrih, Küçük Çelebizade Asım Efendi'ye göre Kağıthane ile civarında 170 tane kasır ve konak yapılmıştı. Lale Devri'nde sivil yapılarda bilhassa taş bezemede belirgin bir üslup farklılığı görülmektedir.[56] Kağıthane semtiyse hem Bizans hem de Osmanlı zamanında kağıt üretimi gerçekleştirildiğinden bu ismi almıştır. Sultan IV. Murad döneminden itibaren Kağıthane, Haliç ve Boğaz'da -abad (bayındır) şeklinde son ek ile yapı isimleri inşası bu dönemde ise bir akım haline gelmiştir.[57] Bu yüzden, Kağıthane'deki saraya da Sadabad ismi verilmiştir. Bazı araştırma

---

[51] Atak, *Anadolu'da Lale Devri Üslubu*, 48.
[52] Atak, *Sanat Tarihi Dergisi*, 979.
[53] Şükran Özel, *Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler* (İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 46.
[54] Atak, *Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Uslubu (Anadolu'daki Yansımalar)*, 59.
[55] Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul* (İstanbul: EKAV Yayınları, 2002), 220.
[56] Atak, *Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Uslubu (Anadolu'daki Yansımalar)*, 62.
[57] Artan, *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı*, 306.

eserlerde buradaki köşklerin Mehmed Çelebi'nin Fransa'dan döndüğünde inşa edildiği bilgileri bulunsa da buradaki yapıların bazıları daha evvelden de vardı. Sadabad'ın bahçe düzeninde su unsurunun kullanılması, estetik kaygı ile bir su mimarîsi oluşturulması, Fransa'daki saraylar ile benzerlik göstermekte[58] fakat Sadabad Sarayı'nın üslubunda herhangi bir Fransız tesiri görülmemekteydi.[59] Ayrıyeten, İran'daki saray ve köşklere verilen adlarla, Lale Devrinde bunlara konan isimler arasında benzerlikler bulunmaktaydı.[60] Mermer su kanalı *"Cedvel-i Sim"* ile çağlayan unsurlar İran'daki bahçe dizaynında da kullanılan unsurlardı.[61] Burada görülen peyzaj öğelerinin hepsinin Farsça tabirlerle isimlendirilmesi bahçe tasarımında bir İran tesiri olduğunu akla getirmektedir.[62] Nedim'in şiirlerinde dahi İran'ın şaşaası kuşkusuz öne çıkmaktaydı.[63] Gene de bu veriler, direkt olarak bir İranî tasarımın bulunduğunu göstermemektedir. Osmanlı bahçe mimarlığında hiçbir zaman görülmemiş olan *"Cedvel-i Sim"*isimli kanalın, bahçenin bir unsuru şekline getirilmesi ve etrafının konaklarla, kasırlar ile bezenmesi Sadabad'ı Fransa'da bulunan saray tasarımlarına benzetmiştir.[64] Fakat, 18. Yüzyılın sonlarında Sultan III. Selim zamanında İstanbul'a gelen Alman gezgin Seetzen dahi Avrupa'daki gibi bahçe dizaynlarının görülmediğini belirtmektedir.[65] Sadabad, duvarlar ile çevrelenmiş kısımlara sahip olmadığı için daha önceki yapılardan da farklı idi.[66] Bütün bunlara rağmen, Sadabad kadim Osmanlı mimarlığının egemen olduğu bir tasarımla yapılmıştı. Lakin, 1730 senesindeki Patrona Halil ayaklanmasıyla birlikte Kağıthane'de

---

[58] Betül Bakır, "18. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15/527.
[59] Evşen Özgen, *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Seyahatnamesi Üzerinden Fransa'da 18. Yüzyıl Mimarlık Ortamı ve Osmanlı Mimarlığına Etkisi* (İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010), 171.
[60] Can Erimtan, "The Appearance of Saadabad: The Perception of the 'Tulip Age (1718-30)'and the Impact of the Ottoman-Safavid Rivalry", *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century* (London: 2014), 46.
[61] Maurice Cerasi, "The Urban Perspective of Ottoman Monuments from Sinan to Mehmet Tahir-Change and Continuity", *Aptullah Kuran İçin Yazılar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 166.
[62] Özlem Salman Günalp, "Doğu ve Batı Kültürlerinin Osmanlı Bahçe Mimarisindeki Belirleyici Rolü ve İsanbul Örneğinde Son Dönem Osmanlı Bahçelerinin Düzenleme Prensipleri", *Mimarlığın 7 Yüzyılı Uluslarüstü Bir Miras* (İstanbul: YEM Yayınları, 2000), 155.
[63] Shirine Hamadeh, "Ottoman Expressions of Early Modernity and the Inevitable Question of Westernization", *Journal of The Society of Architectural Historians* 63/1 (March 2004), 40.
[64] Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi 1703-1754* (İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2008), 228.
[65] Esra Atmaca, "Alman Seyyah Seetzen'in İstanbul Notlarında Eleştiriler ve Öneriler (1802-1803)", *TİDSAD 10* (Mart 2017), 393.
[66] Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18.Yüzyılda İstanbul* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 105.

üst tabakaya ait olan yüzden fazla konut yıkılmıştır. Buna rağmen, 1740 senesinde Sultan I. Mahmud'un yaptırdığı bir keşif risalesinde mirî yani devlete ait yapıların çoğu ayakta idi.[67] Ama bu mimarî şenlenme sadece köşk, konak ile yalıları kapsamıyordu. 1719 senesinde sarayın içerisinde bir müstakil kütüphane yapılmıştır. Sarayın inşasından beri satın alınan ayrıca armağanlarla oluşan kitap dermesi, Topkapı Sarayı'nda inşa edilen III. Ahmed Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Burada; tarihî edebî kitaplar ile astronomi alanında eserler yer almaktaydı.[68]

Dönemin mimarlıktaki bezeme programına göz atıldığında, vazolara yerleştirilen çiçekler ile sepetlerin ve kaselerin içerisindeki meyvalar dikkat çekmektedir. Vazoların içerisine konulmuş çiçeklerin ilki 1699'a tarihlenen Anadoluhisarı'nda bulunan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın divanhane kısmında yer almaktadır[69]. Söz konusu motifler, üsluplaştırmaya gidilmeden natüralist olarak ele alınmışlardır[70]. Topkapı Sarayı ilk kapısı karşısındaki III. Ahmed Çeşmesi, Üsküdar'daki aynı adlı çeşme, III. Ahmed'in saraydaki kütüphanesi ve sarayın harem kısmında bulunan Yemiş Odası, bu öğelerin bulunduğu dönemin mühim eserlerindendir. Bab-ı Hûmayun önünde bulunan III. Ahmed'in çeşmesi inşa edildiği zaman mimarlar üç günlük bir gösteri yapmışlar, yapının abartılı bezemesini eleştirmişlerdir. III. Ahmed zamanındaki eserlerde, bilhassa çeşmeler ile sebillerdeki nişler içerisine yerleştirilmiş vazoların içerisindeki çiçekler ile kase içerisindeki meyvaların cephe kısmında bölümlenerek ayrılması, nişler içine konulması, Babürlülerin Osmanlı sanatına tesiri olarak yorumlanmaktadır. 17. yüzyıl Babür sanatında bu dekorasyon unsurunun ismi "Çinihane" idi. Adı geçen kompozisyonun mekanın içine aksettiği esas örnek, 1705 senesine tarihlenen Yemiş Odası idi.[71] Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı önünde yer alan III. Ahmed'in çeşmesinde görülen kuşak şeklindeki akant yaprakları dizisi Babürlü sanatında rastlanan bir niteliktir. Bu sebepten, adı geçen yapının dizaynı büyük çapta Babürlü-Hindistan mimarlık geleneğiyle ilintilendirmektedir[72]. 18.

---

[67] Sedad Hakkı Eldem, *Sadabad* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), 22.
[68] İsmail Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 94.
[69] Semra Ögel, "18.yüzyıl Mimarisinin İstanbul'daki Yaratıcı Değişimi", *Sanat Tarihi Defterleri 13-14,* (İstanbul: Ege Yayınları, 2010), 166.
[70] Ülkü Bates,"Eigtheenth Century Fountains of Istanbul", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 1/296.
[71] Turgut Saner, "Lale Devri Mimarlığında Hint Esinleri: Çinihane", *Sanat Tarihi Defterleri 3* (İstanbul: Ege Yayınları, 1999), 36.
[72] Turgut Saner, "Mimaride Yenilenmenin Simge Yapısı: Bab-ı Hümayun Önündeki III.Ahmed Çeşmesi", *Sanat Tarihi Defterleri 12* (İstanbul: Ege Yayınları, 2008), 34.

yüzyılın başlarından 1740 yılına değin süren dönemde Osmanlı mimarlığındaki yeniliğin kökeni daha çok Hindistan'daki Babür mimarlığıdır. Osmanlı sanatkarı bu devirde Doğu'dan da etkilenmekteydi.[73] 1740 senesinden tibarense yeniliğin menşei Avrupa sanatıdır. Lakin yine de, bütünüyle Osmanlı klasik mimarlığında yapılmış eserlerin inşasına devam edilmiştir.[74]

İstanbul'da Barok tasarımlı mimarî eserler, Sultan I. Mahmud zamanında (1730-1754) görülmeye başlanmıştır. Bu dönem, "Osmanlı Baroğu" olarak isimlendirilmektedir. Osmanlı sanatkarları Avrupa'dan rokoko ile barok üslup niteliklerini almış ve söz konusu öğeleri kadim Osmanlı mimarlık üslubu ile sentezlemişlerdir.[75] Deniz kabuğu, C ile S biçiminde kıvrımlar, kartuşlar, iç-bükey ve dış-bükey hareketlendirmeler, iyonik ve akantus yapraklı sütun başlıkları, çok rastlanan bezeme motifleri olmuştur. Bu devirde mimarlıkta dinginlik azalırken hareketlenme ise artmıştır. Avrupa menşeli bezeme öğelerinin bulunduğu, tasarımında Barok etkilerin baskın olduğu saptanan ilk yapı Dolmabahçe semtinde yer alan Sipahi Ağası Mehmed Emin Ağa Sebili'dir. Yapı, 1741 senesinde tamamlanmış olup yapıda sütunçelerin arasındaki oyuk kartuşların iç-bükey ve dış-bükey hatları tümü ile Barok tasarımına müsait bir biçimde gerçekleştirilniştir[76]. 1741 tarihli Karacaahmed semtindeki Sadettin Efendi'nin sebili, Mehmed Emin Ağa Sebili'ne benzemek ile beraber ondaki yapısal zerafet görülmemektedir. 1745 senesinde tamamlanan Cağaloğlu semtindeki Beşir Ağa'nın ve Vezneciler semtindeki Seyyid Hasan Paşa'nın sebilleri, söz konusu değişimi bundan da üst bir düzeye getirmişlerdir. Beşir Ağa'nın sebilinde görülen başlıkları volüt ve akantus yapraklı sütunlar ve cephedeki yatay ile düşey arasındaki zıtlık sebili fazlasıyla etkileyici hale getirmiştir[77]. Çeşme ve sebiller başka yapılara göre plan tiplerinde de yuvarlak hatlara sahip olduklarından farklılık arz etmişlerdir. 18. yüzyıldaki bu tarz yapılarda Barok ve Rokok motifler ödünç alınmış, lakin üslup dışarıdan olmasına rağmen bir süreç neticesinde Osmanlı tarzı

---

[73] Maurice Cerasi, "Tarihselcilik ve Osmanlı Mimarisinde Yaratıcı Yenilikçilik 1720-1820," *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü bir Miras* (İstanbul: YEM Yayınları, 2000), 41.
[74] Ayla Ödekan, "Kentlerin Kraliçesi Konstantinopolis", *Dünya Kenti İstanbul* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), 148.
[75] Günsel Renda, "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Genel Türk Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/104.
[76] Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci* (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1975), 51.
[77] Arel, *Onsekizinci Yüzyıl,* 52.

şeklinde yapılmıştır. Bu vaziyet, Osmanlı'da tatbik edilen devşirme sistemiyle alakalıdır. Zikredilen yapılar, 18. yüzyılda daha çok payitahtta görülmektedir.[78]

İnşasını 1748-49 senesinde, I. Mahmud'un başlattığı fakat I. Mahmud'un 1754 senesinde ölmesinden sonra 1755 senesinde III. Osman'ın hükümdarlığı sırasında tamamlanan Nuruosmaniye Cami, 18. yüzyıldaki camiler arasında en kuvvetli Barok tesiri bulunan yapılardandır. Avlunun formunun oval şekline benzer biçimde olması, mihrabın planda dışa taşarak görülmesi mühim özelliklerindendir[79]. Camideki avlu, Kapalıçarşı'daki en mühim kısımlardan birine giden yolda bulunan tamamlayıcı bir öğe şeklindedir. Simetrik olmayan merdivenler, volütlü sütun başlıkları, yuvarlak kemerlere sahip olmasıyla ayrıca burma biçimli silmeleri ile Nuruosmaniye Cami, Barok tarzda bir yapı gibidir. Mamafih, gene de bu niteliklerine karşın Nuruosmaniye'de, Osmanlı tarzına Barok öğeler yakıştırılmaya çalışılmıştır[80]. Fakat, Barok tarzın Avrupa'da yapılan biçimi, zikredilen yapıda mevcut değildir.[81] Kadim plan şemaları, kamu yapılarında ve profan mimarlıkta, aynı bu camideki tarzda sürmüştür. Böylece Osmanlı sanatına, Nuruosmaniye Cami sayesinde farklı bir anlayış üslup zuhur etmiştir.[82]

Karlofça sonrası Avrupa üstündeki baskısını ve hakimiyetini yitiren Osmanlılar, yönünü Avrupa'ya bilhassa da Fransa Krallığı'na döndürmüş, 18. yüzyılda askerlik tedrisatı ve sanat alanında değişim gayretleri görülmüştür. Batılılaşma hareketleri şeklinde isimlendirilen bu ıslahat faaliyetlerinde mimarlık mühim bir yere sahip olmuştur.

Sultan III. Ahmed dönemi ile Sultan I. Mahmud zamanlarının ilk yıllarını içeren 1703-1741 arasında gerçekleşen mimarî yeniliklerde Babür tesiri öne çıkmaktadır. 1741 ile sonrasındaki yeniliklerde durum değişmiş, Avrupa'dan gelen Barok-Rokoko motifler eserlerde kullanılmıştır. Kadim olandan uzaklaşma olarak da isimlendireceğimiz adı geçen yüzyılda ortaya çıkan sanatsal farklılığı en fazla gösteren yapılar payitahtta bulunmaktadır. 1740-1807 yıllarını kapsayan devirde "Osmanlı Baroğu" tarzında

---

[78] Shirine Hamadeh, "Westernization Decadence and the Turkish Baroque Modern Constructions of The Eighteenth Century", *Muqarnas* (April 2007), 24/194.

[79] Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme* (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954), 28.

[80] Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1982), 22.

[81] Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965), 254.

[82] Filiz Yenişehirlioğlu, "Western Influences on Ottoman Architecture in the 18th century," *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789, Konflikt, Entspannung und Austausch* **(**Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1983), 171.

eserlerin yapıldığı gözlemlenmektedir. Devrin eserlerinde; hacim kazanan öğeler, ışık ve gölge karşıtlığı, oval biçimler, dikkat çeken büyük bitkisel öğeler, girlantlar vs farklı öğeler bulunmaktadır. Rokoko etkisiyse bilhassa mekanların içinde, duvarların kısımlara bölünüp bitkisel bezemeli çerçeveler haline getirilmesi ve ince kıvrımlı hatlar biçiminde süslemede kendini göstermiştir[83].

Mihrişah Valide Sultan'ın eserlerini verdiği Sultan III. Selim devrinde de söz konusu üslup Osmanlı mimarisinde etkili olmuştur. Selimiye Cami ve yeniden inşa edilen Eyüp Sultan Cami, Osmanlı Baroğu üslubunun Sultan III. Selim devrindeki öne çıkan yapılarındandır. Sultan III. Selim devrinde geleneksel konut mimarlığının vazgeçilmez unsurlarından olan ocakların yerini Avrupa'ya özgü şömineler almaya başlamıştır. Bu uygulamanın ilk örneklerinden biri de Harem'deki Mihrişah Valide Sultan Dairesi'nde yer alan Rokoko şömine olmuştur[84].

Klasik dönemdeki mevcut plan tipleri, Osmanlı Baroğu ismi verilen bu devirde de sürmüştür. Fakat, Nuruosmaniye Külliyesine bağlı kütüphanede ilk kez görülen Barok planlar karşımıza çıkmaktadır. Atıf Efendi'nin kütüphanesindeki okuma salonu bölümünün meydana getirdiği Barok etkili oval plan, 1464 yılına tarihlenen Pienza Katedrali planı ile çok benzerlik göstermektedir. Nuruosmaniye Kütüphanesi ise Barok üsluptaki 1634'te tamamlanan Roma'da bulunan Carlo alla Quatro Fontane Kilisesiyle benzerliğin ötesinde bir alaka içerisindedir[85]. Adı geçen etkileşimin, Pera'daki elçiliklere gelen Avrupalı mühendis, dekoratör gibi kişilerin gelirken beraberlerinde getirdiği kilise planları, çizimleri sayesinde meydana geldiği düşünülmektedir[86]. Adı geçen iki kütüphane dışında 1741-1807 yılları arasında inşa edilmiş Osmanlı Baroğu üslubundaki eserlerin plan tipleri klasik dönem özelliklerini sürdürmüş, Barok etki bezeme programında kendini göstermiştir. Nuruosmaniye Külliyesi'nin inşaatında görev aldığı devrin kaynakları vasıtası ile bilinen Rum asıllı Simeon Kalfa gibi Sultan III. Selim devrinde de dönemin mimarî çalışmalarında hem dizayn hem de uygulama tatbik etme

---

[83] Ağaoğlu, *XVIII. Yüzyılda İstanbul Mimarîsi*, 114-119.
[84] Filiz Özer, "18. Yüzyıl'ın Yaratıcı Osmanlı Mimarlığı", *Sanat Tarihi Defterleri 15* (İstanbul: Ege Yayınları, 2012), 9.
[85] Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi 1703-1754 (İstanbul:* İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2008), 241-242.
[86] Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı,* 241-242.

vazifeli alan Foti Kalfayla Todori Kalfa gibi Rum mimar kalfalar görülmüştür. Avrupa ve Pera'daki sefaretler ile ilişkileri daha iyi olan gayrimüslim mimarların görev alması da Batılı üslupların Osmanlı mimarlığında benimsenmesinde tesirli olmuştur[87].

[87] Ayşe Hilâl Uğurlu, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 313.

2. BÖLÜM: VALİDE SULTANLAR VE MİHRİŞAH VALİDE SULTAN

2.1. Valide Sultanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tabakalaşmasına bakıldığında iki zümreden meydana geldiği bilinmektedir. Söz konusu iki sınıf; askerîler şeklinde isimlendirilen yönetenler ile yönetilen kesim reayadan (üretim yapan, vergi veren kesim) oluşmaktadır. Reaya, esnaf-zanaatkar, tüccar, köylü ve konar-göçer gruplardan oluşmaktadır. Vergiden muaf olan yönetici-askerî sınıf da beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar; hanedan üyeleri, saray vazifeliler, ehl-i örf ile ehli-şerden oluşan zümrelerdir. Bunlar içerisinde en fazla sayıda yapı inşa ettiren zümrenin hanedan azaları olduğu tespit edilmiştir. Hanedan üyeleri arasındaysa hünkardan sonra en fazla yapı inşa ettirenler daha çok valide sultanlar olmuşlardır. Hanedan üyeleri şahsî servetleri ile tebaalarının yararına binlerce hayrat inşa ettirmişlerdir. Cami, darüşşifa, mektep, çeşme, han, imaret, hamam, kütüphane, köprü gibi hayır yapılarını devlet bütçesi ile değil kendi gelir kaynaklarıyla kurdukları vakıflarla finanse etmişlerdir[88].

İslam devletlerinde hanedan mensubu kadınların yapı inşa ettirme geleneği Abbasi Halifesi Harun Reşid'in hanımı Zübeyde'ye kadar uzanmaktadır.[89] İslam inancında yardım edilen kişinin rencide edilmemesi her dönem için önemli bir husus olmuştur. Bu sebepten, tek bir kişinin elden yapacağı yardım kişileri huzursuz edeceğinden vakıflar bu noktada önemli bir araç olmuştur. Zübeyde bint Cafer Bağdat'ta, Tebriz'de camiler ve Mekke yakınlarında su kanalları inşa ettirmiştir.[90]

Osmanlı mimarîsinin en önemli özelliklerinden birisi, gerçekleştirilen her türlü çalışmanın estetik kaygılar barındırılarak tamamlanmış olmasıdır. Söz konusu estetik kaygının en çok görüldüğü yapılar hanedan üyeleri bilhassa padişah ve valide sultan tarafından inşa ettirilenlerdir. Haremin de en çok öne çıkan yapılarından biri Valide Sultan Dairesi olmuştur[91].

---

[88] Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 149.
[89] Lucienne Thys Şenocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 21.
[90] Gülgün Uyar, "Zübeyde Bint Ca'Fer", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/517-519.
[91] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2009), 167.

Tahta oturan padişahın hayattaki annesi için kullanılan "Valide Sultan" ünvanı kaynaklarda valide-i padişâh, mehd-i ulya-yı saltanat biçiminde de kullanılmaktadır. Ünvan esasında sonradan oluşmuş olup Valide-i Sultan yani sultanın validesi ifadesinin değişmiş biçimidir. Harem'deki silsile-i meratib içerisinde en yetkili şahıs Valide Sultan olmuştur[92]. Valide Sultanlardan yirmi üç tanesi şehzadelerinin tahta çıktıklarını görebilmişlerdir (Tablo 1). Valide sultan ünvanı ilk kez Sultan III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan için kullanılmıştır. Fetihten beri Eski Saray'da bulunan Harem'in, Sultan III. Murad devrinde Saray-ı Cedid'e (Topkapı Sarayı) taşınması ve Sultan III. Mehmed devrinde şehzadelerin sancağa gönderilme usulünün terk edilmesiyle valide sultanlar daha fazla ön plana çıkarak etkili olmaya başlamışlardır. Lakin Valide Sultanın hükümranlığının hudutları mevcuttu. Gücüne oğlunun çizgisinde gittiği müddetçe hoşgörü gösterilmiştir.[93] Valide Sultan ve maiyeti tam anlamıyla Sultan III. Mehmed devrinde Topkapı Sarayı haremine yerleşmiştir[94]. Haremin idarecisi olan Valide Sultanlar haremde kendine ait mutfağı olan tek kişi olma ayrıcalığına erişmişlerdir[95]. Sultan III. Mehmed'in ölümünden itibaren padişahın vefatı ile şehzadeleri haricindeki harem halkı, validesi, hasekileri, kızları ile diğerleri Saray-ı Atik'e gönderilmeye başlanmıştır. Bu durumun ilk uygulaması, 1603 yılında Sultan III. Mehmed'in vefatıyla Sultan I. Ahmed'in tahta çıkması üzerine Safiye Sultan'ın Eski Saray'a gönderilmesidir. Şehzadeler, Topkapı Sarayı'nda gözetim altında tutulup Şimşirlik adı verilen yerde katı kurallar içerisinde hapis hayatı şeklinde yaşamışlardır[96]. Oğlu tahta çıkan haseki, padişahın cülusundan sonra Saray-ı Atik'ten ayrılıp Valide Alayı olarak adlandırılan görkemli bir törenle Topkapı Sarayı'na giderdi[97]. 1617 yılında Sultan I. Ahmed'in vefatı ile birlikte kardeşi Sultan I. Mustafa tahta çıkınca ismi tespit edilemeyen annesinin Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na getirilmesi söz konusu geleneğin başlangıcı olmuştur. Lakin, devrin kaynaklarında "Valide Alayı" düzenlendiğine dair bil bilgi yer almamaktadır. Kaynaklara göre ilk "Valide Alayı" 1687 yılında Sultan IV. Mehmed'in

---

[92] Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 15.
[93] Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun* (İstanbul: Islık Yayınları, 2022), 462.
[94] Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 175.
[95] Mualla Anhegger Eyüboğlu, *Topkapı Sarayında Padişah Evi Harem* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 30.
[96] Pierce, *Harem*, 463.
[97] Ali Akyıldız, "Valide Sultan", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/494-499.

tahttan indirilmesi sonucu cülus eden Sultan II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub Sultan için düzenlenmiştir. Son Valide Alayıysa 8 Ağustos 1808 tarihinde Sultan II. Mahmud'un validesi Nakşidil Valide Sultan için gerçekleştirilmiştir[98]. Sultan II. Mahmud devrinde klasik Osmanlı müesseseleri tasfiye edilmiş, adı geçen padişahın Eski Saray'ı, Harbiye Nezareti'ne tahsis etmesiyle de Valide Alayı tarihe karışmıştır.

Valide Sultanların nakit tahsisatları yanında "paşmaklık" (Osmanlılar'da hanedan mensubu kadınlara tahsis edilen arazi geliri) adı verilen has arazilerden aldıkları vergi gelirleri de bulunmaktaydı. Bu yüzden valide sultanlar, haseki oldukları dönem ile valide sultanlık devirlerinde servetleri ile birçok hayrat yaptırmışlardır. Saptanan veriler ışığında vakıf tesis eden ilk valide sultan, I. Murad'ın validesi Nilüfer Hatun'dur. Nilüfer Hatun, Bursa'da bir dergah, bir mescit ile Nilüfer Çayı üstüne bir köprü inşa ettirmiştir[99]. Eser yaptıran son valide sultan ise Sultan Abdülaziz'in validesi Pertevniyal Valide Sultan olmuştur. Valide Sultanlar en anıtsal eserlerini payitaht İstanbul'da inşa ettirmişlerdir. Nurbanu Sultan, Kösem Sultan ve Gülnuş Emetullah Sultan Üsküdar'da, Hatice Turhan Valide Sultan Eminönü'nde, Mihrişah Valide Sultan Eyüp'te külliyeler inşa ettirmişlerdir. Bezmialem Valide Sultan ise Osmanlılarda en çok yapı inşa ettiren valide sultan olmuştur[100].

[98] Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 212-213.
[99] Erkan Atak, Erdal Okumuş, "Osmanlı Mimarisinde Etkin Bir Kadın Bâni: Kethüdâ Canfedâ Hatun'un İmar Faaliyetleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık 2022) 24/46/323.
[100] Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 350-486.

Sıra	Padişah	Valide Sultan
1	Orhan Bey	Mâl Hatun
2	I.Murad	Nilüfer Hatun
3	I.Mehmed	Devlet Hatun
4	Fatih Sultan Mehmed	Hümâ Hatun
5	II.Bayezid	Gülbahar Hatun
6	Kanuni Sultan Süleyman	Ayşe Hafsa Sultan
7	III.Murad	Nurbânû Sultan
8	III.Mehmed	Safiye Sultan
9	I.Ahmed	Handan Sultan
10	I.Mustafa	Adı bilinmiyor
11	II.Osman	Mahfirûz Hatice Sultan
12	IV.Murad-Sultan İbrahim	Mahpeyker Kösem Sultan
13	IV.Mehmed	Hatice Turhan Sultan
14	II.Süleyman	Sâliha Dilâşûb Sultan
15	II.Mustafa-III.Ahmed	Râbia Gülnûş Emetullah Sultan
16	I.Mahmud	Sâliha Sultan
17	III.Osman	Şehsuvar Sultan
18	III.Selim	Mihrişah Sultan
19	IV.Mustafa	Ayşe Sineperver Sultan
20	II.Mahmud	Nakşidil Sultan
21	Sultan Abdülmecid	Bezmiâlem Sultan
22	Sultan Abdülaziz	Pertevniyal Sultan
23	V.Murad	Şevkiefsâr Sultan

Tablo 1: Valide Sultanlar[101]

Kaynak: Handan Yerli'den, 2022.

2.2. Mihrişah Valide Sultan

Sultan III. Mustafa'nın hasekisi; Sultan III. Selim'in, Hibetullah Sultan ile Fatma Sultanın annesi Mihrişah Sultan'ın, Gürcü asıllı olduğu düşünülmektedir. Çeşitli kaynaklarda 1746 senesinde doğduğu öne sürülmüş olsa da 1745 senesinden evvel dünyaya geldiği kabul edilmektedir. Şiirlerinde İlhamî mahlasını kullanan, müretteb bir de divanı bulunan Mihrişah Valide Sultan'ın Şeyhülislam Veliyüddin Efendi vasıtasıyla Sultan III. Mustafa'ya cariye olarak armağan edildiği rivayet edilmektedir.[102] Mihrişah Sultan, 1761 senesinde Şehzade Selim'i doğurmuş, böylelikle 36 sene ara ile hanedana bir şehzade dahil olmuştur. III. Mustafa'nın vefatı sonrası Mihrişah Sultan Saray-ı Atik'e yollanmış, şehzade Selim'in cülusuna değin takriben 15 yıl müddetince orada ikamet etmiştir. I. Abdülhamid'in ölümüyle 1789 senesinde III. Selim hükümdar olmuştur. Mihrişah ise "Valide Sultan" namıyla Saray-ı Cedid'e gitmiştir[103]. Mihrişah Valide Sultan, görkemli

[101] Handan Yerli, *Pertevniyal Valide Sultan'ın Baniliği* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022), 8.
[102] Nesrin Güllüdağ, *Haremden Valide Sultan Mektupları* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019), 61.
[103] Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları* (Ankara: TTK Yayınları, 2001), 99.

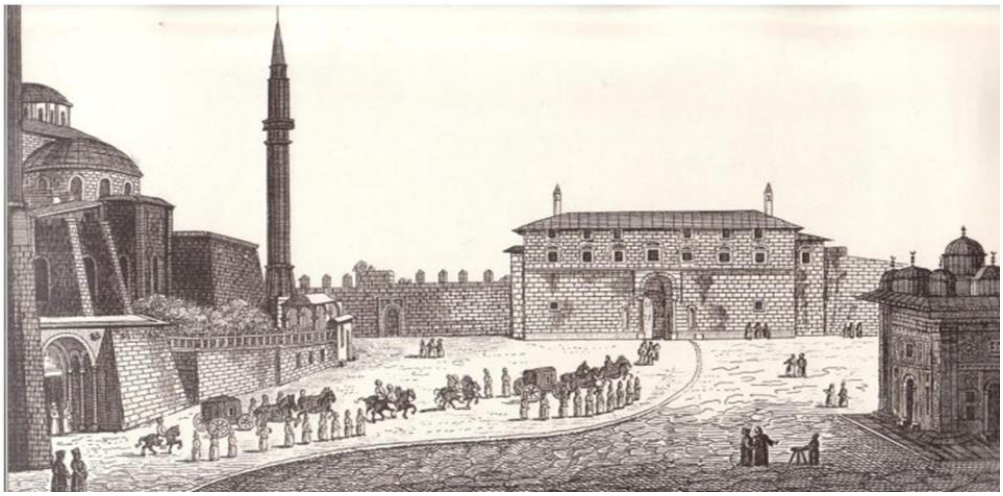
bir Valide Alayı töreniyle (Gravür 1) saraya vardığında Sultan III. Selim tarafından karşılanmıştır. Sultan III. Selim validesini üç defa temenna şeklinde selamlayıp elini öpmüştür. Söz konusu tören, Verico tarafından çizilen gravürde görülmektedir. III. Selim, annesine haremde gösterişli, geniş yeni bir oda yaptırmış ve burasının yakınına kendi için birimler ekletmiştir[104]. 1807 yılında tahttan indirildikten sonra Sultan III. Selim bu dairede yaşamış ve 1808 yılında burada katledilmiştir[105].

Osmanlı hareminde tüm cariyeler iyi bir eğitim-öğretimden geçmekteydi. Mihrişah Valide Sutan'ın haremde nitelikli bir öğrenim gördüğü işleriyle bizzat alakadar olmasından anlaşılmaktadır. Söz konusu durum arşivdeki bazı vesikalardan saptanmaktadaır. Belgelerde "Ümmü'l- Müminin ve "Ümmü'd- Dünya" sıfatlarıyla anılan Mihrişah Valide Sultan tesis ettiği vakfın işleri ile şahsen ilgilenmiştir.[106] Mihrişah Sultan Eski Saray'da ikamet ederken Topkapı Sarayında bulunan oğlu Selim ile dini günlerde görüşme imkanı bulmuştur. Valide Sultanlığı boyunca; devlet işlerine pek müdahale etmemiş daha çok hayır işleri ile alakadar olmuştur. Vesikalara göre Mihrişah Sultan, III. Mustafa ve oğlu Selim'e nakdi yardımlarda bulunmuş, Sultan III. Mustafa"ya kendi kişisel servetinden senet mukabilinde borç vermiştir. 1773 yılında 237 kese 55 kuruşluk tutarı devlet hazinesine borç vermiştir. Lakin borcun geri ödenmediği senedin arşivde yırtılmadan saklanmış olmasından anlaşılmaktadr[107]. Mihrişah Valide Sultan, kendi mal varlığı dışında Sultan Beyazıt Vakfına da mahkeme kararıyla mukata bedeli ödemiş ve bunun geliri ile de hayır işlerine destek olmuştur. Mihrişah Sultan, oğlu III. Selim ile beraber at binişlerine iştirak etmiş, bahar ve yaz dönemlerinde şehrin sayfiye yerlerine, Haliç ve Boğaziçi'ndeki konutlara, Şah Sultan'a ait Eyüp sahilindeki yalıya gene oğlu ile gitmiştir. Sultan III. Selim'den itibaren padişahlar zamanlarının çoğunu Topkapı Sarayı dışındaki biniş kasırlarında, Boğaziçi'nde geçirmeye başlamıştır[108]. Mihrişah Valide Sultan rahatsızlığının artması üzerine altmışlı yaşlarında iken 16 Ekim

---

[104] Mert Ağaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler ve Osmanlı Devrindeki Onarımları", *2. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi* (Antalya: Mersin Üniversitesi, 2018), 129-130.
[105] Eyüboğlu, *Harem*, 37.
[106] Osman Doğan, *Hayırsever Valide Sultanlar* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022), 226.
[107] Tansu Hilmi Hançer, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi (1797-1837)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017), 14-18.
[108] Stefanos Yerasimos, "Batılılaşma Sürecinde İstanbul", *Dünya Kenti İstanbul* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996), 49.

1805'te yaşamını yitirmiştir, inşa ettirdiği türbesine defnedilmiştir. Şehzadesi Selim gibi Mevlevi tarikatı mensubu olan Mihrişah Valide Sultan tesis ettiği vakıfla inşa ettirdiği hayratlar ile Osmanlı tarihinde önemli bir konuma erişmiştir[109]. Kendisinin ve oğlu Selim'in ölümünden sonra tesis ettiği vakfın yönetiminin Nizam-ı Cedid görevlilerine bırakılması hükmünü vakfiyesinde belirtmiştir.

Gravür 1: Antonio Verico, Valide Alayı[110]

Kaynak: Stefanos Yerasimos'den, 1996.

[109] Hançer, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi,* 14-18.
[110] Mustafa Sevim, *Gravürlerle İstanbul* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 174.

3. BÖLÜM: KATALOG

3.1. Külliye

3.1.1. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi

Fotoğraf No:
1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42

Çizim No: 1,2,3,4,5,6,7

İnceleme Tarihi: 12.06.2023-12.06.2023

Bulunduğu Yer: Külliye, İstanbul İlinin Eyüp İlçesinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: 1792-1796

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: Mehmed Arif Ağa ve Ahmed Nurullah Ağa

3.1.1.1. Genel Düzen

Eyüp'te bulunan külliyenin inşası 1792'de başlamış ve 1795'te nihayete ermiştir.
Mihrişah Valide Sultan Külliyesi; türbe, hazire, imaret, (aşhane), sıbyan mektebi, sebil ve çeşmelerden oluşmaktadır. (Çizim:1) Eserde yerleşim düzeni olarak şu şema izlenmiştir; Güney cephenin giriş kısmı oldukça anıtsal olup barok tarzı süslemeleriyle dikkat çekicidir ve bu anıtsal kapı tüm çevre duvarından adeta bir kaideye oturtulmuşçasına yüksek tutulmuştur. Buradan ilk avluya geçiş yapılabilmekle beraber 1. Avlu kubbeli revakla çevrelenmiş vaziyettedir. Türbe ve hazire bölümüne geçiş ise bu dört kapıdan ikincisi ile gerçekleştirilmektedir. Tıpkı birinci kapıda olduğu gibi ikinci kapı da anıtsal bir formdadır. Kapı, iki tarafta bulunan demet biçimli sütunlar ile aralarında iç-bükey alanlarla yapılmış olan kitabesi olmayan çeşmelerle sınırlandırılmıştır. Diğer iki cephede yer alan kapıların basit ve gösterişsiz olduğu görülmektedir.[111] İlk olarak külliyeye giriş cephe boyutundan daha da yüksek iki adet taç kapıyla sağlanmaktadır. (Fotoğraf:2)

[111]Ağaoğlu, Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler, 2. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi*, 130.

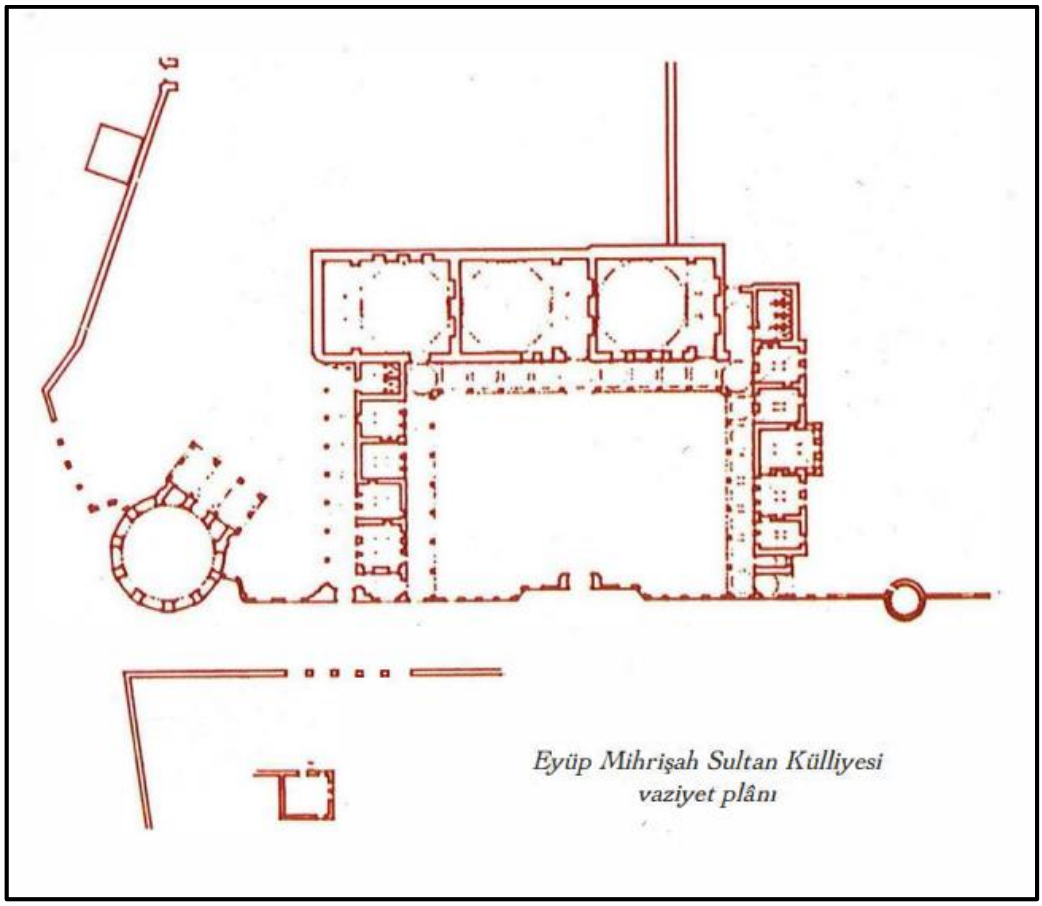
Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, padişahların kılıç kuşanma törenlerinin gerçekleştirildiği cülus yolu üzerinde bulunmaktadır. (Fotoğraf:3)Cülus; kelime anlamı olarak oturmak demektir ve burada kastedilen yeni padişahın tahta oturmasıdır. Söz konusu tören Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı olan Babüsaade önünde gerçekleştirilmekteydi. Törende yeni padişah tahta oturmuş vaziyette iken tüm devlet adamları belirlenmiş bir teşrifat sırasıyla hükümdarı tebrik ederek ona biat ederdi. Daha sonrasında yeni padişah vefat eden padişahın cenaze namazını tüm devlet erkanıyla beraber eda ederdi. Yeni hükümdar, cülus törenini tamamlayıp tahta geçtikten sonra birkaç gün içerisinde Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşanırdı. Padişahlar kılıç kuşanma merasimini gerçekleştirdikten sonra bu meydanda ata binerken halen burada bulunan binek taşını kullanırlardı. (Fotoğraf:4) İki basamaktan oluşan binek taşı Mihrişah Valide Sultan Külliyesinin önündeki cülus yolunda bulunmaktadır.

Külliyenin cephesi tamamen mermer olup yuvarlak kıvrımlı pencereler dikkat çekmektedir. (Fotoğraf:1) Külliyede toplamda dört kapı bulunmakta olup giriş ve çıkışlar ön cephedeki iki kapı, doğu ve batıdaki iki kapıdan sağlanmaktadır. Külliyenin genelinde, "s" ve "c" kıvrımlara sahip kemerler ile süslemeler, akantus yaprakları, istiridye kabuğu ve çeşitli motiflerle oluşturulan helezonik kıvrımlı süslemeler dikkat çekmektedir.

İki ayrı avluyu çeviren yapılardan meydana gelen külliyede, çift meyilli çatı ile örtülü harap halde bulunan sıbyan mektebi, güneyde, sokak arkasında ayrı bir yerdedir. İlk avluda güney kısmının ortasında, dışa taşan, iki kattan mermer türbenin külliyenin ilk binası olduğu bilinmektedir.[112] Külliyede, Sünbülzâde Vehbî'nin yazdığı kitabe metnini Yesârî Mehmed Esad ta'lik hat ile mermer üzerine işlemiştir. Klasik Osmanlı külliyelerinde cami her zaman toplayıcı ve bütünleştirici bir mekan olarak ortada ya da en merkezi alana konumlandırılmıştır. 16. Yüzyıl sonlarından itibaren inşa edilen camisiz külliyelerde ise merkezde bulunan yapı medrese olmuştur. Mihrişah Valide Sultan Külliyesinde ise kendisinden önceki eserlerden farklı olarak, ilk kez külliyenin merkezini türbe oluşturmaktadır.[113]

---

[112] Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014), 489.
[113] Tülay Reyhanlı, *Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar* (İstanbul: Türk Kültür Araştırmaları, 1976), 54.

Çizim 1: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi[114]

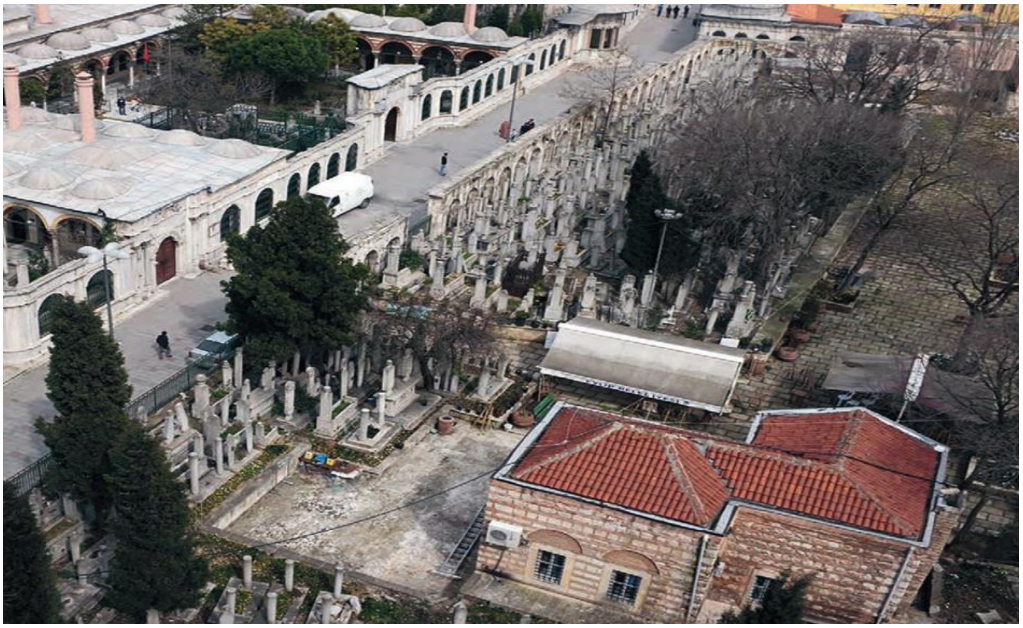
Kaynak: Oktay Aslanapa'dan, 2005.

[114] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 490.

Fotoğraf 1: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi Genel Görünüm[115]

Kaynak:
https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25146&sessionid=kl3iq0f5g8ndn1ofk4ppnoe8b4

Fotoğraf 2: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi[116]

Kaynak: Ömer Faruk Dere'den, 2011

[115] https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25146&sessionid=kl3iq0f5g8ndn1ofk4ppnoe8b4 Erişim Tarihi: 17.02.2024

[116] Ömer Faruk Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet* (İstanbul, İBB Kültür Aş, 2011), 145.

Fotoğraf 3: Mihrişah Valide Sultan Türbesi, Cülüs Yolu[117]

Kaynak: Mustafa Cambaz'dan, 2012.

Fotoğraf 4: Binek Taşı

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan, 2023.

[117] Mustafa Cambaz, 2012 https://www.mustafacambaz.com/data/media/98/culus_yolu_2.jpg Erişim Tarihi: 20.03.204

3.1.1.2. Mihrişah Valide Sultan İmareti

İmaret; yoksul insanlara, yolculara ve ihtiyaç sahibi olan herkese sıcak yemek, su gibi belirli zorunlu ihtiyaçların karşılandığı hayır müesseselerine denir. Osmanlı Mimarisinde İmaretlerin çoğu yüksek mebla harcamalar gerektirdiği için hanedan mensupları tarafından yaptırılmıştır. Mihrişah Valide Sultan, bu imareti yaptırırken hem dönemin varlıklı ailelerinden destek almış hem de bizzat kendi hazinesinden harcamalar yapmıştır. Bu sebeple İmaret bölümü başarılı bir şekilde tamamlanmış, öyle ki kartpostallara konu olmuştur. (Fotoğraf:5)

İmaret birinci avluda yer alan güney cephesinde bulunan avlu kapılarından ikincisi ile girilmektedir. (Fotoğraf: 9) Hazirenin de bulunduğu imaret, türbe ile kütüphane arasında konumlanmıştır. Kütüphane şeklinde olmasa da Mihrişah Valide Sultana ait kitabesi bulunan (Fotoğraf: 41,42) ve günümüzde birkaç dolap kapağından ibaret olan kitaplık dikkatli bakılınca farkedilecek kadar etkisiz pozisyondadır. Bununla beraber dolap kapakları kapalı ve kilitli olduğu için kitaplık işlevini sağlamamaktadır. (Fotoğraf:38,39,40) İmaretin hemen sağ tarafında sıbyan mektebi yer almaktadır.

İmaret özelliğini günümüzde de devam ettiren yapıda Osmanlı devrinde Ramazan ayı dışında iki öğün yemek dağıtılır, Ramazan ayında ise iki öğün değil yalnızca iftar yemekleri verilirdi. Yemeklerin yanısıra cuma günleri şerbet ikramları da yapıldığı bilinmektedir. İmaretin kitabesi 21 beyitten oluşmaktadır. Söz konusu beyitler sebilin sağ tarafındaki pencerenin üstünden başlayıp türbenin başlangıcına değin devam etmektedir.

3.1.1.2.1. Mimari Özellikler

İmaretin hemen sağ tarafına sıbyan mektebi yerleştirilmiştir. Kurşun kaplı kubbeler ve tonozlarla örtülü imarette kubbelere geçişlerin pandantiflerle sağlandığı görülmektedir. Avludaki mermer sütunlu revakların üzeri de kubbelerle örtülmüş olup yalnız doğu ve batıdaki karesel mekanların üst örtülerinde aynalı tonoz kullanımıştır. (Fotoğraf:6) İmaretin mutfak kısmı tam ortaya yerleştirilmiştir. İmaretin toplam 11 adet bacası bulunmaktadır.[118] Bunlardan 6 tanesi silindirik formlu olup, 5 tanesiyse sekizgendir.

[118] Sevgi Parlak, "Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi" *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/42-44.

İmarete girişin tam karşısında kubbe ile örtülmüş, sekizgen kasnaklı, pandantiflerle geçiş sağlanan üç adet mekân konumlandırılmıştır. Bu mekanlardan sağda bulunanlar tonozlarla doğu kısmında bulunurken yalnızca sol kısımdaki batıya doğru genişletilmiştir. Sol kısımdaki genişletme de diğerleri gibi tonozlarla sağlanmıştır. Kuzey yönünde bulunan sütunlar sayı olarak on adet olup malzeme olaraksa mermer kullanılarak yapılmıştır. Aynı sütunlardan yedişer adetten toplamda 14 adet mermer sütun da diğer iki bölüme konumlandırılmıştır. İmaret II. Avlunun içerisinde bulunuyor olsa da I. Avlu ile ilişkisi koparılmamış tonozlu bir holden birinci Avluya geçiş direkt sağlanmıştır. Mermer malzeme ile yapılan sütunların başlıkları ve oturdukları bilezikler tunçtur. Kıvrımlı hatların yalnız süslemede değil mimari ögelerde de tercih edildiği görülmektedir.

İmaretin doğu bölümü tamamen idare ve ihtiyaca binaen oluşturulmuş odalar mümkün olduğunca işlevselleştirilmiştir. Bu odalar şu şekilde sıralanmaktadır; enerji odası (elektrikle ilgili sorunları gidermek maksatlı), yalnızca kadınların kullanımına açık wc, alınan veya bağışlanan yiyeceklerin depolanması için bir oda, 2 adet elektrik kesintisi durumunda devreye girmesi için jeneratör odası, bir adet çalışan odası, yalnızca erkeklerin kullanımına açık bir wc ve duş. Kuzey bölümündeki mekanlarda biri şuan buzluk (buzhane) olarak kullanılmaktadır. (Fotoğraf:10,11,12,13) Buzhane olarak kullanılan bölümün girişinin hemen üst kısmına Zariyat suresi yazılmıştır.

3.1.1.2.2. Süsleme Özellikleri

İmaretin avlu kısmına lahit formunda mezarlar yerleştirilmiştir. (Fotoğraf:14,15,16,17) Bu lahitler Mustafa Fiz Paşa ve ailesi içindir. Bu ailenin Mısır kökenli bir aile olduğu bilinmektedir. İmaret kapısının hemen üst kısmında “Maşallah” yazan bir çerçeve bulunmaktadır. (Fotoğraf:7) Besmeleyi ise çoğu Osmanlı kapısının girişinde olduğu gibi Min-hrişah Valide Sultan İmareti giriş kapısının üzerinde görmekteyiz. (Fotoğraf:8) Sultan III. Selim’e ait iki adet tuğra bulunan sütunlarda, sütun başlıkları akantus yapraklı olup helezonik kıvrımlar ve yuvarlak hatlarla bir geçiş sağlanmıştır.

3.1.1.2.3. Malzeme ve Teknik

Mihrişah Valide Sultan külliyesi taş ve tuğla malzemeyle almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiş olup üst örtü (kubbe) ve taşıyıcı ögeleri desteklemek maksatlı (kemerlerde) tuğla malzeme kullanımı görülmektedir. Kubbe dıştan kurşun kaplama olup içten alçı sıvayla

katılmış olsa da genel incelemeler sonucu kubbenin tuğla malzemeden tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 5: Mihrişah Valide Sultan İmareti Kartpostal[119]

Kaynak: www.eyüpbel.tr.

[119] www.eyüpbel.tr Erişim Tarihi: 20.04.2024

Fotoğraf 6: Mihrişah Valide Sultan İmareti

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan, 2023.

Fotoğraf 7: Mihrişah Valide Sultan İmareti

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 8: İmaret Mutfak Kapısı Üzerinde Bulunan Besmele-i Şerif

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 9: Mihrişah Valide Sultan İmaret Girişi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 10: Mihrişah Valide Sultan İmareti Batı Cephesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 11: Mihrişah Valide Sultan Doğu Cephesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 12: Mihrişah Valide Sultan İmareti Kuzey Cephesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 13: Mihrişah Valide Sultan İmaretinin İç Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 14: Mihrişah Valide Sultan İmareti Hazirede Bulunan Mezarlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 15: Mihrişah Valide Sultan İmareti Hazirede Bulunan Mezarlar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 16: Mihrişah Valide Sultan İmareti Mezarlıklar Bölümünden Aşhaneye Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 17: Mihrişah Valide Sultan İmaretinden Türbeye Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.1.3. Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi

1795 tarihli mektep diğer külliye yapılarından daha sonra eklenerek vakfiyeye bağışlanmıştır. Sıbyan mektepleri ve medreseler yapı komplekslerinde merkezi noktadan ziyade, ibadet alanlarının çocuk seslerinden etkilenmemesi sebebiyle köşe başlarına doğru konumlandırılmaktadır. (Fotoğraf:19) Yapı, ahşap malzeme ile yapılmış, altına da bir çeşme inşa edilmiştir[120]. Mektep yapısı imarete yakın olduğundan çocukların yemek ihtiyaçları burada karşılanmış ve ihtiyaçlarını karşılamak maksatlı günlük kişi başı iki akçe maddi destek verilmiştir.

3.1.1.3.1. Mimari Özellikleri

Yapının günümüzdeki biçimi 1997'de geçirmiş olduğu restorasyon çalışmaları sonucu oluşmuştur. İlk plan tasarımı kare planlı olup yapılan bu restorasyonla L formu alacak

[120] Mustafa Giresun, Erol Eyigün, *İstanbul'un Sıbyan Mektepleri* (İstanbul: Turing Yayınları, 2023), 211.

biçimde eklentiler oluşturulmuştur. Eserin giriş kapısı tıpkı orijinalindeki gibi batı kısmında bırakılmış ancak eklenen dikdörtgen biçimindeki mekana doğu bölümünden bir giriş kapısı daha eklenmiştir. Duvar örgüsü orijinalinde iki sıra taş bir sıra tuğla formunda olacak şekilde almaşık duvar tekniğindedir. Yapının orijinal bölümünde üst örtü olarak alaturka kiremitle kaplanmış ahşap çatı kullanılmıştır.

3.1.1.3.2. Süsleme Özellikleri

Yapıya girmek için gerekli olan izinler tarafımıza verilmediğinden dolayı süsleme ile ilgili incelemeler yapılamamıştır.

3.1.1.3.3. Malzeme ve Teknik

Yapımda kullanılan malzemeler, almaşık duvar tekniğiyle örülen duvarlarda tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. (Fotoğraf:18) Bunun dışında üst örtüde ilk olarak ahşap bir alt çatı üzerine kiremit malzemeyle yapının örtü işlemi tamamlanmıştır.

Fotoğraf 18: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi[121]

Kaynak: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/.

[121] https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

Fotoğraf 19: Sıbyan Mektebi Duvarı ve Mihrişah Sultan Sebili

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.1.4. Mihrişah Valide Sultan Türbesi

Türbe, külliyenin merkez yapısı olarak konumlandırılmıştır. Eserin yapımına 1792 yılında başlanmış olup 1793 senesinde tamamlanmıştır.

Şair ayni tarafından türbenin kitabesine tarih düşürülmüştür. "Ömrün efzûn ide Allah didi Ayni târih eyledi türbe binâ Vâlide-i Şâh Selîm"1208 (1793)[122].

3.1.1.4.1.Mimari Özellikler

Mermer olarak inşa edilen iki basamaktan oluşan mermerden bir kaide üstüne yerleştirilen kubbe ile örtülmüş olan türbenin planı onikigen şeklindedir (Çizim:2). Türbe cephesinde bulunan dalgalı yuvarlak kemere sahip, pencerelerde kilit taşı öne çıkarılmıştır. İki sıra olan pencerelerde, Barok üslup etkileri görülmektedir. (Fotoğraf:20)

[122] Haskan, *Eyüp Tarihi*, 224.

Türbe revaklı ve üç gözlü bir giriş bölümüne sahiptir. Giriş kısmının ortasında kubbe ile örtülen kısım daha geniş tutulmuştur. Yan taraflarsa tonoz ile örtülmüştür. Türbenin iç kısmı yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Kenarlarda altta mermer yarım sütunlar, üst kısımlarında celî sülüs hatla kaleme alınmış kuşak şeklinde bir kitabe ve akantus yaprakları görülmektedir. Pencerelerdeki tahfif kemerlerinin ortasında daire biçiminde Allah, Hz. Muhammed'in adlarıyla Hulefa-i Raşidin'in adları bulunmaktadır.

Türbede beş tane sanduka mevcuttur. (Fotoğraf:21,22) Sanduklar; Mihrişah Valide Sultan, Hatice Sultan, Beyhan Sultan, Refet Kadın ile Rahime Perestu Kadın için yapılmıştır. Sandukalar içerisinde en çok öne çıkan Mihrişah Valide Sultanınkidir. Tüm sandukaların çevresi parmaklıklar ile çevrelenmiştir. Burada sedef kakmalara da yer verilmiştir. Türbedarlara ait olan odalar ise diğer avluda bulunmaktadır. Hazirede inşa edildikleri devrin üslupsal özelliklerine sahip şahideler yer almaktadır.[123]

Türbenin avlusunda abidevî, kalem işi süslemeli, sekiz kubbeye sahip bir revak ile tonozlu kısımlar bulunmaktadır. Revak kubbelerinin sonuna kitabesiz bir çeşme yapısı bulunmaktadır. Kaide ile yükseltilmiş ilk kata göre ikinci yani üst kadın daha geniş olduğu farkedilmiştir. Bu kattaki pencerelerin hepsine (burada 7 adet pencere bulunmakta) dıştan birer çıkıntı verilerek birkaç kademeyle boyut verilmiş frizler kaplamıştır. Revak bölümü ve avlu bölümü iki basamak ile birbirlerinden ayrılmış pozisyonda ve revak bölümü daha yüksektir. Eserin giriş cephesine ilk bakışta üçlü bir revak sistemi göze çarpar. Özellikle pencere kenarlarında s ve c biçimli kıvrımlar ve s c kıvrımlı basık kemerlerle devam ederek cepheyi sarmıştır. Pencereler demir döküm parmaklıklarla kapatılmıştır. Türbedeki sandukaların etrafı sedef kakmalı parmaklıklarla çevrelenmiş ve zarar görmeleri bu şekilde engellenmiştir.[124]

3.1.1.4.2.Süsleme Özellikleri

Türbe yapısında bulunan neredeyse tüm tezyinatlar nakkaş Mehmed Şevki'nin elinden çıkmıştır. Eser döneminde ortay konulan diğer yapılardan farklı olarak Türk baroğunun rokokoya çalan yeni bir gelişmesi ile değişik yeni bir tarzla önceki türbe örneklerinden

---

[123]Ağaoğlu, Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler, 2. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* 131-132.

[124] Gülbin Gültekin, Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 5/459-461.

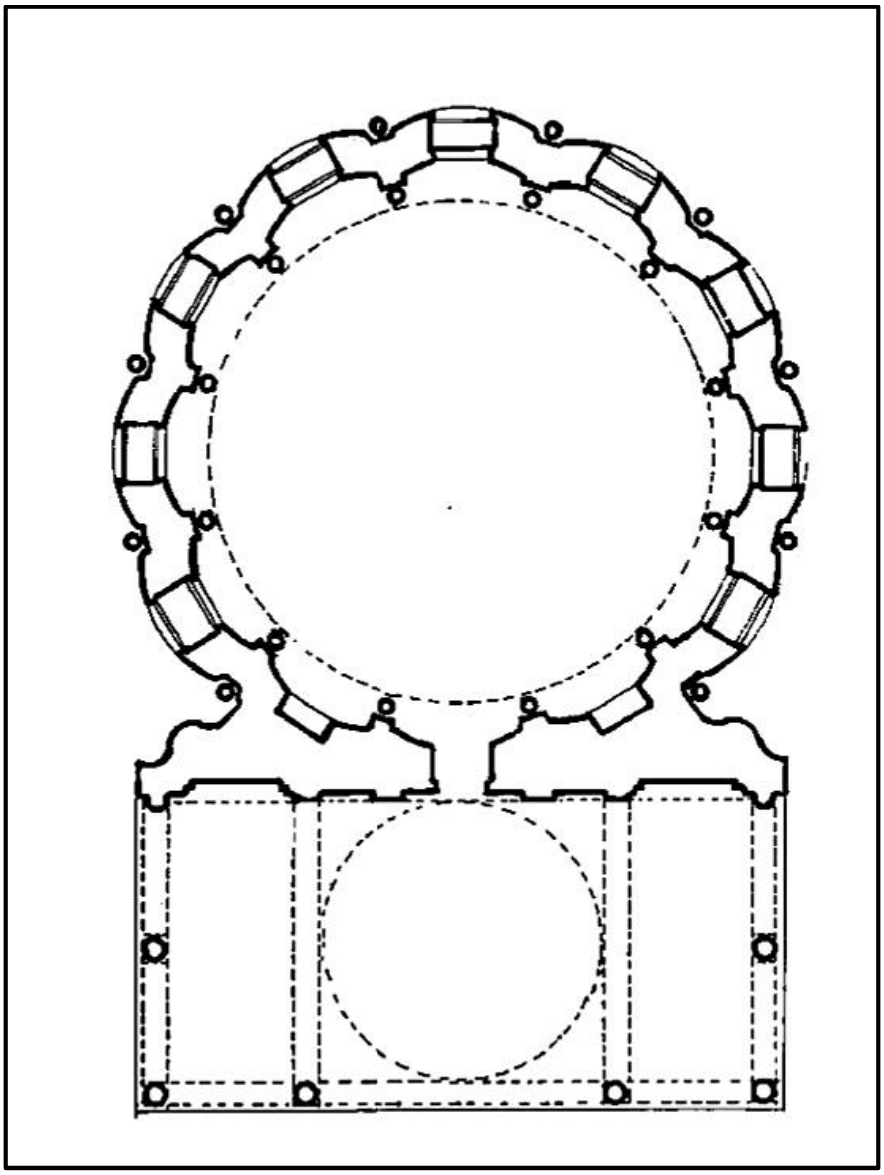
ayrılır. Türbenin sık kullanılan ana giriş kapısı yuvarlak kemer biçimindedir ve malzeme olaraksa çift renkli taş kullanılmıştır. Bu yuvarlak kemerin üstte bulunan kilit taşının tam ortasına konumlandırılmış ve stilize edilmiş kabuk motifi göze çarpmaktadır. Tahfif kemerleri yazılarla dolu bir görüntüye sahiptir. Sözü edilen kemerlerin kilit taşlarına stilize istiridye kabuğu motifi yerleştirilmiştir. Alt katta bulunan beyaz mermer üzerine kitabe satırları yazılmış ve bu yazı celi sülüs hattıyla tezyin edilmiştir. Yine bu alt bölümdeki pencereler demir şebekeli olup üst kattakiler ise alçı şebekelidir. Kitabe akantus yapraklar ve kırk kademeli kornişlerle hareketlendirilmiştir. Celi sülüs hattıyla yazılmış olan kitabe Hattat Mahmud Celaleddin Efendi elinden çıkmıştır.

İç mekanda alt ve üst sıradaki pencerelerne vitray cam süslemeleri ve renklendirmeleri vardır. Yukarı doğru bakıldığında alt ve üst pencere dizelerinin tam ortasında celi sülüs hattıyla kaleme alınan yazılar (ayetler) bulunmaktadır. Bununla beraber yukarı pencere aralıkları yine kalemişi ile çalışılarak barok usulü süslemelerle zenginleştirilmiştir ve vitray camlı süslemeler bulunur. Kubbe bölümü kaburgalı bir formda olup süslemesi tamamıyla kalemişidir. Mihrişah Valide Sultanın kendi sandukası Barok etkili olup rumî, palmet, kıvrık dal gibi kompozisyonlarla süslenmiş bir korkulukla korunmaktadır.[125]

3.1.1.4.3.Malzeme ve Teknik

Yapıya girişte ahşap malzemeli kapı ve pencere kapaklarındaki ahşap kapak dikkat çekse de eserde ağırlıklı olarak mermer ve granit malzemeler kullanılmıştır. Duvarlar kagir sistemle örülmüş olup mermerle kaplanmıştır. Üst örtü kubbe ile sağlanarak revaklı bölümlerin örtü sistemi de tonozdur. Kurşun kaplama yapılan türbe mermerle uyumlu bir görünüm vermektedir.

[125] Arel, *Onsekizinci Yüzyıl*, 88.

Çizim 2: Mihrişah Valide Sultan Türbesi[126]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan,1992.

[126] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 370.

Fotoğraf 20: Mihrişah Valide Sultan Türbesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 21: Mihrişah Valide Sultan İmareti Sandukaları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 22: Mihrişah Valide Sultan İmareti Sandukaları Batı Duvarından Çekim

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.1.5. Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi

Türk Barok üslubunun bilinen en iyi su yapısı örneklerinden biri olan çeşme, mevki olarak imaret ve kütüphanenin arasında bulunmaktadır.[127] Külliyenin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. 1795 yılında inşa edilmiştir. Abidevi eserin yüksekliği kaidesiyle beraber 6 metredir. Kademeli üç basamak ile yerden 20 cm yukarıda bir kısım üstüne oturan sebilin kaidesi, (Fotoğraf:27) de 104 cm yüksekliğe sahiptir[128]. Çeşmenin kitabesi her yüzde sekizer mısra olmak üzere dört cephede saçak altına konmuştur. Kitabede yer alan beyitlerin Şeyh Galib'e ait divanda da bulunduğu bilinmektedir[129].

3.1.1.5.1.Mimari Özellikleri

Üç basamak üzerine yerleştirilen yapı uzun saçaklara sahip olup genel hatlarıyla, Mehmed Emin Ağa Sebilinin öncü olduğu tarzı sürdürmektedir.[130] Kitabenin çevresi akantus yapraklarıyla süslenmiş bir biçimdedir. (Fotoğraf:25) Sebilin iki kenarında bulunan çeşmeler adeta birbirlerinin aksı gibi aynıdır ve üç basamaklı bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dış gözden dalgalı bir form oluşturulan çeşmenin içten görünümü daha yuvarlak hatlı olup daireseldir. (Çizim:3) Dıştan dilimli bir görüntü verebilmek için çeşmeye sütunlarla ahenk kazandırılmıştır. Sütunlarla ivme kazandırılan bu bölümde 5 adet pencere boşluğu da bulunmakta ve sebil bu beş pencere ile dışarıya su temini sağlamaktadır. Bu bölümlerin her birinde birer ahşap kapakla açma kapama sistemi oluşturulmuştur. (Çizim: 4)

Yapının iki tarafında bulunan çeşme yapıları ana kütlenin dışında daha sade bir tezyinle hareketlendirilmiş böylelikle dikkat ilk bakışta ana kütle dışında dağıtılmayarak merkezi bir açı oluşturulmuştur. Sebilin sağında bulunan çeşme kitabesinde çeşitli ayetlere yer verilmiştir. Üst saçaktaki yoğun süsleme bu dönemin genel bir özelliğidir. Aynı tarz ağır işlemeli saç örneklerini Mihrişah Valide Sultan baniliğindeki diğer birkaç çeşme ve sebilde de görmekteyiz. (Çizim:7)

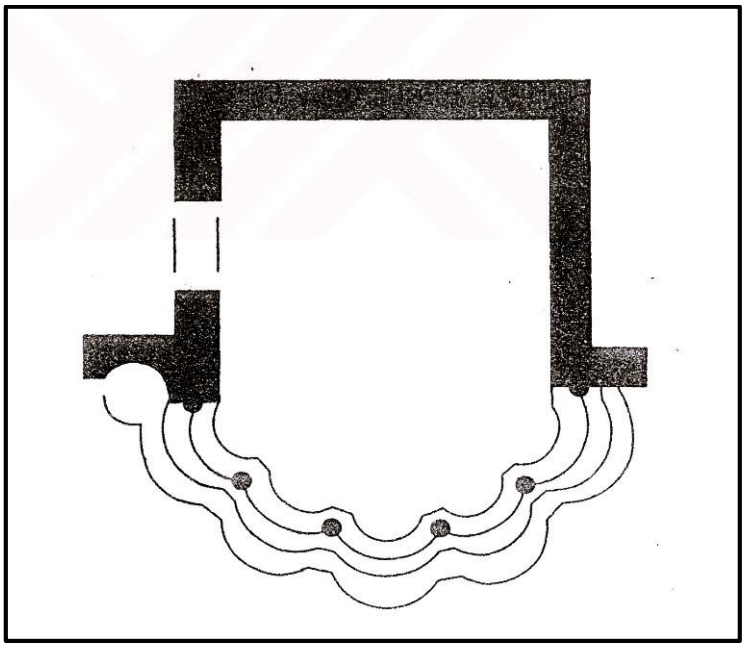
---

[127] İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 46.
[128] Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993), 373.
[129] Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995), 128.
[130] Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 47.

Ana cephe dikdörtgen ve dışa taşkın bir görüntüdedir. Bu cephede kıvrımlı hatlı ve biraz daha dışarı doğru kare bir kısım bulunur ancak buranın iç kısmı boş bırakılmıştır. Bu boş kareyi saran bir çerçeve daha dolanmaktadır. Aynı hizada üçüncü bir çerçeve daha geçilmiş ve bu çerçeve akant yaprağı motifleriyle 18. Yüzyıl süslemelerinde görmeye alışık olduğumuz bitkisel süslemeyle tamamlanmıştır. Eteğin cephesi beş pencere ile dışarı açılmış olup ve bu bölümde sebil ve çeşmelerin üst örtüsü saçaktır. Bu saçak bölümünün üzerine külah biçiminde bir çatı oturtulmuş olup kurşunla kaplanmıştır. Sebili önden direkt olarak ilk bakışta gözüken kısmı bütünüyle mermer kaplama yapılmış fakat diğer cephelerden gözüken üç bölüm kagir duvar tekniğiyle yapılıp kaplama yapılmadan o şekilde tutulmuştur. Nişlerin içerisine yerleştirilen minyatür mihrap dikkat çeker ve üst kısımda dikdörtgen bir bordür içerisinde su ile ilgili bir ayet yazmaktadır. Sebil mermer cephedeki süslemeleri açısından 's' ve 'c' kıvrımlarıyla Barok üslubunun Türk sanatıyla iç içe geçtiği hoş bir Türk Barok mimarisi örneği olmuştur.

Yapının beş adet penceresi ve bu pencerelerde birer su açıklığı bulunmaktadır. Pencerelerin hemen üst kısmında, sepetkulpu kemer formunda, Batı sanat akımının vazgeçilmezi olan kıvrımlı biçimdeki hatların birleştiği noktalarda iki küçük ve ortada daha büyük akantus yaprağı sonrasında istiridye kabuğu motifinden meydana gelen bir kemer süslemesi görülmektedir.[131] Sebilin iki yanına da aşağı yukarı aynı formda iki adet çeşme (Fotoğraf:27,28) yerleştirilmiş bu çeşmelerin inşa malzemesi olarak mermer kullanılmıştır. (Çizim:5,6) Tas takımı günümüze ulaşamamış olup, tasın zincirle sabitlendiği çivi deliği gözükmektedir. Sebilin kurna (yalak kısmı) biraz derindir. Buradan bakır taslarla her gün ücretsiz su dağtılmaktaydı. Sebilin dış kısmındaki süslemeli parmaklıklardan içeriye baktığımızda (Fotoğraf:36) İçeride bir adet kırık musluklu küçük çeşme gözükmektedir. (Fotoğraf:37)

[131] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 604, Şerifoğlu, *Su Güzeli*, 128.

Çizim 3: Mihrişah Valide Sultan Sebili[132]

Kaynak: Şerife Tali'den, 2010

3.1.1.5.2.Süsleme Özellikleri

Geniş ve yuvarlak hatlı saçaklı örtüsüyle göz kamaştıran sebile içten yukarı doğru bakıldığında içerisinde bulutlarla kıvrık Rumilerle meydana getirilmiş natüralsit olmayan bitkisel motifler yer almaktadır. (Fotoğraf:33,34,35) Eserin bu kısmı içte kalmasına rağmen abidevi tasarımıyla dikkat çekmektedir. En tepede altın yaldızlı alemle bitirilen üst örtü dıştan külah biçimlidir.

Mihrişah Valide Sultan Sebilinin akantus yapraklı kartuşlarla süslenmiş kitabesinde herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamaktadır. Demir dökme olan şebekeler estetik bir şekilde oymalıdır. Sebilin üzerindeki kemerlerin her birinde tam olarak orta bölmelerdeki kilit taşları üzerinde istiridye kabuğu biçiminde stilize edilmiş Batı tarzı süslemeler dikkat çekmektedir. Buradaki bezeme Rokoko 'nun Fransa'daki son aşaması olan Rocaille bezemesi olarak da tanımlanabilir. Büyük olasılıkla Topkapı Sarayı'nda I. Abdülhamid

[132] Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri, 235.*

ve III. Selim'in yatak odalarındaki bezeme ile bu sebil ve çeşmelerdeki bezeme aynı sanatçı grubunun elinden çıkmıştır.[133]

Mihrişah Valide Sultan çeşmesinde bezemelerdeki şişkin ve kabarık biçimler Baroğun abartılı yönünü göstermektedir. (Fotoğraf:32) Dış yüzeylerdeki dalgalı formlar, iç-bükey olarak ise oyularak yapılmışlardır. Sütunlar ise çeşmenin gövdesinden öne doğru taşmaktadır. Türk baroğunda en çok tercih edilen motifler hareketli ve kıvrımlı yapraklar, akant yaprağı ve kartuşlardır. (Fotoğraf:26) Bunun sebebi ışık-gölge oyunlarıyla bitkisel süslemenin kabartma gibi tekniklerle daha da belirginleştirilmesidir.

Türk Baroğu, Osmanlıda 1740' larda başlayıp 1830'lu yıllara kadar devam eden bir dönemdir. Çeşme ve sebil yapıları bu devirde, Klasik Osmanlı döneminde kazanmadıkları bir ağırlıkla bu ortaya konulmuştur. İki köşeye yerleştirilmiş iki adet çeşmenin süslemesi de helezonik kıvrımlı, kompozit başlıklı sütunlarla sınırlanmış böylelikle cetvelle çizilmiş gibi kusursuz bir süsleme oluşturulmuştur. (Fotoğraf:31) Kıvrımlı, yuvarlak hatlı bir tepelik altına kitabe yerleştirilmiş ve bunun altına hemen iki adet pembe tonlarında sütunlar yerleştirilmiştir. Çeşmelerden cülüs yoluna girişte ikinci olanın kendine zincirle baılı olan su kasesinin zinciri günümüzde kopmuş vaziyettedir. (Fotoğraf:30)

Çiçek açmış parşömenler tek olarak kabarık çiçekler, antik kökenli askı çelenkler, Türk Baroğunda da karşımıza çıkan motiflerdir. Bitkisel süslemeler abartılı ve estetik bir biçimde bu çeşmede kullanılmıştır. Akantus yaprağı motifi, kaydırma yaprak şekline dayanan bir bezeme unsurudur. Barok sanat, bu motifi oldukça soyutlayarak daha etli ve yaprak uçlarından kıvrılan bir görünüme kavuşturmuş ve neredeyse tüm süsleme kompozisyonlarına hareket katmak maksatlı olarak kullanmıştır. Söz konusu motif, Osmanlıda klasik motiflerle stilize edilip harmanlanarak daha yoğun ve gösterişli bir formda ele alınmıştır. Tek bir gövdeden çıkan çiçekler akantus yapraklarıyla kombin edilmiştir.

Çeşmede kemer süslemesinin hemen üst kısmında biraz daha antik görünümlü tryglif plastırlarla dışa bombeli bir görünüm verilmiştir. Bu bombeli kısım kornişlerle sınırlanmıştır. Burada plastırlar da sade tutulmamış adeta bir görsel şölen oluşturulmuştur. Volütlerle bitiriln motifin başlangıç nokrası istiridye kabuğu olup örüntü kıvrım dallarla oluşturulmuştur.

---

[133] Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yem Yayınları, 2021), 520.

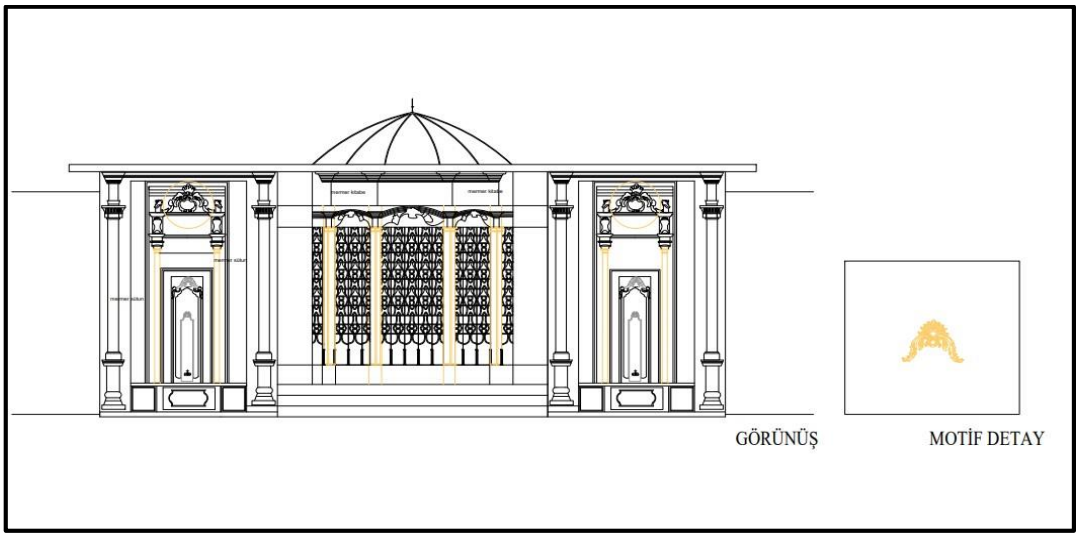
Eserin en tepe saçak bölgesine yakın noktasına baktığımızda volütlü akantus yapraklarının s ve c kıvrımlı çerçevelerle sınırlandırılarak ve istiridye motifleriyle plastrların üzeri antik bir süsleme pozisyonu oluşturularak hareketlendirilmiştir. Burada kartuşlarla örüntü devam edilmiş ve bütünlük sağlanmış, kitabeye geçiş bu şekilde yumuşatılmıştır. Alt alta konumlandırılan dört kartuş içindeki kitabe kuşakları ile eserin saçak kısmı neredeyse birleştirilmiştir.

Başlıklı ve kaideli iki başlıkla dıştan sınırlandırılan çeşmenin ayna taşı iç içe geçmiş s ve c kıvrımlarla kemerlendirilerek şekillendirilmiştir. Genel hatlarıyla bitkisel motifler verilerek tamamlanan süsleme tezyinatında tepedeki rozet, sütun başlıklarında bulunulan volütler, sütunları dahi birer kaideye oturtma kaygısı başlı başına 18. Yüzyıl yenilikçi sanat akımının göstergeleri niteliğindedir. Teknelerin etrafına boş panolar yerleştirilmesi de bir dönem özelliği olarak yerini almıştır. Sütunçeler, dalgalı, hareketli görünümler, dolgu yüzeylerinde yer alan içbükey- dışbükey hareketliliği ile göz alıcı pilastrlar Barok etkisini aksettirmektedir. Yapı, kabarık akantus ile istiridye kabuğu öğeleri, kartuşlar, S-C kıvrımlı akantus yaprakları ve girift kalem işi bezemeleriyle dikkat çekmektedir.[134]

3.1.1.5.3.Malzeme ve Teknik

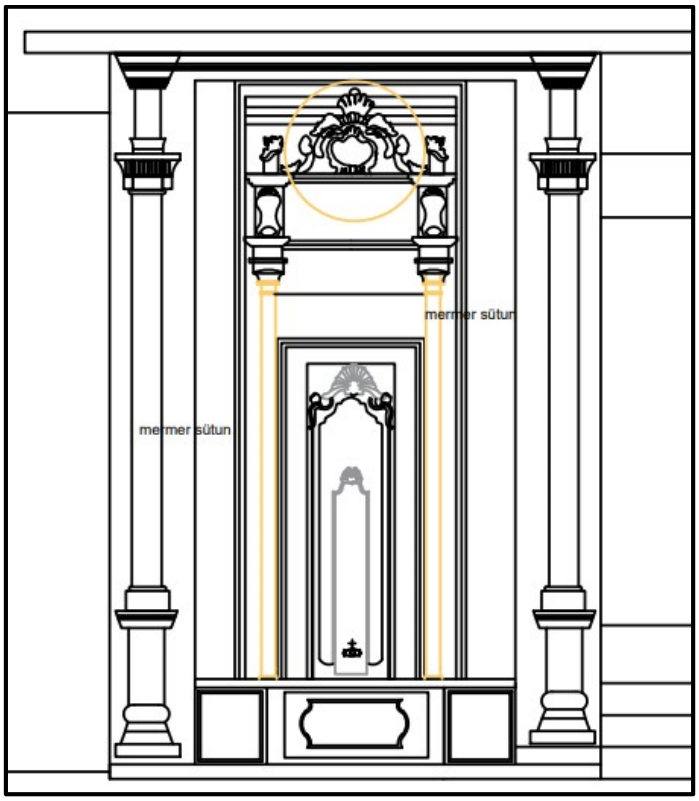
Yapının ön cephesi tamamen mermer kaplama olup üst örtüsü ise kurşun kaplamalıdır. Buradaki çeşmeler de neredeyse birbirinin aynısı olup yine taş (mermer) malzemeden yapılmıştır. Ön cephe her ne kadar daha özenli biçimde tasarlansa da giriş arka taraftan verilmiştir. (Fotoğraf:23,24) Buradaki kapıda s ve c kıvrımlı kemeri ile dikkat çeker. Batı sanatının o yuvarlak hatlarını sık sık gözlemlediğimiz çeşme, Türk Barok mimarisini en iyi yansıtan ve günümüze eksiksiz gelmeyi başaran yapılardan biridir.

[134] Arel, *Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı*, 93.

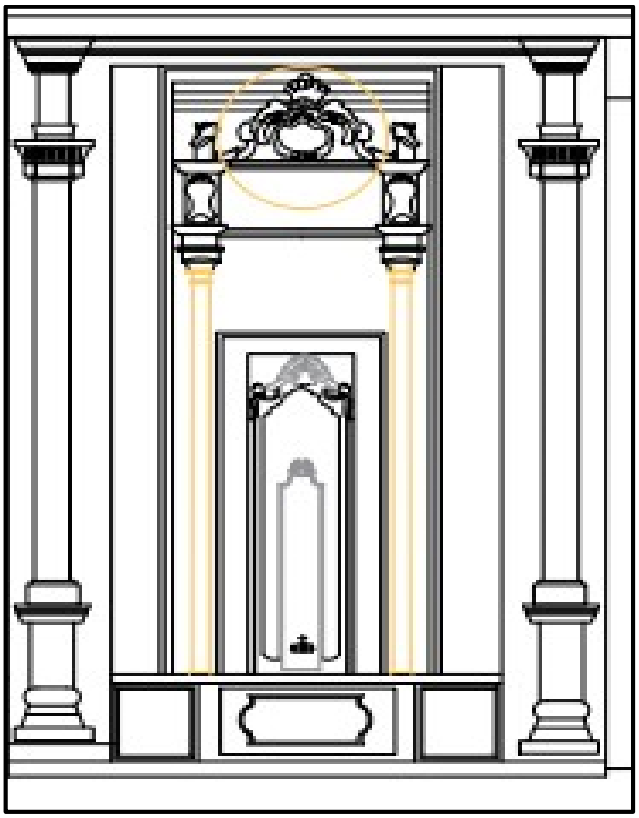
Çizim 4: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi Görünüş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

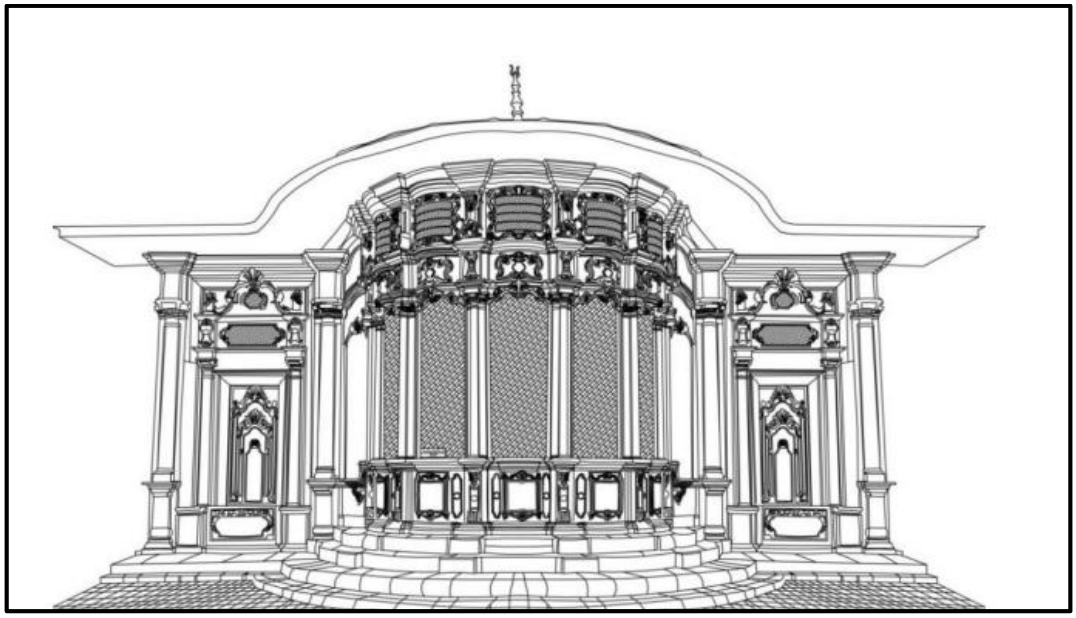
Çizim 5: Mihrişah Valide Sultan Sol Çeşme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizim 6: Mihrişah Valide Sultan Sağ Çeşme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizim 7: Mihrişah Valide Sultan Sebil ve Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 23: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Ön Cephe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 24: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Ön Cephe ve Yan Görünüş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 25: Sebilin Kitabesi[135]

Kaynak: Zülfiye Baytar'dan, 2022.

[135] Zülfiye Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XVIII. Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 147.

Fotoğraf 26: Sebil Üst Kısım Alınlık Süslemeleri Akantus Yaprağı ve İstiridye Motifi[136]

Kaynak: Zülfiye Baytar'dan, 2022.

Fotoğraf 27: Kaide Detay, Konsol Plastırlar

Kaynak: Zülfiye Baytar'dan, 2022.

[136] Baytar, *Batılılaşma Dönemi (XVIII. Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme,* 149.

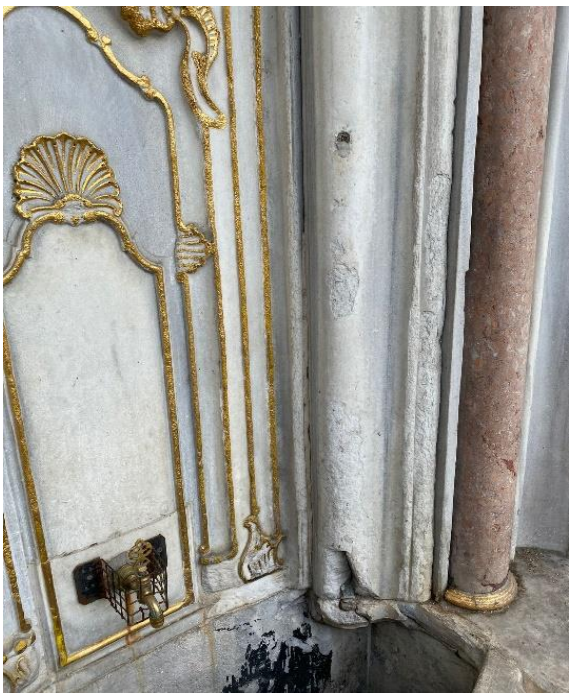
Fotoğraf 28: Mihrişah Valide Sultan Sebili Sol ve Sağ Çeşme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 29: Mihrişah Valide Sultan Sebili Sol ve Sağ Çeşme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 30: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmesi, Tas Takımı Kopan Zincir Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 31: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Üst Bölüm İstiridye Kabuğu Motifi Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 32: Mihrişah Valide Sultan Sebili Çeşmenin Üst Süslemesi Detayı ve Yazı Kuşağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 33: Mihrişah Valide Sultan Sebili Saçak Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

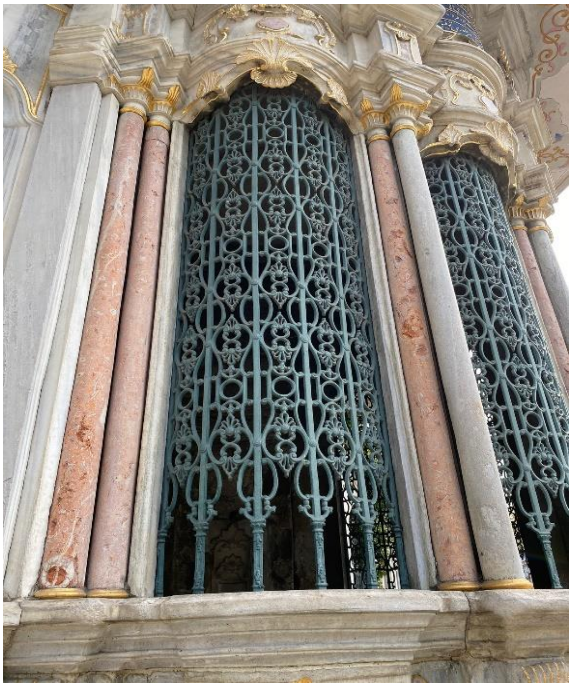
Fotoğraf 34: Mihrişah Valide Sultan Sebili, Saçak Süslmeleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 35: Mihrişah Valide Sultan Sebili Saçak Bölümü Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 36: Mihrişah Sultan Sebili Pencereliklerde Bulunan Demir Şebeke Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 37: Mihrişah Valide Sultan Sebili İç Kısım

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 38: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 39: Kitaplık Dolap Kapakları Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 40: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı Dolap Kapakları Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 41: Mihrişah Valide Sultan Kitaplığı Kitabesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 42: Kitaplar Üzerinde Bulunan Mihrişah Valide Sultan Vakıf Mührü[137]

Kaynak: Ömer Faruk Dere'den, 2011

[137] Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*, 167.

3.2. Cami

3.2.1. Mihrişah Valide Sultan Humbaracılar Camii (Kumbarahane Cami)

Fotoğraf No:
43,44,45,46,47,48,49,50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60,61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75,76,77,78

Çizim No: 8

İnceleme Tarihi: 21.06.2023-25.06.2023

Bulunduğu yer: Yapıldığı dönemde Humbaracılar ve Lağımcılar kışlasının orta mevkinde yer alan cami, Halıcıoğlu semtinde yer almaktadır. Haliç Köprüsünün biraz altında ve kot farkından dolayı yol hizasının gerisinde kalmıştır.

Tarihlendirme: M. 1792-1794

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: Sermimar Mehmed Arif Ağa döneminde başlanan cami Mimarbaşı Nurullah Ağanın görev yaptığı yılda tamamlanmıştır.

Günümüze oldukça sağlam gelmeyi başaran eser günümüzde ibadete acıkır. Humbaracılar kısmında topçu, lağımcılar kısmında ise istihkamcı subaylara eğitim verilmiştir. (Fotoğraf:43,44) Bu alana M. 1795'te Mühendishane-i Berr-î Hümayun inşa edilşmiştir.[138]

Bu eserin tespit ettiğimiz 3 ismi bulunmaktadır. Birinci olarak yapıyı inşa ettiren kişi Mihrişah Valide Sultan olduğundan 'Mihrişah Sultan Camisi' ismidir. Konum itibariyle Lağımcılar ve Humbaracılar kışlası (Fotoğraf:45,46) ortasında yer alması sebebiyle ikinci ismi 'Humbaracılar Cami'dir. Son olarak halk arasında ve bölgeye gidildiğinde insanların telaffuz ettiği isim 'Kumbarahane Cami'dir. İki minareli olan cami ilk olarak valide sultan tarafından tek minareli biçimde yapılmış fakat kısa süre içerisinde ikinci minare Sultan III. Selim tarafından ekletilmiştir.

[138] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V.Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 67.

3.2.1.1. Mimari Özellikleri

Eserin kitabesi 1208 yılına tarihlenmiş olup dört mısradan oluşmaktadır. Mihrişah Valide Sultan Cami planı (Çizim: 8) enine dikdörtgen şeklinde olup almaşık duvar tekniğiyle tasarlanmıştır. Sivri kemer kullanımını hem giriş kapılarında hem de pencerelerde görülmektedir. Yapı iki katlı olup dışarıdan kurşun kaplı olan kubbesi içeriden bağdadi sıvalı ve ahşap iskeletlidir. Üç köşeden de yuvarlak kemerli, mermer sütunlu galeri bölümlerinin ortasında hafif bir yükselti ile bodrum katı bulunmaktadır. 23 sütunla desteklenen galeri bölümünde güney tarafında 6 adet, batı tarafında 8 adet ve son olarak doğu tarafında 9 adet sütun yerleştirilmiş vaziyettedir. Bodrum katına toplamda üç kapıdan bağlantı sağlanır ve bu kapıların üçüde ikisi kenarlara biri ise ortaya yakın biçimde konumlandırılmak suretiyle kuzey cephede bulunmaktadır.

Yapıya giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. (Fotoğraf:47,48,49) Bu iki kapı, bodrum kapısının köşelerindedir ve merdivenlidir. Bu iki giriş kapısının ortasında ise aydınlatma feneri bulunmaktadır. Çift taraflı ve çift kollu merdivenler sahanlık bölümünde birbiriyle bağlanır. Son cemaat birimine geçiş tam olarak bu noktadan sağlanmaktadır. Son cemaat alanına, diğer kapıların aksine basık kemere sahip bir kapıyla girilmektedir. (Fotoğraf 50).

Basık kemerli son cemaat birimi girişinin kenarlarında iki tane dikdörtgen biçimli, mermerden söveleri bulunan pencereler görülmektedir. Kapının bulunduğu duvarın batı ve doğu kenarlarında minareye çıkabilmek için yerleştirilmiş yuvarlak kemerli kapılar bulunur. Camide iki sıralı bir pencere nizamı söz konusu olup bunlardan üst hizada olanlar revzenli ve sivri kemerli, alt hizada olanlar ise mermer söveli ve dikdörtgen formundadir. Kubbeye geçiş, tromplarla sağlanmış (bu tromplar arasında dört köşede de birer adet pencere yerleştirilerek aydınlatma arttırılmıştır) kuzey yönünden dört adet sütuna, diğer üç yönden ise duvarlara oturtulmuştur.

Kubbenin dıştan silindirik gövdeli ağırlık kulelerinin kubbeciklerle örtülerek trompların üzerine yerleştirilmesiyle desteklenmiştir. Harime doğru açılan mahfil, son cemaat biriminin tam üst kısmına konumlandırılmıştır. Bu mahfil 4 adet mermer sütuna oturtulmuş olup bu sütunların alt kısımları ise ahşap kirişlidir.

Caminin batı cephesi bir camekanla son cemaat biriminden ayrılarak kuzeybatı kenarına kadar uzanan merdivenlerle mahfile çıkılmaktadır. Merdiven kulesi 4 pencere ile aydınlatılmaktadır. Buradaki pencereler sivri kemerlidir. Doğu kısımda bulunan hünkar

mahfili ise iki bölümden meydana gelmektedir. Harim bölümünün üstü tek bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe ahşap iskeletlidir. Fevkani biçimde tasarlanan eserin beden duvarları almaşık örgü tekniğinde taş ile tuğla malzemeden yapılmıştır. Caminin harim kısmı genişletilmeye çalışılmış olup bu kısımda alan oluşturma isteği galerilerle sağlanmıştır. Hünkar mahfili bu noktada bulunmaktadır. Bu bölümün harimden gözüken kısmı ahşap kafeslerle çevrilmiştir.

Üst örtü sistemi kubbeyle sağlanmış olup içeriden duvarlara ve dört adet sütuna oturtulan kubbe dışarıdan bakıldığında bir kaidenin üzerinde konumlandırılmıştır. Kemerli trompların ve kubbe kasnağının çevresince yerleştirilen pencereler sayesinde mekan aydınlatması sağlanmıştır. (Fotoğraf:67) Caminin arka bölümünde şadırvan bulunmaktadır ve bu şadırvana giriş kısmının sağ tarafından avlu bölümünden geçilmektedir. (Fotoğraf: 77,78) Eserin bütün girişleri revaklıdır ve bunların üzerinde odalar düzenlenmiştir. İçeriye girildiğinde ilk olarak harim kısmının galerilere yerleştirilen çıkmalarla genişletildiğini fark edilmektedir. Bodrum katı olması gerekenden çok daha yüksek konumlandırılmıştır ve camiye giriş merdivenlerle yükseltilerek bu taraftan verilmiştir.

Galeri içeriden toplamda 23 sütunlu olup bu sütunlarla bölümlere ayrılmaktadır. Yapıyı harim bölümünden ortaladığımızda doğu ve batı bölümlerinde birer kapı göze çarpar bu kapılar yuvarlak kemerli olup iki taraftaki minarelere çıkış merdivenlerine açılır. Üstü kurşun ile kaplanmış ahşap külâhlar ile örtülmüş minarelerde şerefelerin alt kısımları yuvarlak hatlara sahip olup ve boğumlu bir biçimdedir. Mermer mihraba sahip camide, minber ile vaaz kürsüsünde ahşap malzeme kullanılmıştır. Camide kuzey tarafta iki kısma yerleştirilmiş tek şerefeye sahip iki adet minare yer almaktadır. Orijinal halinde tek minareli olarak inşa ettirilen camide, sonradan Sultan III. Selim tarafından bir minare ilave ettirilmiştir[139].

Minarelerde kare şeklinde prizmatik kürsüler üstünde yükselmiş olan gövdelere geçişler soğan formlu pabuçlar ile gerçekleştirilmiştir. Gövdelerde hem altta hem de üstte peteklerdeyse sadece üstte bir adet kaval silmeye yer verilmiştir. İki minare de kesme taş malzemeden yapılmıştır. Harim bölümünde bu duvarlar dışında kalan duvarlarda alt ve

[139] Ayvansarâyî, *Hadikatü'i Cevamî* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 394.

üst olarak ayırdığımız iki sıra pencere dizisi bulunmaktadır. Üst kısımda kubbeye geçiş eksedralarla sağlanmıştır.

Caminin kuzeybatısında çift katlı bina muhtemelen muvakkithane olarak kullanılmış olup günümüze ise yenilenmiş haliyle orijinalinden uzak bir formda ulaşmıştır.

Çift merdivenle bodrum katında yükseltilerek yapılan girişin devamında ışık kaygısı sebebiyle sivri kemerli bir aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Cami genel itibariyle; yüksek bir bodrum katı üstüne fevkani biçiminde inşa edilmiş yapı, kare planlı bir harimle merdivenler ile girilen son cemaat biriminden meydana gelmektedir.[140]

Son cemaat biriminin hemen üst kısmında da bir hünkar mahfili bulunmaktadır. Bu bölüm iki kısım şeklinde oluşturulmuş olup sofa kısmı ahşap paravanlar kullanılarak sınırlandırılmıştır. Mahfilin taşıyıcı desteği, kirişlerle bağlantısı sağlanan mermer malzemeli sütunlarla gerçekleştirilmiştir. Mahfil katı, üç birim halinde harime açılmaktadır. Dört sütunla taşınan mahfilin bu sütunları dışbükey silmelerle daha da belirgin hale getirilmiştir. Üst katta da aynı özellikli sütunlarla mahfil ağırlığı zemine dengeli bir biçimde taşınmıştır. Farklı olarak buradaki sütunlardan hiçbiri beden duvarıyla birleştirilmemiştir. Buradaki sütunların birbirine bağlanmasında dilimli basık kemer uygulaması görülmektedir.

3.2.1.2. Süsleme Özellikleri

Osmanlı Barok sentezi ile dikkat çeken mihrap (Fotoğraf:51), tarz bakımından dönem mihraplarından ayrışmakta olup tamamen mermer malzemeyle yapılmıştır. (Fotoğraf:50) İnce ve uzun formlu minarelere giriş, son cemaat biriminden sağlanmakta olup minareler malzeme bakımından tamamen kesme taş kullanılarak inşa edilmiş ve üzerleri kurşun kaplamalı külahlarla örtülmüştür. İki minare de dışa taşkın bir biçimde yerleştirilip biri batı, diğeri ise doğu cephesindedir. Alt bölümler yuvarlak hatlı ve boğumlu olup üst bölümlerde ise birer kaval silme görülmektedir.

Mihrap bir kemer ile yapıyla bağlanmış olup mihrap bu haliyle diğer bölümlere açılır pozisyona getirilmiştir. Bu kemerin hemen üst kısmında yine Batı üsluplu kıvrımlı yaprak motifleriyle hareketlendirilmiş ayet çerçevesi yerleştirilmiştir.

---

[140] Esra Dişören, "Mihrişah Valide Sultan Cami", *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 5/458–459.

Harim duvarları ile kubbe içi, harimin alt kısmı ile üstteki pencerelerin alınlıklarında bütünüyle Barok etkili, S, C kıvrımları, volütler görülmektedir. Caminin kubbesinin eteklerinde dört büyüh halife, Hasan, Hüseyin ile Allah, Muhammed yazıları yazmaktadır. (Fotoğraf:68,69,70,71,72,73,74,75,76).

Hünkar mahfilinin harime bakan cephesi iki mermer sütunla üçe ayrılmış olup ahşaptan kafesler ile kaplanmıştır. Üç bölümden oluşan mahfilin her iki kenarındaki kafes tekniği ile yapılmış olan alanlar iki ahşap direkle üçe bölünmüş ve bu direklerin başlıklarda Barok etkili oymalar görülmektedir. Açıklıklarda ise S ve C kıvrımlı taç benzeri alınlıklar bulunmaktadır. Mahfil katı bütünsel olarak orta bölümden çökertilmiş vaziyette olup, burada korkuluk levhalar görülmektedir. Bu levhaların arka yüzeylerinde ise tezyinat baklava dilimleriyle sağlanmıştır.

Kafes levhaları ise delikişi tekniğiyle işlenmiş ve böylelikle mahfile hareket kazandırılmıştır. Üç birimden oluşan tepelik, kafes levhaları sınırlandıran kare kesitli sütunçelerin yukarısına yerleştirilmiştir. İki bölümden meydana gelen mahfil kısmı, hünkar mahfiliyle paravan kullanılarak ayrıştırılmıştır. Söz konusu paravanlar sütun başlıkları boyutuyla örüntülü tasarlanmıştır. Mahfil bölümünün süslemesinde neoklasik devirde yapılmış kalemişleri ile hareket kazandırılmıştır. Motif olarak; şemse, salbek ve köşebendlerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir.

En süslü bölüm, tepelik ve kafes bölümüdür. Kafes, direkt olarak harimden gözükmektedir. Buradaki örüntü, birbirleri ile bağlı sekiz kollu yıldızla oluşturulmuş ve sonsuzluk simgesi olan birleşik daire motifleriyle devam ettirilmiştir. Bu, dönüşümlü olarak birbirini tekrar eden bir süsleme sistemidir. Tepelik kısmında daha detaylı çalışılarak küçük çiçek motifleri işlenmiş ve bu çiçekler iri yapraklarla tamamlanmıştır. Mahfilde tepelik ve motif vurgularında altın yaldız kullanımı tercih edilerek daha zengin ve dikkat çekici bir hat oluşturulmuştur. Mahfilde mihrabiye ve kavukluk bulunmamaktadır.

Mermerden inşa edilmiş olan mihrap nişinde iç-bükey tasarım uygulanmış olup beş dilimlidir. Mihrap, kavsara kemerine yakın forma sahiptir. S ve C kıvrımlı taç kısmında merkezde ve her iki kenarda akantus yapraklarına benzeyen bezemeler görülür.

Minberin yan yüzeylerinde geometrik bölümlenmenin uygulandığı minber yan aynalığında köşk ve süpürgelik kemerleri ile köşkün altında yer alan geçit kısmının kemerlerinde bitkisel bezemeler dikkat çeker. Minber tırabzanında merkezde katmerli,

dilimli yapraklı bitkisel bezeme bulunurken bunun iki yanında yatay olarak ilerleyen kıvrım dallı sade bitkisel bezemeler görülür. Minberde en yoğun süsleme minber giriş açıklığının üst kısmında S, C kıvrımları volütler ve bitkisel bezemeler simetrik şeklinde kullanılmıştır. (Fotoğraf:52,53,54,55,56,57,58,59) Yatay olarak iç bükey ile dış bükey silmelerden meydana gelen mermerden yapılmış vaaz kürsüsünde korkuluklar alçak tutulmuştur. (Fotoğraf;60,61)

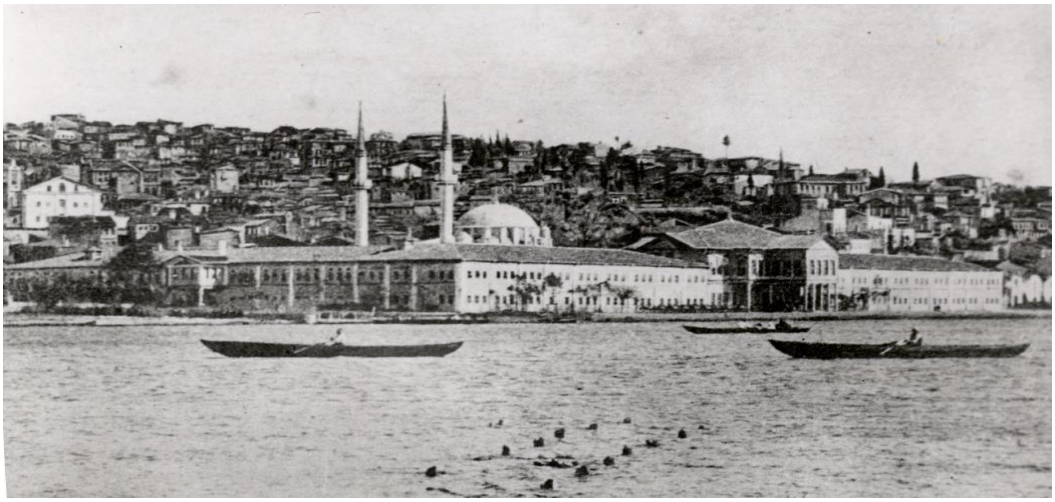
Camideki duvar süslemelerinde, kalemişi süslemeler tamamıyla yenilenmiştir. Kırmızı, sarı ve siyah renkleriyle çoğunluklu olarak bitkisel formlu süslemeler tercih edilmiştir. Bu süslemeler tamamen neo-klasik üslupta işlenmiştir. Minber kapısı, ahşap malzeme ile yapılmış ve çeşitli işlemelerle hareketlendirilmiştir. Burada diğer alanlardaki süsleme motiflerinin dışında bitkisel süslemeden ziyade geometrik süsleme motifleri uygulanmıştır. Bununla beraber bitkisel süslemeden tamamen vazgeçilmemiş süpürgelik kısmındaki estetik bezeme dikkat çekici olmuştur. Hünkar mahfilinde ortada güneş öğesi sekizgenler ile bezenmiştir.[141] (Fotoğraf:62,63)

3.2.1.3. Malzeme ve Teknik

Caminin iç bölümündeki minber, vaaz kürsüsü ve kapıları ahşap malzeme ile mihrap ise mermer malzemeyle yapılmıştır. Duvar süslemelerinde ağırlıklı olarak kalemişini görmekte olup yapının iç mekan renginde sarı siyah tonlarını ağırlıklı biçimde hissetmek mümkündür.

Cami duvarları taştan almaşık teknikle örülmüş olup minareler ise kesme taş malzemeden doğu ve batı köşelerinde yükseltilmiştir.[142] İkinci dünya harbi sonuna değin yapı askeri maksatla kullanılmıştır[143].

[141] Dişören, *DBİA*, 458-459.
[142] Süleyman Faruk Güncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Cami", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/353-355.
[143] Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 73.

Fotoğraf 43: Humbaracılar Kışlası ve Cami Yıkılmdan Önceki Görünüm

Kaynak: Ali Saim Ülgen Koleksiyonu.[144]

Fotoğraf 44: Humbaracılar Kışla ve Cami genel görünüm

Kaynak: Yıldız Albümleri[145]

[144] https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024
[145]https://kulturenvanteri.com/tr/yer/humbaraci-kislasi/#17.1/41.046349/28.943369 Erişim Tarihi: 20.02.2024

Fotoğraf 45: Humbaracılar Camii

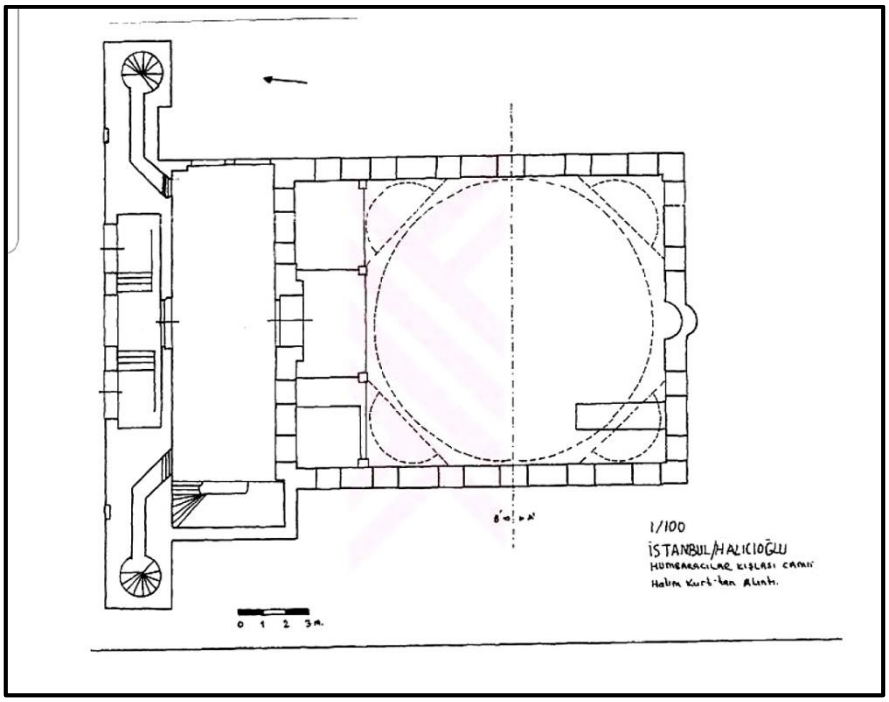
Kaynak: Ali Saim Ülgen Arşivi[146]

Fotoğraf 46: Kışla duvarı

Kaynak: Ali Saim Ülgen Albümü[147]

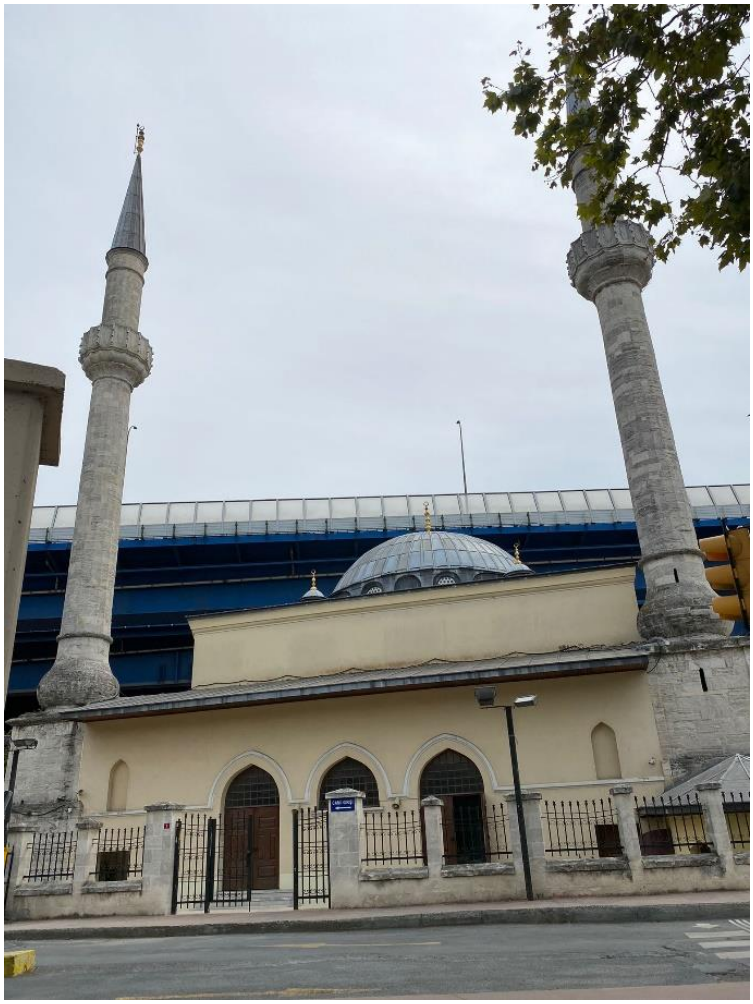
[146] https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024
[147] https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

Çizim 8: Mihrişah Valide Sultan (Humbaracılar) Cami Planı[148]

Kaynak: Ağaoğlu, Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler, 2. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* 131

[148] Ağaoğlu, Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler, 2. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* 131.

Fotoğraf 47: Humbaracılar Cami Günümüz Genel Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

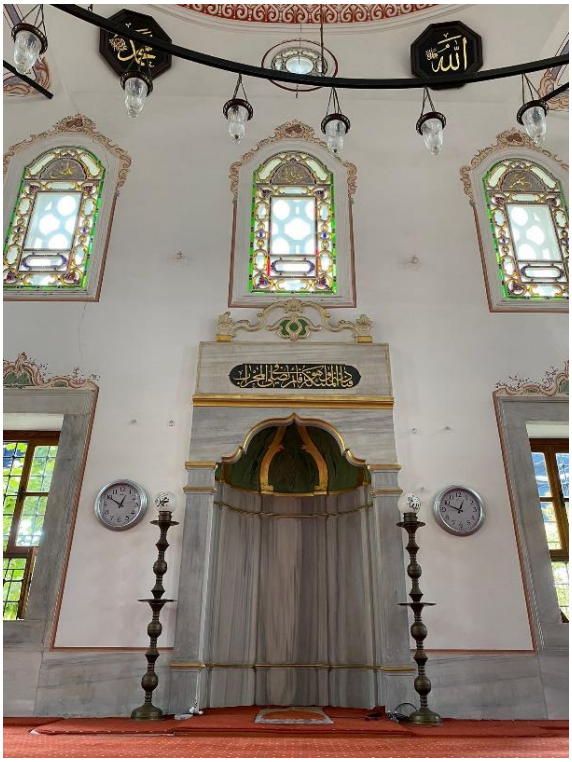
Fotoğraf 48: Humbaracılar Cami Girişi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 49: Humbaracılar Camii, Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

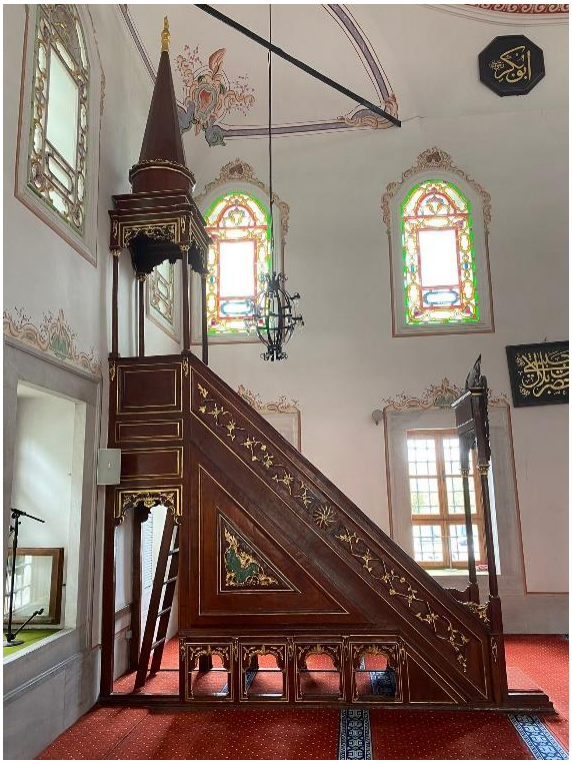
Fotoğraf 50: Humbaracılar Cami Kıble Duvarı ve Mihrap

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 51: Humbaracılar Cami, Mihrabın Tepelik Bölümü Süsleme Detayı ve Yazı Kuşağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 52: Humbaracılar Cami, Minberden Mihraba Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 53: Humbaracılar Cami, Minber

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 54: Humbaracılar Cami,Minber Üst Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 55: Humbaracılar Cami,Minberde Bitkisel Süslemeler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 56: Humbaracılar Cami, Minber Köşk Kemer Köşeliği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 57: Humbaracılar Cami, Minber Köşk Kemeri Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 58: Humbaracılar Cami, Geçit Dolap Süslemesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 59: Humbaracılar Cami, Süpürgelikler Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 60: Humbaracılar Cami Vaaz Kürsüsü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 61: Humbaracılar Cami Vaaz Kürsüsü, Ahşap Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 62: Humbaracılar Cami, Hanımlar Mahfili Pencere Şebekeleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 63: Humbaracılar Cami, Harimden Hanımlar Mahfiline Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

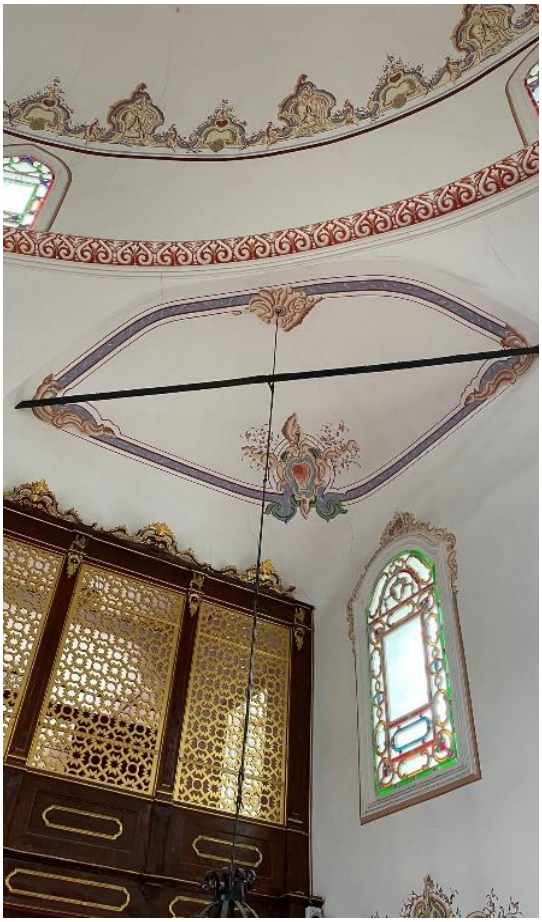
Fotoğraf 64: Humbaracılar Cami Son Cemaat Birimi Batı Köşesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 65: Humbaracılar Cami, Son Cemaat Birimi Doğu Köşesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

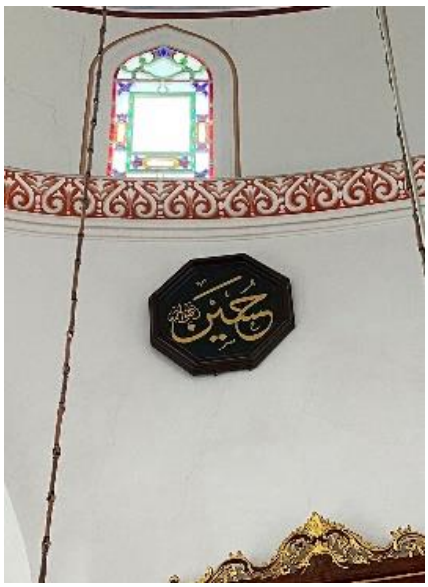
Fotoğraf 66: Humbaracılar Cami Kubbeye Geçiş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 67: Humbaracılar Cami Kubbe Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 68: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Hüseyin Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 69: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Hasan Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 70: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Muhammed Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 71: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Ebubekir Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 72: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Osman Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 73: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Allah Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

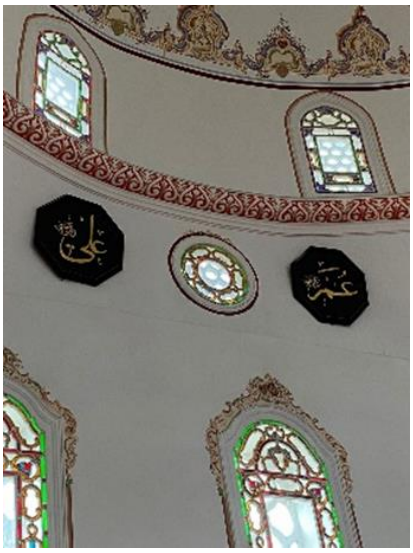
Fotoğraf 74: Humbaracılar Cami Kubbesinde Bulunan Ali Yazısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 75: Humbaracılar Cami

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 76: Humbaracılar Cami, Kubbe Eteğine bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 77: Humbaracılar Cami Şadırvandan Avluya Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 78: Humbaracılar Cami, Şadırvan Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Çeşmeler

3.3.1. Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 79,80,81,82,83,84,85
Çizim No:-
İnceleme Tarihi: 20.08.2023-22.08.2023
Bulunduğu yer: Eser, Molla Çelebi Çeşme çıkmazı ile Molla Bayırı Sokak köşesinde bulunur.
Tarihlendirme: Eser H.1212-M.1798 yılında inşa edilmiştir.
Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan
Mimarı:-

3.3.1.1. Mimari Özellikler

Mihrişah Valide Sultan, bu yapıyı Sultan I. Abdülhamid'in henüz 3 yaşında vefat eden kızının ruhu için yaptırmıştır. Eser konumundan dolayı halk arasında Fındıklı çeşme olarak bilinse de çoğu kaynakta Fatma Sultan Çeşmesi olarak zikredilmiştir. Duvara bitişik olduğundan tek yüzlü olan yapının 4 satırlık bir kitabesi bulunmaktadır. (Fotoğraf:84,85) Kitabede yapım tarihi 1212 olarak verilmiştir. Kitabe çeşmenin hemen başlık kısmının altına yerleştirilmiştir. Burada bir de ayna taşı bulunmakta ve ayna taşının bütün çevresi geniş bir çerçeveyle yüzeye yayılmıştır. Eserin tekne kısmı günümüzde betonla kapatılmış olup musluğu günümüze gelmemiştir. (Fotoğraf:79)

3.3.1.2. Süsleme Özellikleri

Kemer kısmına dalgalı bir efekt verilen kısımın üstte birleşen bölümünde bir akantus motifi bulunmaktadır. Akantus motifi oldukça geniş bir biçimde yerleştirilmiştir. Eserin iki yanında iç içe geçmiş surette ikişer ince sütun bulunmakta olup ayna taşı bunların ortasına yerleştirilmiştir.
Yapının her iki yanında silmeler şeklinde ikişer sütunçe görülmektedir. (Fotoğraf: 82,83) Aynataşında ve niş bölümünde s-c kıvrımlara sahip dal biçiminde motifler görülmektedir. (Fotoğraf:81) Seki ve yalak bölümü zamanla zemin kotuna yenik düşmüş günümüzde çeşme sekisinin bir bölümü sokak seviyesinde kalmış durumdadır. (Fotoğraf:80) Ayna taşının hemen üstünde bir Bursa kemeri benzetmesi yapılmıştır.

3.3.1.3. Malzeme ve Teknik

Tamamen mermer malzeme ile tek cephe üzerinde çalışılan su yapısının kenarında iki adet sütun bulunup eser duvara yerleştirilmiştir. Bu sütunlar tamamen estetik kaygı sebebiyle yapılmıştır.

Fotoğraf 79 : Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 80: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Çeşmenin Su Yalağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 81: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ayna Taşı Süsleme Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 82: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kenarlara Yerleştirilen İkili Sütun Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 83: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kenarlara Yerleştirilen İkili Sütun Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 84: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 85: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.2. Beşiktaş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 86,87,88,89

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 28.07.2023-29.07.2023

Bulunduğu yer: Eser İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde, Sinan Mescidi Sokağı, Yeniçeri Apartmanının ön giriş cephesinde, tam plarak sokağa bakan kısmında pencerenin yanında bulunur.

Tarihlendirme: Eserin kitabesinden anlaşılacağı üzere yapım tarihi H. 1212-M. 1798 dir.

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimari:

3.3.2.1. Mimari Özellikleri

Eserin sadece kitabesi bulunmakta olup kitabe üzerinde; (Fotoğraf:88) H. 1212M. 1797 yazmaktadır.

3.3.2.2. Süsleme Özellikleri

Yapı bir apartmanın dış duvarında ve oldukşa hasarlı bir şekilde bulunduğundan herhangi bir üsleme tespit edilememiştir. (Fotoğraf:86,87) Eserin Lavabo teknesi mevcut olsa da musluk deliği dahi gözükmemektedir. Buna dayanarak yapının parçaları için yer değişikliği yapıldığı tarafımızdan düşünülmektedir. (Fotoğraf:89)

3.3.2.3. Malzeme ve Teknik

Eserin günümüze ulaşabilen kısmında musluk ve ayna taşı dahil her bölüm mermer malzemeden olup gider boruları musluk olmamasına rağmen yenilenmiş ve bu borularda sert plastik kullanılmıştır.

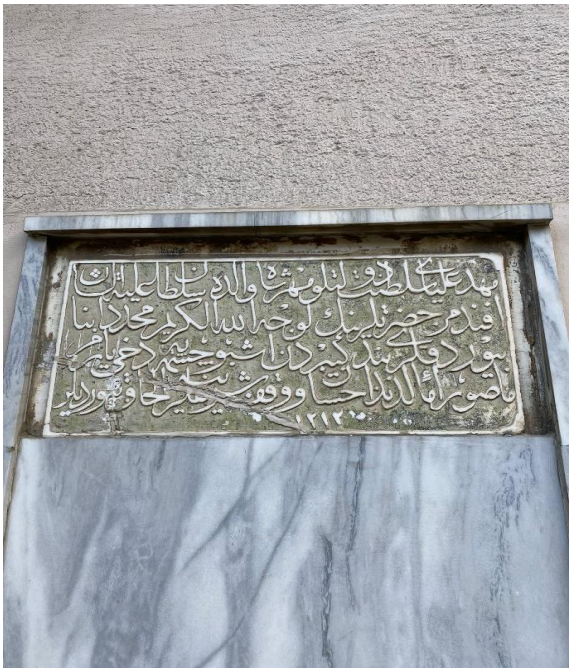
Fotoğraf 86: Yeniçeri Apartmanı Ön Cephesinde Bulunan Çeşme

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 87: Yeniçeri Apartmanı Ön Cephesinde Bulunan Çeşmenin Yan Cepheden Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 88: Yeniçeri Apartmanı Önünde Bulunan Çeşmenin Kitabe Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 89: Yeniçeri Apartmanı Önünde Bulunan Çeşmenin Kurna Kısmı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.3. Kurtuluş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 90,91,92,93,94

Çizim No:

İnceleme Tarihi:02.09.2023- 03.09.2023

Bulunduğu yer: Eser Beyoğlu Kurtuluş'ta Sefa meydanının dükkanlarla çevrelenen tam ortasında bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Eserin kitabesinden anlaşılacağı üzere yapım tarihi H 1214-M. 1799 dur.

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı:-

3.3.3.1. Mimari Özellikleri

Eser sekiz cepheli bir meydan çeşmesi konumundadır. (Fotoğraf 90,91) Bu çeşmelerden yalnızca biri çalışır vaziyette olup diğer çeşmeler oldukça hasar almış ve kopmuş durumdadır. Kitabe çeşmenin merkez cephesine yerleştirilmiş olup dört satırdan

oluşmaktadır. (Fotoğraf:92) Eserin çatı kısmının üzeri kiremitlerle kapatılmıştır. Eserde testi setine rastlanmamış olup, tekne bölümleri fazlasıyla sağlıklı biçimde günümüze gelmiştir. Meydan çeşmeleribin bazılarında geçen kişilerin oturup soluklanması için sekiler yerleştirilmiştir. Sefa meydanında bulunan Mihrişah Valide Sultan çeşmesinde de bu sekilerden mevcuttur. (Fotoğraf 93,94)

Ana cephede kitabenin alt kısmında bir kemer bulunmaktadır. Buradaki ayna taşı ve çevresinde hiçbir süsleme tezyinatına rastlanmamıştır. H. (1214). Eser, Sultan II. Mahmud döneminde tamir edilmiştir[149].

3.3.3.2. Süsleme Özellikleri

Eserin mermer malzemenin üstünde kalan kısmı tamamen son dönem eklemesi olup yapılan restorasyonda aslolan mermer malzeme üzerinde oldukça özensiz kalmış ve beyaz renge boyanarak bu alanun hemen üstü ise kiremitlerle örtülmüştür. Bu sebeple hali hazırda sade tercih edilmiş mermer malzeme üzerinde yapılan eklemede de herhangi bir süsleme ögesi tarafımızdan tespit edilememiş tir.

3.3.3.3. Malzeme ve Teknik

Yapının tabandan ilk kısmı üç sırası kesme taş örgü, bunun hemen üstünde mermer malzemeden su yalağı ve ayna taşlarının bulunduğu çeşme bülümü, kalan kısım ise tamamiyle son dönem eklemesi taş üzerine alçı malzeme ile tamamlanarak çatı kiremitlerle kapatılımıştır.

[149] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 605.

Fotoğraf 90: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesine Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 91: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Genel Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

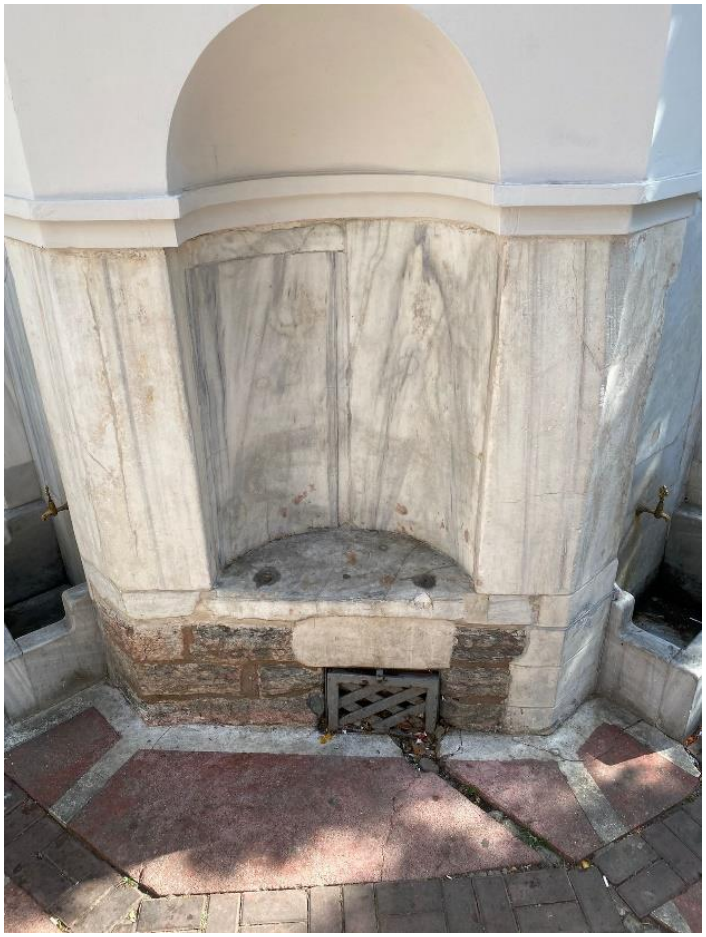
Fotoğraf 92: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 93: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Su Yalağı ve Ayna Taşı Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 94: Sefa Meydanında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Dinlenme Sekisi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.4. Halıcıoğlu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 95,96,97,98,99

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:06.09.2023- 10.09.2023

Bulunduğu yer: Haliç köprüsü altında, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinin arka duvarında, Halıcıoğlu-Hasköy yolu üzerinde bulunur.

Tarihlendirme: Yapım tarihi H.1207- M.1793 tür.[150]

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: -

[150] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 601.

Dükkânların karşısında Hasköy kışlasının tam bitişiğinde bulunan çeşmenin kışlaya bitişik olan kalıntı taşları hala gözükmektedir. Mihrişah Sultan Camisinin karşı çaprazına yerleştirilen çeşmenin kitabesinde çeşme ile ilgili çok bilgi bulunamamasıyla beraber altı beyitlik bir kitabesi bulunmaktadır.
2019 senesinde İBB tarafından restore edildikten sonra ortaya çıkarılan kitabe de çeşmenin hemen üst kısmına yerleştirilmiştir. (Fotoğraf:98,99)

3.3.4.1. Mimari Özellikleri

Eser, Fatih Sultan Mehmet vakıf üniversitesinin bahçe duvarında bulunmaktadır. (Fotoğraf:95) Eserin yalnızca kemer kısmının üst kısmı açıkta olduğu için mimari ve süsleme açısından incelenmesi pek mümkün olamamıştır. Arka üç cephesi kesme taş görünümlü iki renkli almaşık duvar tekniğiyle örülmüş olup ön cephesi ise alçı kullanılarak tamamlanmıştır.
Çeşmenin ana cephesi caddeye bakmakta olup su haznesi üniversitenin avlu duvarına doğru iç kısımda kalmaktadır.

3.3.4.2. Süsleme Özellikleri

Eserin görünür olan kısmı yalnızca kemerinin üst köşesi olduğundan incelenebilecek herhangi bir süsleme tezyinatı tespit edilememiştir.

3.3.4.3. Malzeme ve Teknik

Kısıtlı olsa da görsellerden anlaşılabildiği kadarıyla yapı zaten bir duvar çeşmesi olduğundan kuvvetle muhtemel taş malzeme kullanılmıştır. (Fotoğraf:96,97) Herhangi bir teknik analizi yapılamamış olsa da yapıldığı dönemde tek yüzeyli olduğu düşünülen eser, restorasyon sonrası dört yüzeyli, üçü sağır duvar olmak suretiyle tek yüzü yani ana cephesinin bulunduğu bakış açışı değiştirilmeyerek Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi bahçe duvarına bakar pozisyonda bırakılmıştır.

Fotoğraf 95: (FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Restorasyon öncesi görünüm[151]

Kaynak: http://www.suvakfi.org.tr/cesme/mihrisah-valide-sultan-cesmesi-h-1208-m-1793/1149

Fotoğraf 96: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Genel Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[151] http://www.suvakfi.org.tr/cesme/mihrisah-valide-sultan-cesmesi-h-1208-m-1793/1149. Erişim Tarihi: 20.03.2024

Fotoğraf 97: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Sağ ve Sol Cepheden Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 98: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Kitabe Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 99: FSM Vakıf Üniversitesi Bahçe Duvarının İç Kısmında Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Ayna Taşı, Su Yalağı ve Kitabe Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.5. Üsküdar Karacaahmet Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No:100,101,102,103,104,105,106,107

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:15.09.2023- 17.09.2023

Bulunduğu yer: Eser, Nuhkuyu Caddesi, Üsküdar Karacaahmet'te İcadiye Cami kavşağında bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Çeşmenin kitabesinde H.1206M. 1791 yılı görülmektedir.[152] (Fotoğraf:103)

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: -

3.3.5.1. Mimari Özellikleri

Çeşmenin saçak bölümü beton malzemesiyle dikkat çeker. Üç cepheli olan çeşmenin iki cephesi almaşık duvar şeklinde, ana cephe ise mermer malzeme kullanılarak tamamlanmıştır. (Fotoğraf:100) Devasa bir incir ağacının gölgesinde bulunan çeşmenin ayna taşı süslemesi kabartma biçiminde tamamlanmış bir kemer altına ve iki sütun arasına yerleştirilmiş vaziyettedir.

Mihrişah Valide sultan henüz çok küçükken vefat eden kızı için bu eseri yaptırmıştır[153].

3.3.5.2. Süsleme Özellikleri

Genel hatlarıyla üç cephesinde yalnızca almaşık duvar tekniği kulanılan eserde yalnızca ana cephede iki adet niş ve kemer içindeki kabartma motifleriyle hareket sağlanmıştır. (Fotoğraf:101,102) Bu motifler kıvrımlı bitkisel süslemedir. İki nişin üst kısmına altın yaldızlı yazıları ve yeşil zemin rengiyle kitabe yerleştirilmiş olup kitabesi 8 satırdır. Çeşme kenarlarında bulunan sütunların başlık kısımlarında yaldızlı süslemeler göze çarpar. (Fotoğraf:104,105) Bu süslemeler istiridye kabuğu şeklindedir. (Fotoğraf:106,107).

3.3.5.3. Malzeme ve Teknik

Eser genel hatlarıyla oldukça sade bir biçimde olduğundan malzeme çeşitliliği de sınırlıdır.

Almaşık teknikle örülmüş duvarda taş ve tuğla, ana cephede yalnızca mermer olmak suretiyle 3 adet yapı malzemesi kullanılmıştır. Kaide üzerine oturtulmuş nişler, kabartma bitki süslemeleri ile eser küçük ve sade bir yapı olsa da Barok etkiler barındırmaktadır. (Fotoğraf:104,105)

---

[152] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 600.
[153] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 603.

Fotoğraf 100: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi Ön Cephe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

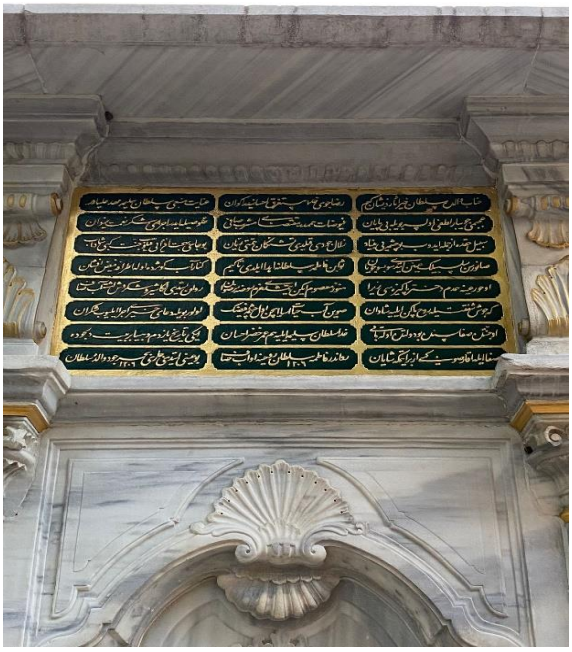
Fotoğraf 101: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşme ve Dinlenme Sekisine Bakış

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 102: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesinin İki Yanında Bulunan Dinlenme Sekileri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 103: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Kitabe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

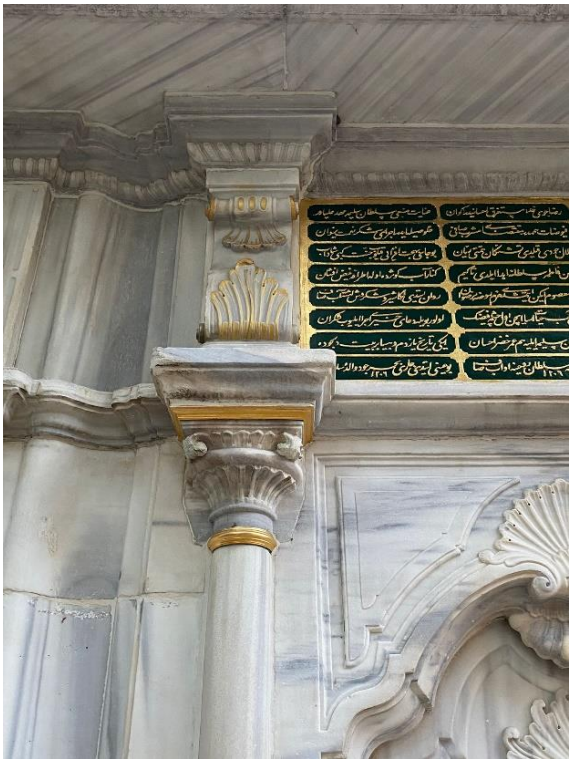
Fotoğraf 104: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Musluk

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

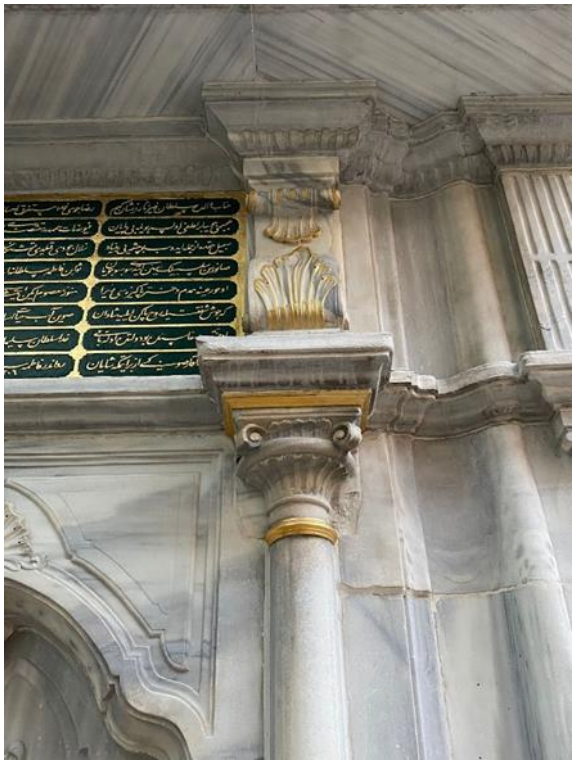
Fotoğraf 105: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesi, Aynalık Taşı ve Su Yalağı Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 106: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesinin Kitabe ve Sütun Başlığı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 107: Üsküdar Karacaahmet'te Bulunan Mihrişah Valide Sultan (Fatma Sultan) Çeşmesinin İki Yanında Bulunan İstiridye Kabuğu Formundaki Süslemeler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.6. İhsaniye Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 108,109,110,111,112,113,114,115

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 02.10.2023- 03.10.2023

Bulunduğu yer: Eser İstanbul Üsküdar'da İhsaniye mevkinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Eserin kitabesinde Hicri 1206 yılı görülmektedir.[154]

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: -

[154] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 610.

3.3.6.1. Mimari Özellikleri

Eser som mermer malzemeden yapılmıştır. Tek yüzden oluşan, ana cephe dışındaki diğer üç bölümün almaşık duvar tekniğiyle örülmüş olduğu, çeşmenin yerleştirildiği kısımın ise som mermerden tasarlandığı bir köşe başı çeşmesidir. Yapı, Mihrişah Valide Sultan'ın iki kızından biri olan Hibetullah Sultan hayrına yaptırılmıştır.

Kızlarına düşkünlüğü ile bilinen Valide Sultan yaptırmış olduğu hayır eserlerinde de kızlarını ihmal etmemiş ikisinin adına yaptırdığı su yapılarını aynı mevkide inşa ettirmiştir. Bu çeşmelerden Fatma Sultan için yapılmış olan bir önceki maddede söz ettiğimiz eser İstanbul Karacaahmette, Hibetullah Sultan'a yapılmış olan adı geçen eser ise Üsküdar İhsaniye'dedir. Böylece, iki kız kardeşin eserleri de uzak bölgelere konumlandırılmamıştır. Eserin kitabesi 18 mısradan oluşmakta olup Sünbülzâde Vehbî tarafından yazılmıştır. (Fotoğraf:108)

3.3.6.2. Süsleme Özellikleri

Eserin musluk kısmı kırılmış olup, ana cephe dışındaki diğer cepheler sade bir biçimde bırakılarak yalnızca düz duvar görünümü verilmiştir. Ayna taşında oluşturulan süsleme motiflerinde genel hatlarıyla Barok üslubun etkisi görülmektedir. Ayna taşı üzerinde oluşturulan üç kademeli bitkisel süsleme, Fındıklı Mihrişah Valide Sultan çeşmesi ayna taşı bölümündeki tezyinatla benzerlik göstermektedir.

Fındıklı Mihrişah Valide Sultan çeşmesinde iç içe iki katmandan oluşturulan sade süslüme tezyini neredeyse aynı tarzda fakat bir kat daha geliştirilmiş formda Hibetullah çeşmesinde de uygulanmıştır. Musluk bölümü bir istiridye kabuğunun tam ortasına yerleştirilmiş olsa da günümüze sağlam ulaşamamıştır. Tepede büyük bir akantus yaprağıyla süsleme tamamlanmıştır. Ayna taşı dikdörtgen biçiminde bir çerçeve içine alınarak belirgin kılınmıştır. (Fotoğraf:111,112)

Çeşmenin iki yanına birer sütunçe yerleştirilerek estetik bir görünüm oluşturulmuştur. Bu sütunçeler Batı tarzıyla inşa edilmiş saray ve çeşmelerin çoğunda kendini göstermekte olup Mihrişah Valide Sultan baniliğinde ortaya konulan eserlerin birçoğunda da tercih edilmiştir. Sütunların (113,114,115) iki başlığının hemen üstüne gene C-S kıvrımlara sahip ve neredeyse üç boyutlu bitkisel formda süsleme motifleri yerleştirilmiş ve bu motiflerin arasına 18 mısradan oluşan kitabe yerleştirilmiştir.

3.3.6.3. Malzeme ve Teknik

Hibetullah Sultan vefat ettikten sonra annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından kızının hayrına yaptırılan H. 1206 tarihli eser, çift malzeme kullanılarak yapılmıştır. Ana cephede barok mimarinin hissedildiği som mermer bir çeşme tasarımı gerçekleştirilmiş olup diğer bölümler almaşık teknikle kesme taştan örülen sade birer duvar formunda bırakılarak dikkat yalnızca ana cepheye yöneltilmiştir.

Fotoğraf 108: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ön Cephe

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 109: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Doğu Cepheden Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 110: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Yan Açılardan Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 111: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Musluk Detayı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 112: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Ayna Taşı ve Su Yalağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 113: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Sağ Sütun Başlığı Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 114: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Sol Sütun Başlığı Detay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 115: Hibetullah Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe Kenar Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.7. Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri

Fotoğraf No:116,117

Çizim No:-

İnceleme Tarihi:20.09.2023- 21.09.2023

Bulunduğu yer: Eser, Eyüp'teki Şah Sultan Türbesi'nin iki yan tarafında bulunmaktadır. Nişanca, Feshane Caddesi

Tarihlendirme: Eserin kitabesinde Hicri 1216-1801 yılı görülmektedir.[155]

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: -

3.3.7.1. Mimari Özellikleri

Eser minimal bir çeşme yapısıdır. Şah Sultan Türbesinin iki yanına konumlandırılmıştır. Görsel zevkten ziyade yalnızca ihtiyaca binaen tasarlanmış bu iki çeşme tamamen mermer malzemeden oluşan tek boyutlu duvar yapısıdır. Musluk kısımları koparılmış

[155] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 616.

olan eserin üzerindeki kabartmalar dışında elle tutulur bir süsleme tezyinatı bulunmamaktadır.

3.3.7.2. Süsleme Özellikleri

Genel hatlarıyla sadeliğin ön planda tutulduğu çeşmenin tepe kısmında bitkisel birleşimden oluşan iç içe iki kemer efekti verilmiş, sütun bile denilemeyecek incelikte, adeta iki bordür ortasına bir musluk ve tekne yerleştirilmiştir. İkiz çeşmeler birebir olarak birbirleriyle aynıdır. (Fotoğraf:116,117)

3.3.7.3. Malzeme ve Teknik

Süsleme ve yapım malzemesi olarak mermer kullanılıp üzerine kabartmayla az da olsa bir hareket verilmiştir.

Fotoğraf 116: Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri, Sol Çeşme

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 117: Mihrişah Valide Sultan İkiz Çeşmeleri, Sağ Çeşme

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

3.3.8. Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Fotoğraf No: 118,119,120,121,122

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 03.09.2023-.09.2023

Bulunduğu yer: Yeniköy semti, Köşebaşı Caddesinin Yalı sokakla olan boşluğunda bulunan Yeniköy parkının içerisinde bulunmaktadır. (Fotoğraf:118)

Tarihlendirme: Eser H. 1220- M. 1805 yılında inşa edilmiştir.[156] Kitabesi bulunmaktadır.

[156] Arzu İyianlar, "Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 5/459.

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı:-

3.3.8.1. Mimari Özellikleri

Çeşme tek yüzlü dikdörtgen bir yapıdır. (Fotoğraf:119,120) Çeşme yüzü taş ve kısmen mermer olup diğer üç yüzü tuğla hatılla moloz taş duvardan oluşmaktadır. Yapının üst örtü kaplaması yok olmuştur. Yapının ön yüzünde ve yan cephelerdeki taş kaplı yüzeylerde metal izler günümüzde var olmayan bir saçak olduğunu göstermektedir. Bu izler, saçağı tutan göğüslemelerin oturduğu ve cephe yüzeyinden taşkın metal elemanlardır. Günümüzde üst örtü çimento harçla doldurulmuştur. Üst örtüde metal putreller arasında oluşturulmuş hazne girişi mevcuttur.

3.3.8.2. Süsleme Özellikleri

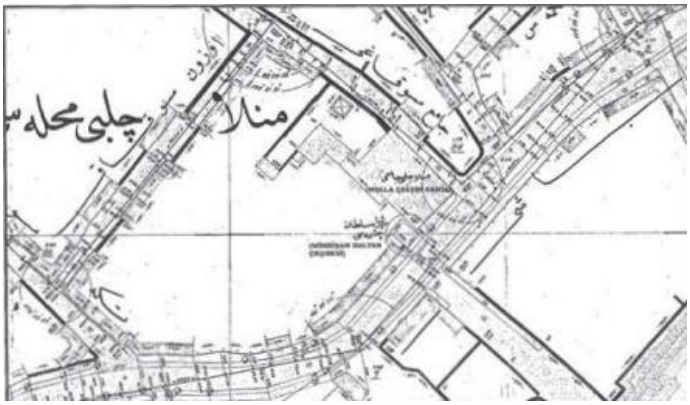
Çeşmenin ortasında yer alan ayna taşının iki yanında sütunlar yer almaktadır. İki sütun üzerinde at nalı kemer yükselmektedir. Kemeri çevreleyen bordürün üzerinde kitabe yer almaktadır. Tekne kısmı özgün olarak günümüze ulaşamamıştır.

Çeşmede süsleme ve hareketlilik renkli mermer işçiliği ile sağlanmıştır. Eserin işlemeli geniş saçağından ve kiremit örtülü çatısından bir parça dahi günümüze ulaşmadığı, kalmadığı gibi teknesi de tahrip edilmiştir ve hasarlı durumdadır. (Fotoğraf:121)

Çeşmede, Mührü Süleyman motifleri görülmektedir. (Fotoğraf: 122)

3.3.8.3. Malzeme ve Teknik

Çeşme yüzü taş ve kısmen mermer olup diğer üç yüzü tuğla hatılla moloz taş duvardan oluşmaktadır.

Fotoğraf 118: Molla Çelebi Cami ve Yeniköy Çeşmesini gösteren Harita Örneği, M.1926[157]

Kaynak: Ömer Faruk Dere'den, 2011.

Fotoğraf 119: Molla Çelebi Cami Dış Duvarı 1940[158]

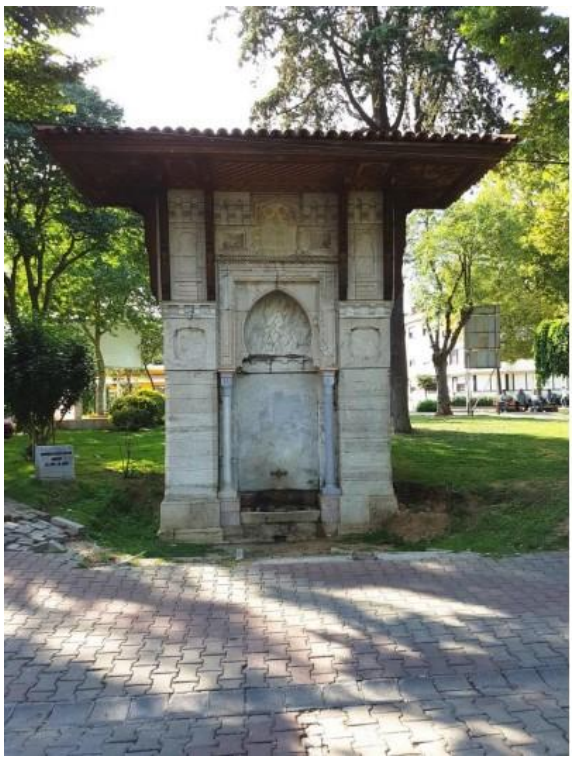
Kaynak: Ömer Faruk Dere'den, 2011.

[157] Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*, 149.
[158] Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*, 151.

Fotoğraf 120: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi 1940[159]

Kaynak: Ömer Faruk Dere'den, 2011.

Fotoğraf 121: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

[159] Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*, 153.

Fotoğraf 122: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Sebili, Mührü Süleyman Detayı

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

3.3.9. Yeniköy Ev Duvarında Bulunan Çeşme

Fotoğraf No:123

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 10.10.2023-.15.10.2023

Bulunduğu yer: Yeniköy Köybaşı Caddesi üzerindeki bir evin bahçe duvarında bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Eser 1220-1805 yılında inşa edilmiştir.[160]

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı:-

3.3.9.1. Mimari Özellikleri

Yeniköy semtinde Köybaşı adlı cadde üzerinde bululnan çeşme bir konutun bahçesinin duvar kısmına yerleştirilmiş bir biçimdedir. Sadece ayna taşından ibaret olan çeşmenin

[160] İyianlar, *DBİA*, 459.

ayna taşında III. Selim'in tuğrası, bitkisel öğeler ve güneş öğesi görülmektedir. II. Mahmud zamanında sık kullanılan güneş motifine ilk defa bu yapıda rastlanılmaktadır.

3.3.9.2. Süsleme Özellikleri

Eserin ayna taşı üzerindeki tuğra diğer motiflerden büyük durduğu için dikkat çekmektedir. Çeşmede ay ve güneş motifleri ile tuğra ayrıca çiçek motifleri de bulunmaktadır.

3.3.9.3. Mimari Özellikleri

Yalnızca mermer malzeme üzerine kabartma tekniğiyle yapılmış bir çeşmedir. Musluk kısmı yoktur. Tekne kısmı da gözükmemektedir. Üst kısmı oval alt kısmı dikdörtgen sade formlu minik bir su yapısıdır.

Fotoğraf 123: Yeniköy Evin Duvarındaki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Kitabe

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan, 2023.

Fotoğraf 124: Yeniköy Evin Duvarındaki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan, 2023.

3.4. Bent

3.4.1. Mihrişah Valide Sultan Bendi

Fotoğraf No:125,126,127,128,129,130,131,132

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 11.07.2023-18.07.2023

Bulunduğu yer: Eser, İstanbul'un Eyüpsultan ilçesinde Kemerburgaz'da bulunmaktadır. Belgrad Ormanı yolu ile bende ulaşılabilmektedir.

Tarihlendirme: Hicrî Recep 1211 (Miladî 24 Ocak 1797) tarihinde inşaat tamamlanmıştır. (Fotoğraf:129)

Yaptıran: Mihrişah Valide Sultan

Mimarı: -

3.4.1. Mimari Özellikleri

Büyük imparatorluklarda eski dönemde su ihtiyacı devlet tarafından vakıflar vasıtası ile karşılanmaya çalışılırdı. Osmanlı Devleti'nde de bu konuya daha büyük bir ihtimam gösterilmiş ve su ihtiyacına yönelik nitelikli çalışmalar yapılmıştır.[161] Osmanlılarda da fetihten sonra Bizans'tan kalan su yollarının tamirine ve bent inşasına girişilmiş böylelikle şehrin su ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır[162]. İsale hatları kaynaklardan, bentlerden başlamakta, su kemerleri yardımı ile evvela maslaklara ulaşmakta daha sonra maksemlere oradan su terazilerine, çökertme havuzlarına geçerek çeşmelerde son bulmaktaydı[163].

3.4.2. Süsleme Özellikleri

Bendin kitabesindeki akantus yaprakları ve volütler dışında süsleme unsurları görülmemektedir.

3.4.3. Malzeme ve Teknik

Valide Bendi'nin kitabesi 34 beyitten oluşmaktadır. (Fotoğraf:128) Bu beyitler Şair Arif kaleminden celi talikle çıkmış ve mermer malzeme üzerine yapılmıştır. Bent ise düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. (H. 1211-M. 1796-97).

Sebil ve çeşme gibi daha az maliyetli; yapımı ve bakımı kolay olan hayır eserleri diğer zümreler tarafından da yaptırılabilirken, daha büyük maliyete sahip bentler hanedan mensupları tarafından yaptırılmıştır.

Mihrişah Valide Sultan'ın bu bendi yaptırmasındaki asıl maksat Eyüp'teki hayratlarına su aktarmaktır. (Fotoğraf:130,131). Bendin merkez kısmında, mermer üzerine dört sütun biçiminde kaleme alınmış kitâbeye göre bendin tamamlanma yılı H.1211-M.1796-

---

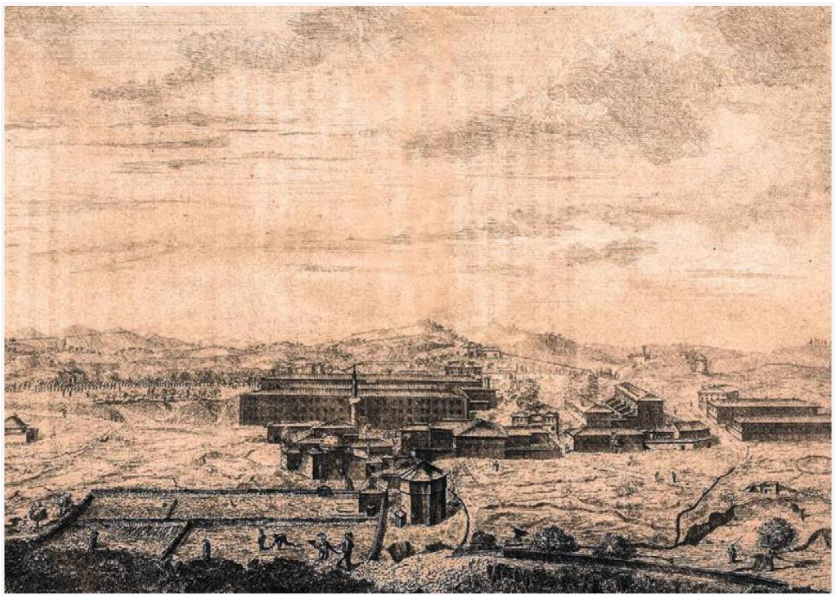
[161] Yılmaz Önge, *Selçuklu ve Osmanlı Mimarisinde Su Yapıları* (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 5.
[162] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı* (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 218.
[163] Ayla Ödekan, "İstanbul Çeşmeleri", *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 168.

97'dir.[164] Bendin hemen yanına bir kasrı hümayun inşa edilmiş, padişah ve valide sultan bendi ziyarete geldiğinde bu kasırda konaklamışlardır. Söz konusu kasrı günümüze gelmemiştir. Bendin inşasında mimar olarak Rum asıllı Yani Kalfa da görev yapmıştır[165]. Valide Bendi göl bölümü 53.000 metreküp, hacmiyse 225 metreküptür. Bendin gövdesinin uzunluğunun 103,9 cm, yüksekliğinin 11,25 cm, kalınlığının dibinde 6,32 tepe kısmında ise 4,75 cm olduğu belirtilmektedir. Valide Bendi, toplamda 56 adet lülesiyle gün içinde 2016 metreküp su verebilmekteydi. Valide bendinde artan su miktarı Taksim'deki bende eklenerek su miktarı dengelenmiş ve bu sistemle neredeyse ikiye çıkarılmıştı. Böylece; Taksim, Galata ile Boğaz semtlerine çeşmeler inşa edilerek tebaanın su gereksinimi büyük çapta karşılanmıştır.[166]

Vâlide Bendi'ndeki payandaların üzerine üç basamak ile çıkılan yer namazgâh olarak düzenlenmiş ve etrafı korkulukla çevrilmiştir[167](Fotoğraf:132).

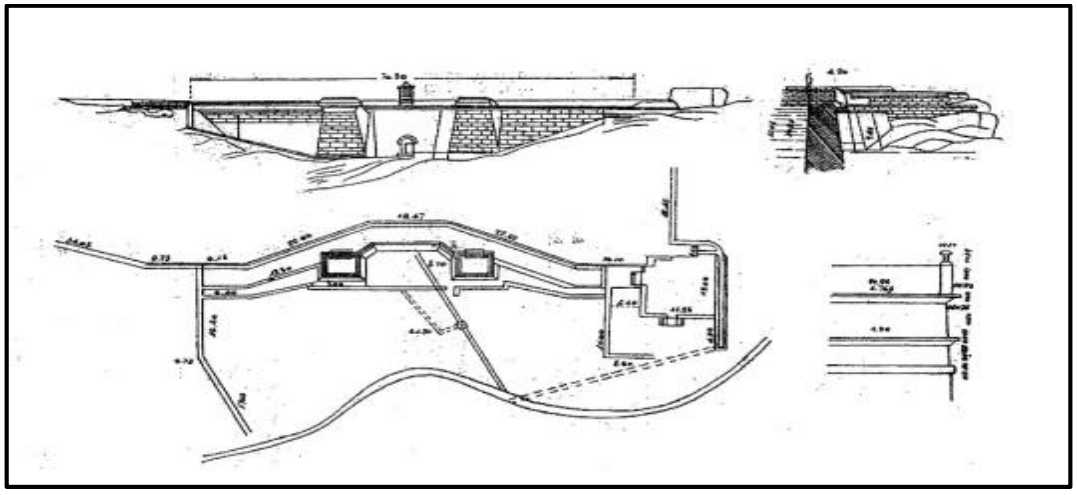
Su her dönem her canlının vazgeçilmez ihtiyacı olmuştur. Eski dönemlerde halkın sevgisini kazanmak, hayır-hasenat yapmak isteyen varlıklı pek çok kişi su yapılarını aktif olarak kullanıma açarak İslam dinindeki Sadaka-i Cariye algısı bağlamında öldükten sonra da hayrın hüküm geçerliliğini koruyacak eserler inşa ettirmiştir.

[164] Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları* (İstanbul: Halk Basımevi, 1946), 113-115.
[165] Uğurlu, *III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*, 273.
[166] Naci Yüngül, *Taksim Suyu Tesisleri* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Sular İdaresi 1975), 6.
[167] Kazım Çeçen, *Taksim ve Hamidiye Suları* (İstanbul: İski Yayınları, 1992), 55.

Fotoğraf 125: Levent Kışlası[168]

Kaynak: Kemal Beydili'den, 2006.

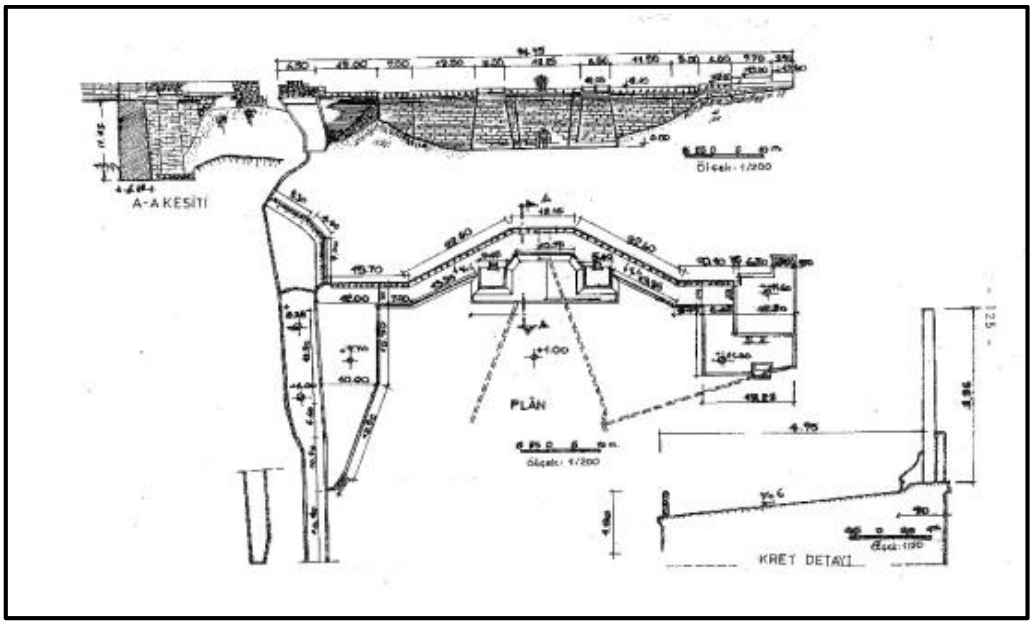

Fotoğraf 126: Mihrişah Valide Sultan Bendi Batı Cephesi, Kesit Görünümü ve Planı [169]

Kaynak: Kazım Çeçen'den, 1984

[168] Kemal Beydili, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane 1776-1828* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 301.

[169] Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri* (İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, 1984), 216.

Fotoğraf 127: Mihrişah Sultan Bendi Planı[170]

Kaynak: Kazım Çeçen'den, 1984

[170] Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, 217.

Fotoğraf 128: Valide Bendine Ait Kitabe [171]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan, 2016.

[171] Habibe Kazancıoğlu, "Mihrişah Vâlide Sultan Su Bendi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 2016), 34/98.

Fotoğraf 129: Valide Bendine Ait Vakfiye[172]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan, 2016.

Fotoğraf 130: Valide Bendi[173]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan, 2016.

[172] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 104.
[173] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 100.

Fotoğraf 131: Valide Bendi [174]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan, 2016.

Fotoğraf 132: Valide Bendi ön cephe görünüş ve namazgah[175]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan, 2016.

[174] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 101.
[175] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 104.

4. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

18. yüzyılda Osmanlı mimarlığında karşımıza çıkan değişimlere göz atıldığında; kubbelerde yükselme, çaplarında da küçülme görülmektedir. Minarelerde ise boylar uzayarak yükselmiş ve incelmiştir. yapıların pencere ölçülerinin genişliklerinin arttığı yükseldiği, iki pencere arasında bulunan duvar genişliğinin azaldığı, kemerlerin klasik döneme kıyasla daha büyük yapıldığı, sivri kemerlerin yerini yuvarlak kemerlerin aldığı görülmektedir. Bu değişikliklere ilave olarak, sütunların kaideleri yükselmiş, sütunçelerin gövdelerinde incelme, sayvanlarda ise dalgalanma görülmüştür. Barok üslubun en önemli özelliği olan C ve S biçimindeki kıvrımlar artmış, yapılarda iç bükey ile dış bükey biçiminde görünümler tatbik edilmiş, kitabelerin çerçeveleri genellikle kavisli olarak işlenmiş, bitkisel öğeler üsluplaştırılmış görünümlerinde değil doğada olduğu gibi işlenmiştir. Görenlerde, coşku, dinamizm, hareketlilik, sonsuzluk hissi ile nihayete ermemişlik duygusunu uyandırmayı hedefleyen Barok üslup yapılarda zikredilen süsleme öğelerini sıkça kullanmıştır. Ancak bu öğeler, Osmanlı klasik devir süsleme motifleriyle beraber kullanılmış ve Osmanlı sanatına katılmıştır. 18. yüzyılla beraber klasik süsleme motiflerine Batılı etkiler girmiş ama bu yapıların plan şemalarına tesir etmemiş, mevcut plan tiplerinin uygulanması bu yüzyılda da sürmüştür[176].

4.1. Camiler

Sultan I. Mahmud devri ile Sultan III. Selim devirleri arasında inşa edilen selatin camilerinden Nuruosmaniye, Laleli, Zeyneb Sultan, Beylerbeyi, Selimiye ve Mihrişah Valide Sultan Camileri kare plana sahipken, Cezayirli Hasan Paşa Cami kare forma yaklaşan dikdörtgen plana, Ayazma Cami ise dikine dikdörtgen plana sahiptir. Kalyoncular Kışlası içerisinde yer alan Cezayirli Hasan Paşa Cami de Humbaracı kışlasına ait olan avlunun ortasında bulunan aslında bir kışla cami olan Mihrişah Valide Sultan Cami gibi kubbe ile örtülü, fevkanî ve tek minarelidir. Kalyoncular Kışlası merkezinde avlu olan, dikdörtgen planlı klasik kışla planının Osmanlı'daki ilk

[176] Semavi Eyice, "Batılılaşma-Mimarî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/171-181. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlılar-Mimarî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/580-589. Mert Ağaoğlu, *Hassa Baş Mimarları El-Hac Mustafa Ağa, Kara Ahmed Ağa ve Mehmed Tahir Ağa'nın Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri* (İstanbul Cinius Yayınları, 2018), 25-26.

uygulamasıdır. Her iki camide de kubbenin yüksek kasnağı bulunmaktadır. Söz konusu kubbeler dört kenarda payandalar ile ağırlık kuleleriyle bağlantılı olarak inşa edilmiştir. İki camide de mihrabın dışa taşkın olarak ele alındığı, minarelerinse tek şerefeye sahip olup muntazam kesme taştan inşa edildiği görülmektedir[177].

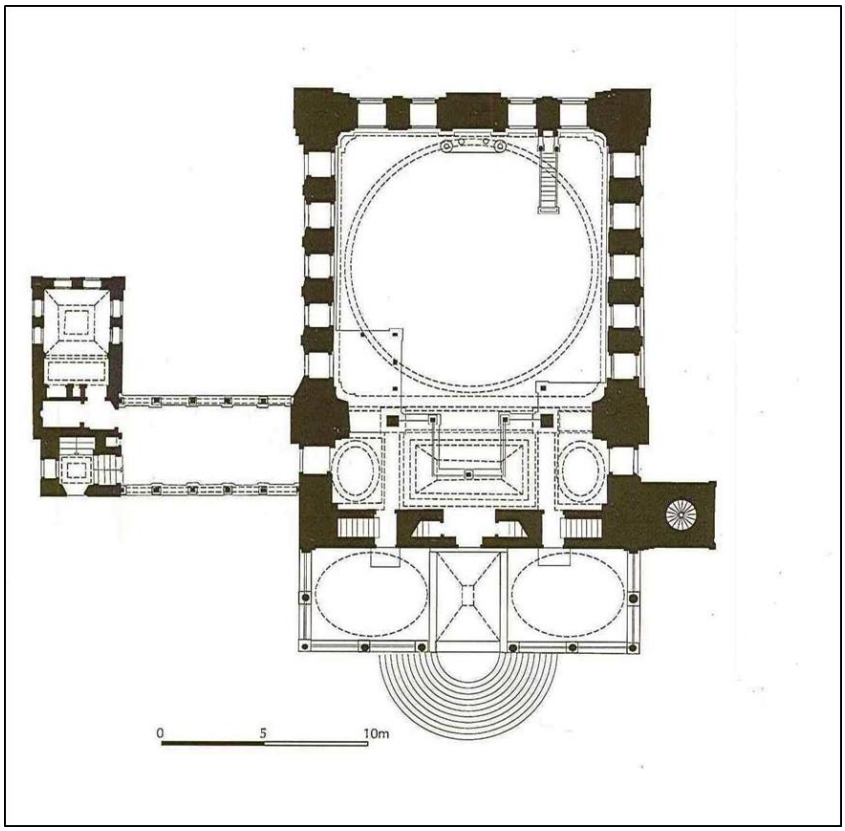
Kubbeye geçiş, Nuruosmaniye Cami, Ayazma Cami, Beylerbeyi ve Selimiye Cami'nde pandantifle sağlanmıştır. Laleli Cami, Zeyneb Sultan ve Mihrişah Valide Sultan Cami'ndeyse kubbe kısmına geçişte tromp kullanılmıştır. Nuruosmaniye Cami, Ayazma Cami ve Selimiye Cami'nde kubbe dört destek üstüne yerleştirilmiştir. Laleli Cami'nde sekiz desteğe sahip plan tipine yer verilmiştir. Beylerbeyi Cami'nde kubbenin taşıdığı yük duvarlara bindirilmiştir. Zeyneb Sultan ve Mihrişah Valide Sultan Cami'nde kubbenin ağırlığı dört adet tromp ile duvarlara bindirilmiştir. Nuruosmaniye, Ayazma, Fatih, Beylerbeyi, Selimiye Camileri muntazam kesme taş ile yapılmış, buna rağmen, Laleli, Zeyneb Sultan ve Mihrişah Valide Sultan Camileri taş-tuğla malzeme ile almaşık örgü tekniğinde inşa edilmişlerdir. Nuruosmaniye, Laleli, Zeyneb Sultan ve Selimiye Cami'nde son cemaat birimi beş gözlü, Beylerbeyi Cami'nde yedi, Ayazma ve Mihrişah Valide Sultan Cami'nde ise üç gözlü olarak yapılmıştır. Söz konusu camilerin minarelerine göz atıldığında; Nuruosmaniye Cami'nin iki tane minaresi camiyle avlunun birleştiği noktalara yerleştirilmiştir. Ayazma Cami'nin ise caminin cephesinde kuzeydoğu köşesinde yenilenen tek minaresi bulunmaktadır. Laleli Cami'nin iki tane minaresi camiyle avlu kısmının kesiştiği yerlere konumlandırılmıştır. Barok etkinin egemen olduğu silindirik ince gövdeli ve tek şerefeli minarelerde külaha yer verilmemiştir. Beylerbeyi Cami'ndeyse Sultan II. Mahmud zamanında tekrardan yapılan iki minare, camiyle hünkar köşknün bitiştiği noktalara konumlandırılmıştır. Zeyneb Sultan Cami'ndeki tek şerefeye sahip minareyse caminin batı kısmında bulunur. Selimiye Cami'nin kuzey cephesinde iki kenarda bulunan minareler yüksek kaideler üstüne oturmakta olup üstte boğumlu taş külâhla sonlanmaktadır. Mihrişah Valide Sultan Caminin kuzey kısmının iki tarafına konumlandırılmış tek şerefeye sahip iki adet minarenin üstleri kurşunla kaplı ahşaptan külahlar ile örtülmüş olup şerefelerin alt kısımları boğumlu, yuvarlak biçimdedir. Camilerin kubbelerinin kasnaklarındaki

---

[177] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Beyoğlu Camileri", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu* (İstanbul: Taç Vakfı Yayınları, 2004), 343. Ağaoğlu, *Hassa Baş Mimarları*, 25-26.

pencerelerde; Ayazma Cami'de sivri pencereler, Nuruosmaniye Cami, Zeynep Sultan Cami, Laleli Cami, Selimiye Cami, Beylerbeyi ile Mihrişah Valide Sultan Camilerinde yuvarlak pencereler kullanılmıştır.

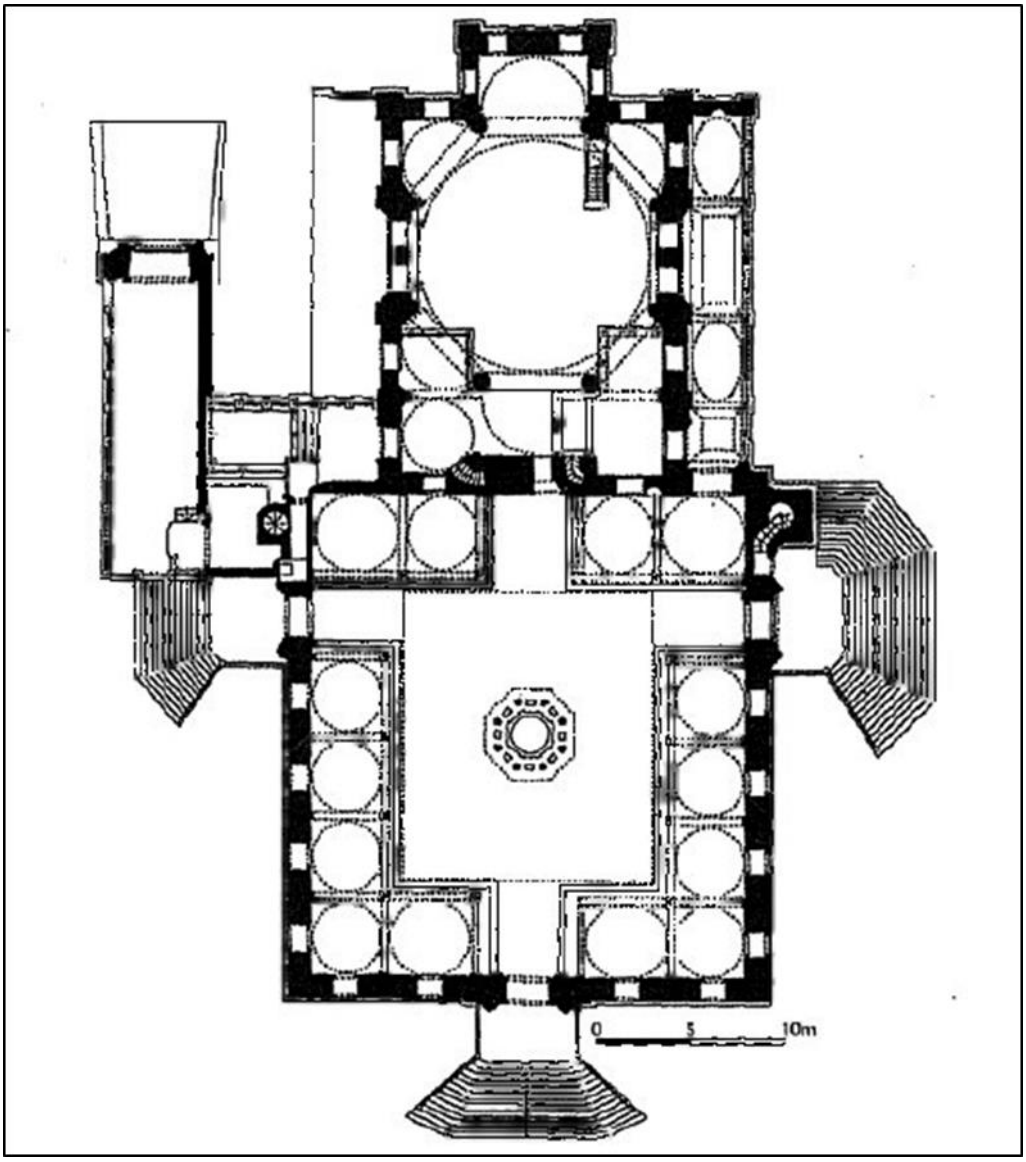
Camilerin kıble yönünde, mihrap kısmını da içerisine alan bir çıkıntı ile genişletilmesiyle oluşan mihrap eyvanı olarak adlandırılan kısımlar söz konusu devirdeki camilerde de tatbik edilmiştir. Karşılaştırılan camilerde, Nuruosmaniye, Laleli, Zeyneb Sultan, Beylerbeyi, Selimiye'de rastlanan bu kısım, Nuruosmaniye, Kalyoncular Kışlası Cezayirli Hasan Paşa ve Humbaracılar Kışlası Mihrişah Valide Sultan Camilerinde farklılık göstermektedir. Diğer camilerde söz konusu kısım dikdörtgen planlı iken, adı geçen üç camide ise poligonal olarak yapılmıştır[178].

Çizim 9: Ayazma Cami[179]

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

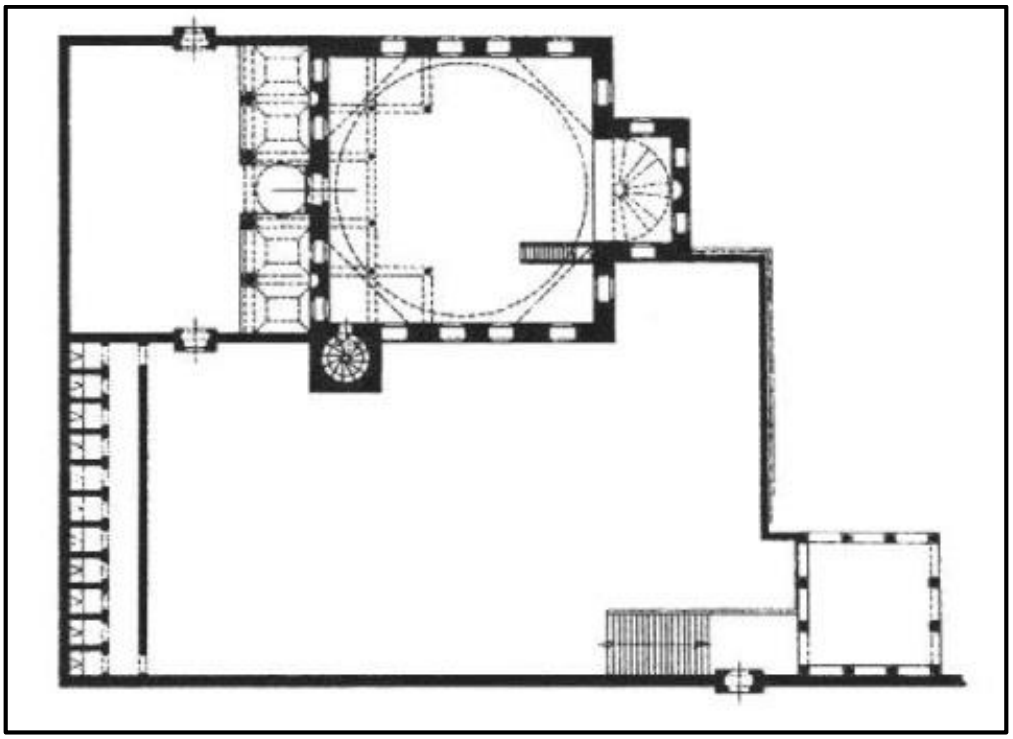
[178] Ağaoğlu, *Hassa Baş Mimarları*, 25-26.
[179] Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 543.

Çizim 10: Laleli Cami[180]

Kaynak: Doğan Kuban'dan.

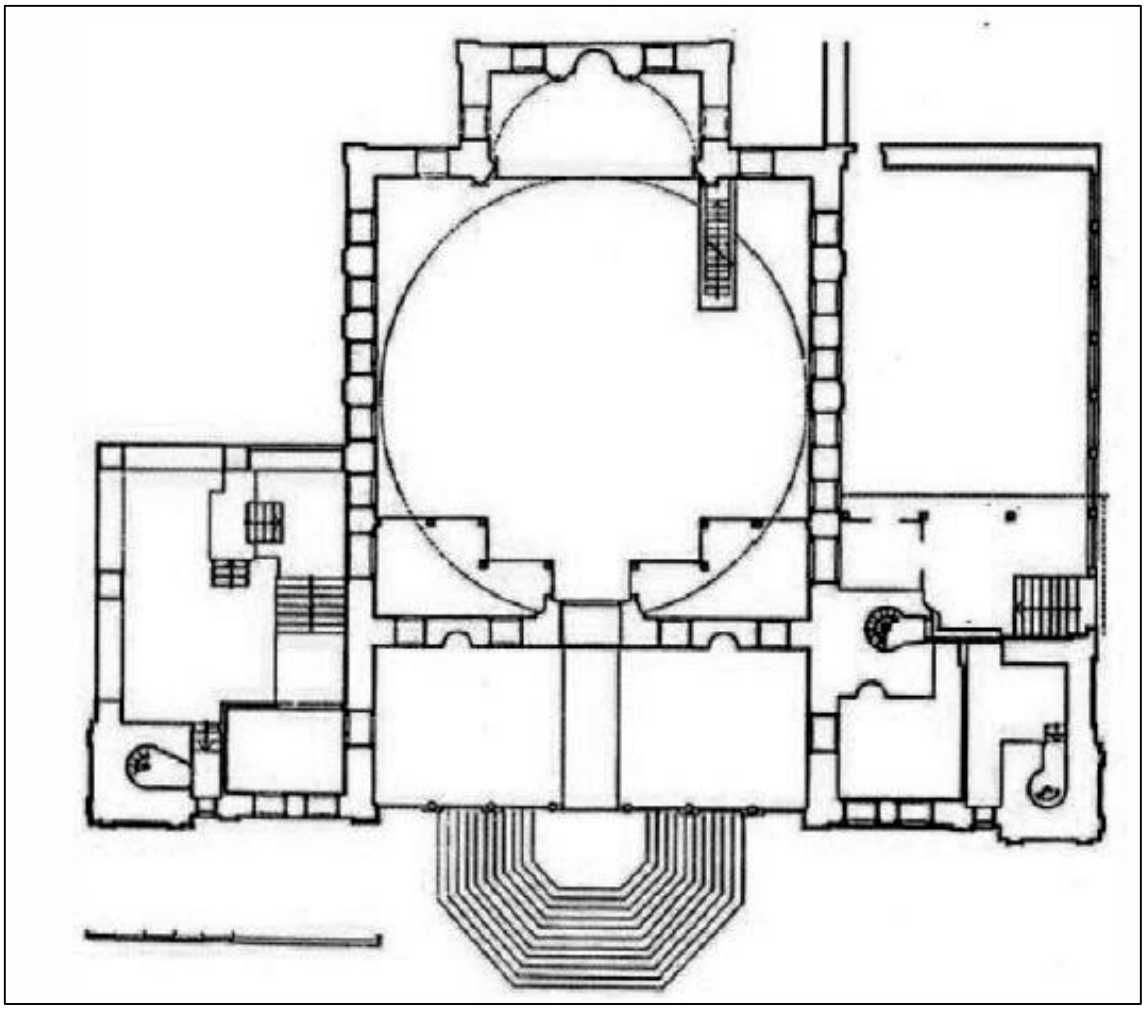
[180] Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: YEM Yayınları, 2007), 540.

Çizim 11: Zeyneb Sultan Cami ve Sıbyan Mektebi[181]

Kaynak: Sacit Açıkgözoğlu'den

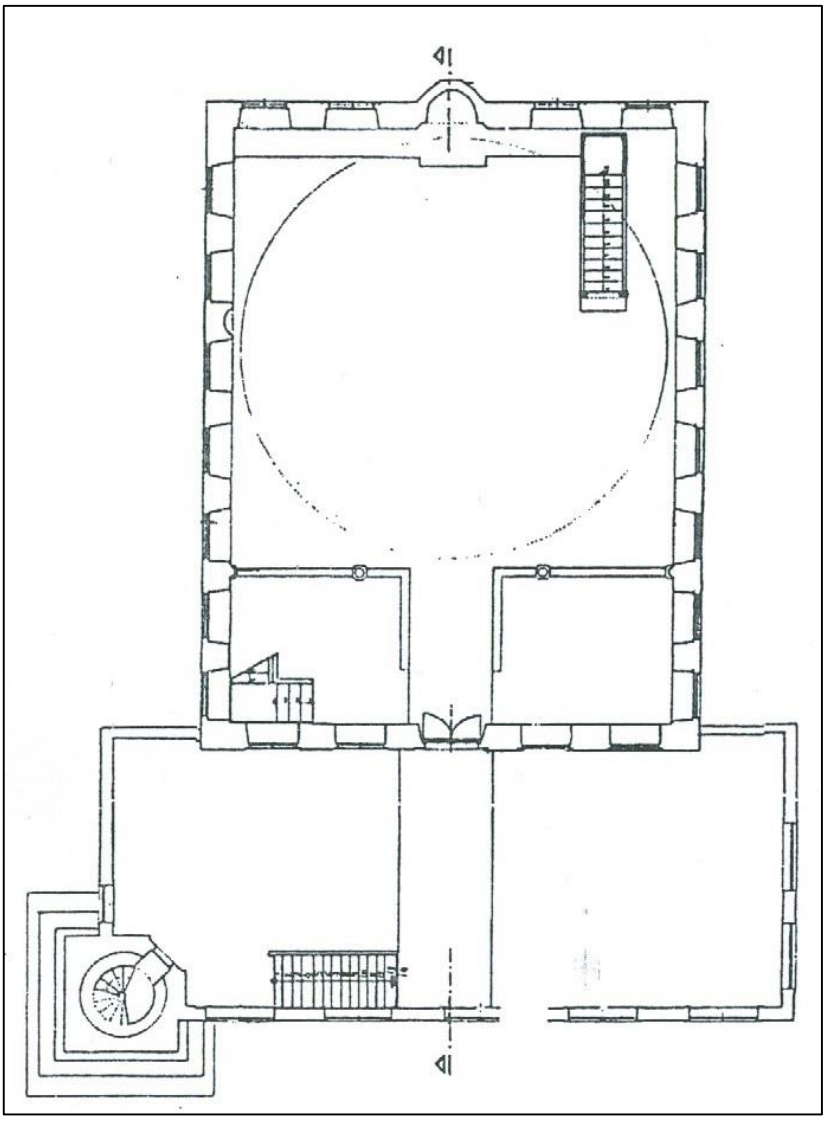
[181] Sacit Açıkgözoğlu, "Zeyneb Sultan Külliyesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44/363.

Çizim 12: Beylerbeyi Cami[182]

Kaynak: Selçuk Batur'den

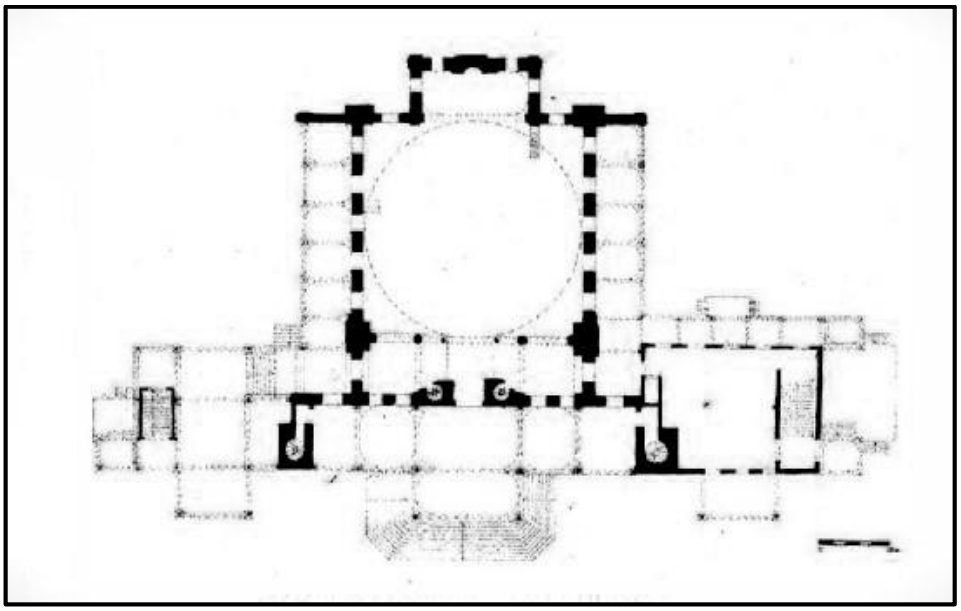
[182] Selçuk Batur, "Beylebeyi Cami", *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 2/203.

Çizim 13: Cezayirli Hasan Paşa Cami[183]

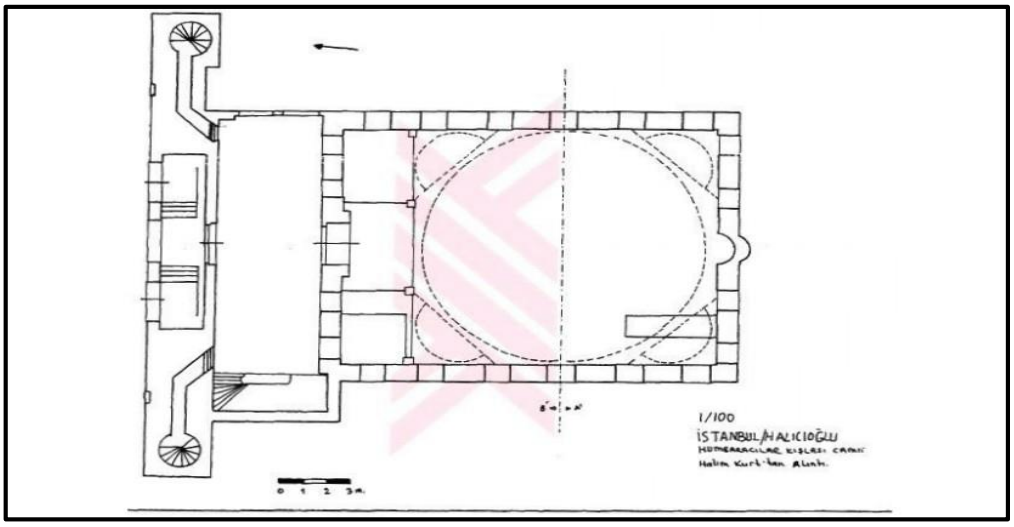
Kaynak: Betül Bakır'dan

[183] Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 75.

Çizim 14: Selimiye Cami[184]

Kaynak: https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/03/%C3%9Csk%C3%BCdar-Selimiye-Cami.jpg

Çizim 15: Mihrişah Valide Sultan (Humbaracılar) Cami[185]

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

[184] https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/03/%C3%9Csk%C3%BCdar-Selimiye-Cami.jpg Erişim Tarihi: 18.05.2024

[185] Ağaoğlu, Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler, 2. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi*, 131.

Fotoğraf 133: Zeynep Sultan Cami

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 134: Nuruosmaniye Cami

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 135: Ayazma Cami

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 136: Laleli Cami

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 137: Beylerbeyi Cami

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 138: Selimiye Cami[186]

Kaynak: https://islamansiklopedisi.org.tr/selimiye-camii-ve-kulliyesi--istanbul.

[186] https://islamansiklopedisi.org.tr/selimiye-camii-ve-kulliyesi--istanbul Erişim Tarihi: 23.05.2024

Fotoğraf 139: Mihrişah Valide Sultan Cami

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Türbeler

Osmanlı'da türbelerde karşımıza çıkan plan şemaları; çokgen, dikdörtgen form, kare ile yuvarlak şeklinde tasniflenmektedir. En çok görülen şema ise çokgen şemadır. Bu plan tipi, altıgen, sekizgen, ongen, onikigen ve onaltıgen plan tipleri biçiminde

rastlanmaktadır. Söz konusu tiplojilerde görülen üst örtü unsuru kubbedir. Türbelerde giriş kısmı genellikle revaklı olarak yapılmıştır[187].

Osmanlı mimarlığında 18. Yüzyılda inşa edilen, Batı üslubunun Barok ve Rokoko motifler ile türbelere yansıdığı en mühim örneklerden biri de Nuruosmaniye Külliyesi'nde yer alan Şehsuvar Valide Sultan Türbesi'dir.[188] Şehsuvar Valide Sultan Türbesi; kare plana sahip olup, kubbeye geçişin pandantiflerle sağlandığı bir türbedir. Hamidiye Türbesi de kare planlıdır lakin kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Her iki türbede de köşeler pahlanmıştır. Laleli Sultan III. Mustafa türbesi ongen planlıdır; türbede kubbeye geçiş pandantifler ile sağlanmıştır. Şehsuvar Valide Sultan, Laleli ve Hamidiye türbelerinde kubbe kasnağı yüksek tutulmuştur. Mihrişah Valide Sultan, Şah Sultan ve Nakşidil Valide Sultan Türbeleri de diğerleri gibi kurşun kaplı kubbe ile örtülmüş olup kubbeye geçişler pandantiflerle gerçekleştirilmiştir.[189]

Mihrişah Valide Sultan Türbesi ise onikigen planlı olup kubbeyle örtülmüştür. Mihrişah Valide Sultan Türbesi giriş kısmı revaklı olup üç birimlidir. Girişte orta bölüm kubbeyle, yanlar ise aynalı tonozla örtülmüştür. Revaklarda yuvarlak kemerler görülmektedir. Aynı özellikler Nuruosmaniye Şehsuvar Valide Sultan ve Eyüp Şah Sultan Türbesi'nde de gözlemlenmektedir. Her ikisinde de giriş revaklı, üç birimli ve yuvarlak kemerli olup orta kısım daha geniş tutularak kubbe ile örtülmüş, yanlarda ise üst örtü birimi olarak aynalı tonoz kullanılmıştır. Eyüp Şah Sultan Türbesi yuvarlak planlı olup gövdesi Mihrişah Valide Sultan Türbesi'ndeki gibi sütunçelerle dilimlenmiş vaziyettedir. Silindirik gövdeli yuvarlak planlı, kubbe ile örtülü Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nin giriş cephesi üç birimli yuvarlak kemerli olup aynalı tonoz örtülü geniş bir revak şeklindedir. Şehsuvar Valide Sultan ile Laleli Türbesi'nde revakların görüldüğü giriş bölümü üç gözlüdür. Ayrıca, burada yuvarlak kemerler görülmektedir. Yanlardan daha büyük yapılan orta kısmın kubbe ile yanlarınsa aynalı tonozla örtüldüğü görülmektedir. Hamidiye Türbesi'nde giriş kısmı üç gözlü sivri kemerli, orta kısımsa kubbe ile örtülmüştür. Giriş bölümünde yanlar yarım kubbeyle kaplanmıştır. Şehsuvar Valide Sultan Türbesi ve

---

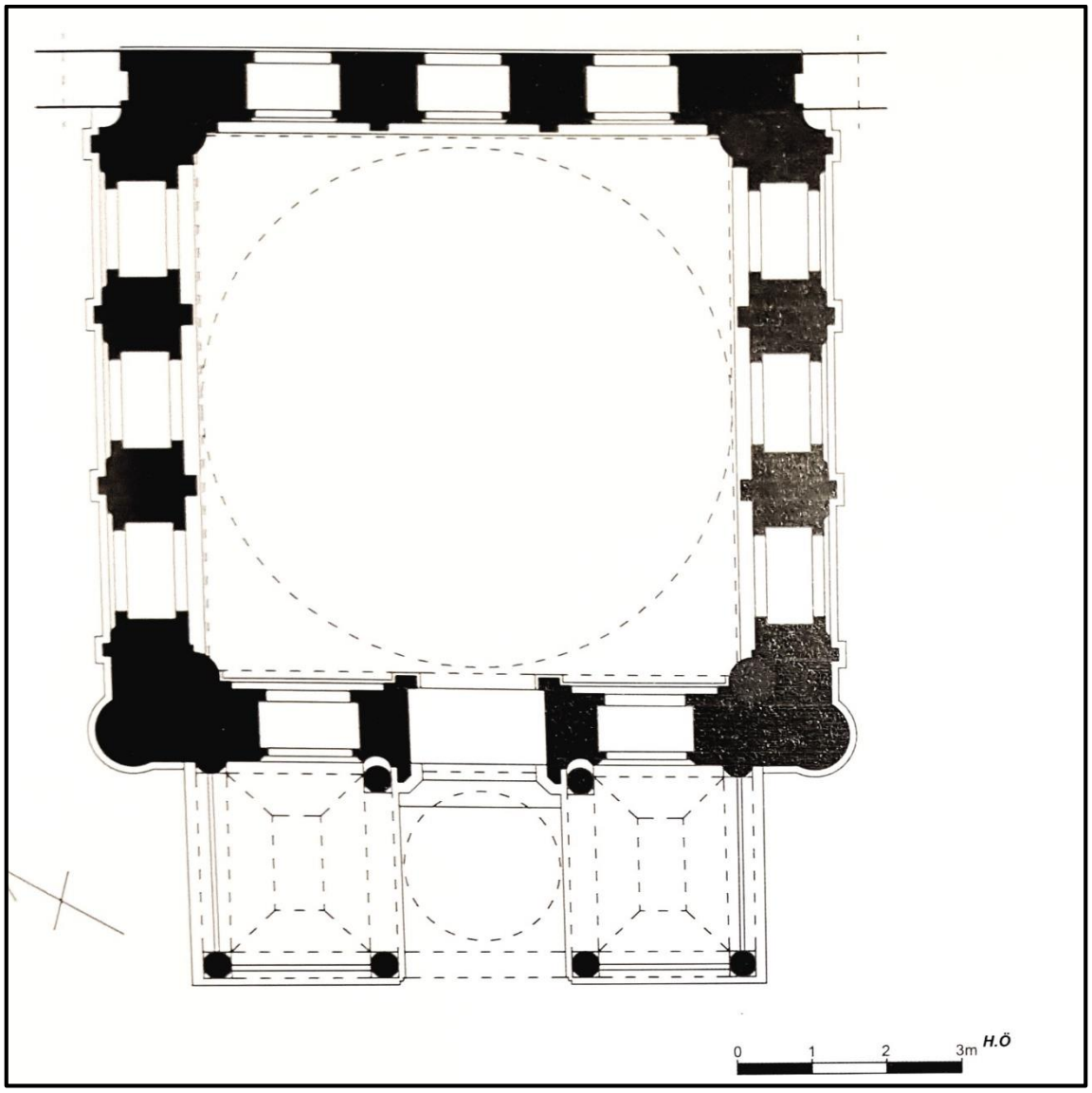
[187] Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017), 365-372.

[188] Halil İbrahim Düzenli, "İstanbul Türbeleri", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: İBB Kültür AŞ Yayınları, 2016), 8/449.

[189] Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 6/103.

Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ndeki revakları iyonik başlıklı, Laleli Sultan III. Mustafa Türbesi, Hamidiye Türbesi ve Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nde ise başlıklar stilize akantus yapraklıdır. Klasik devrin mukarnaslı, baklavalı sütun başlıkları terk edilerek başlıklarda Barok motiflere yer verilmiştir. Laleli'de caddenin üstündeki cephede bulunan alt sıradaki pencereler silmeler ile çevrelenmiştir. Ayrıca burada basık kemerler görülmektedir. Kilit taşlarında akant yaprağı öğesi ile istiridye kabuğu bulunmaktadır. Şehsuvar Valide Sultan Türbesi'nde altta söveleri taş olan pencereler yuvarlak tahfif kemerlerine sahiptir. Üst kat pencereleri yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Mihrişah Valide Sultan Türbesi'inde üst ve alt sıra pencereleri dalgalı yuvarlak kemerli, istiridye kabuğu düzenlemeli kilit taşı öne çıkarılmış şekildedir. Hamidiye Türbesi pencereleri üst sıra pencerelerinde sivri kemer kullanımı diğerlerinden bir farklılık olarak kendini göstermektedir. Söz konusu farklılık, alttaki pencerelerde de kendini göstermekte olup dikdörtgen mermer söveli pencerelerin üzerlerindeki tahfif kemerleri de sivri biçimde düzenlenmiştir. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde alttaki pencerelerde dikdörtgen biçimli yuvarlak basık kemerli formlar görülmektedir. Üst kısımdaki pencerelerse oval biçimli ve alınlıkları girlant şeklindedir. Mihrişah ve Nakşidil Valide Sultan türbeleri barok üslubun en belirgin özelliklerinden olan dış bükey düzenlemeleriyle dikkat çekmektedir. İki türbede de Sultan III. Mustafa Türbesi'nde olduğu gibi alt sıradaki pencerelerde geleneksel dikey dikdörtgen açıklıklı taş söveli pencereler yerine yuvarlak pencerelere yer verilmiştir. Ayrıca, karşılaştırılan türbelerden Laleli Sultan III. Mustafa Türbesi, Mihrişah Valide Sultan ve Nakşidil Valide Sultan türbelerinin ortak özelliklerinden biri de söz konusu yapılarda türbe-sebil birlikteliğinin sağlanmış olması yanlarında inşa edilen bir sebille birlikte ele alınmaları olmuştur. Bunların dışında 18. Yüzyılın ortalarından itibaren türbelerdeki köşe sayısı artmış, ongen, onikigen türbeler görülmeye başlanmıştır. Mihrişah Valide Sultan Türbesi tamamen mermer malzeme ile inşa edilmiştir. Lakin, Laleli Sultan III. Mustafa Türbesi, Şehsuvar Valide Sultan Türbesi, Hamidiye ve Nakşidil Valide Sultan Türbelerinde avluya bakan cephede tasarruf maksadı ile mermer yerine kesme taş malzeme kullanılmıştır[190].

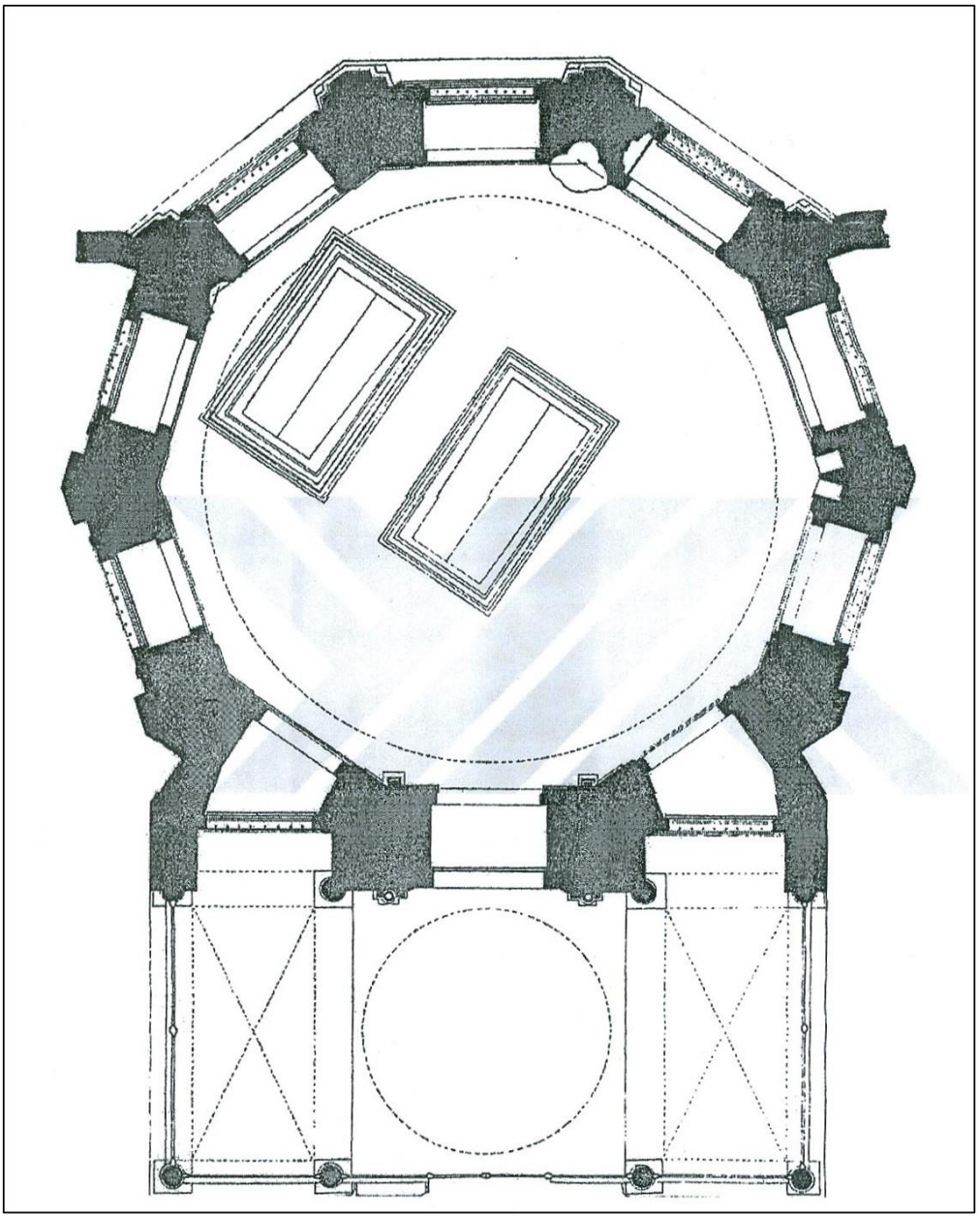
[190] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 373-392.

Çizim 16: Şehsuvar Valide Sultan Türbesi[191]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

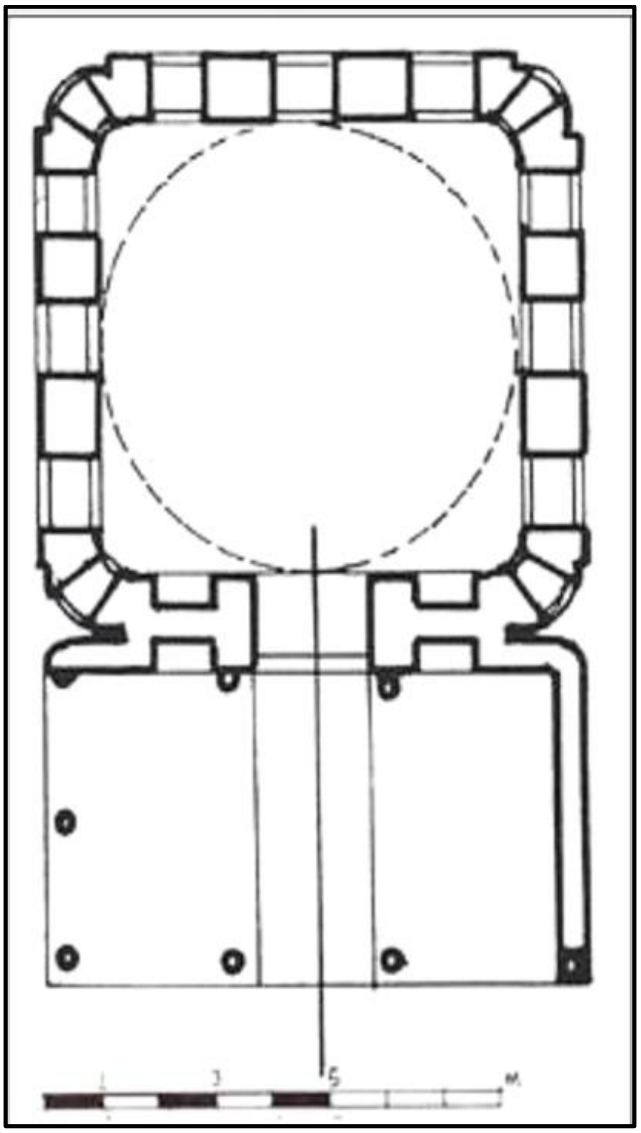
[191] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 365.

Çizim 17: Sultan III. Mustafa Türbesi[192]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

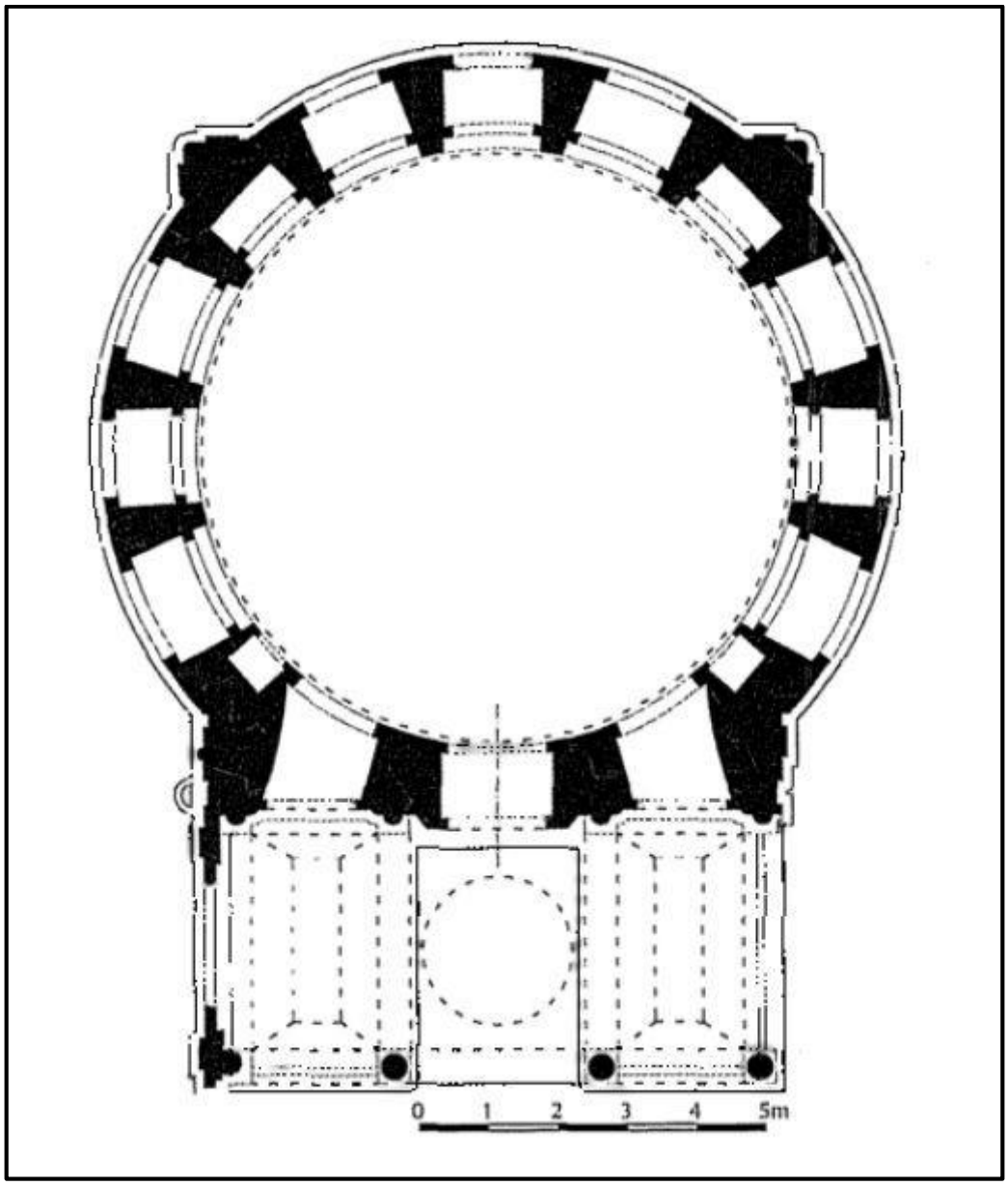
[192] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 353.

Çizim 18: Hamidiye Türbesi[193]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

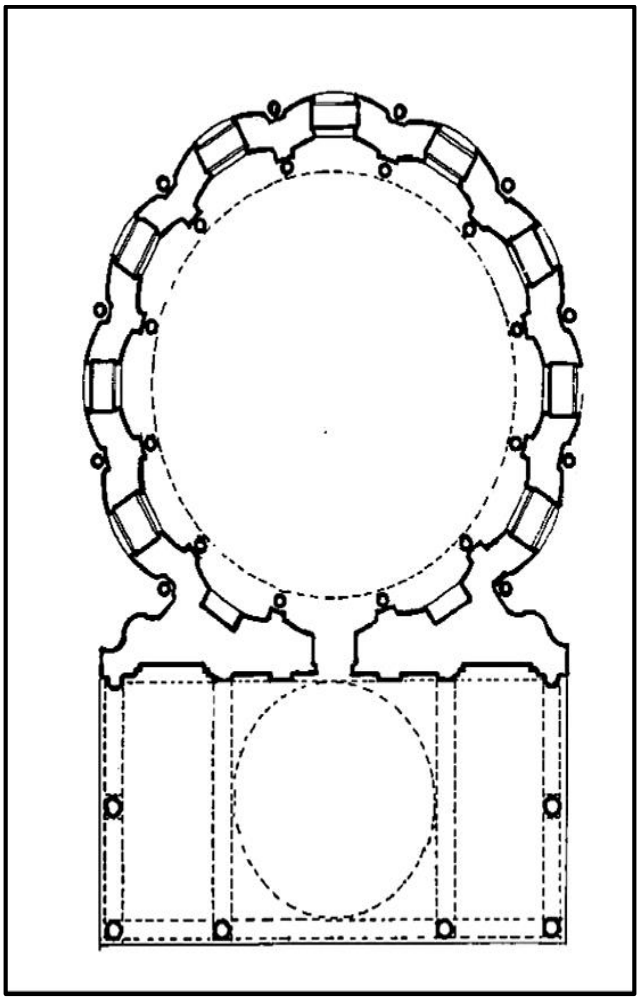
[193] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 368.

Çizim 19: Şah Sultan Türbesi[194]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

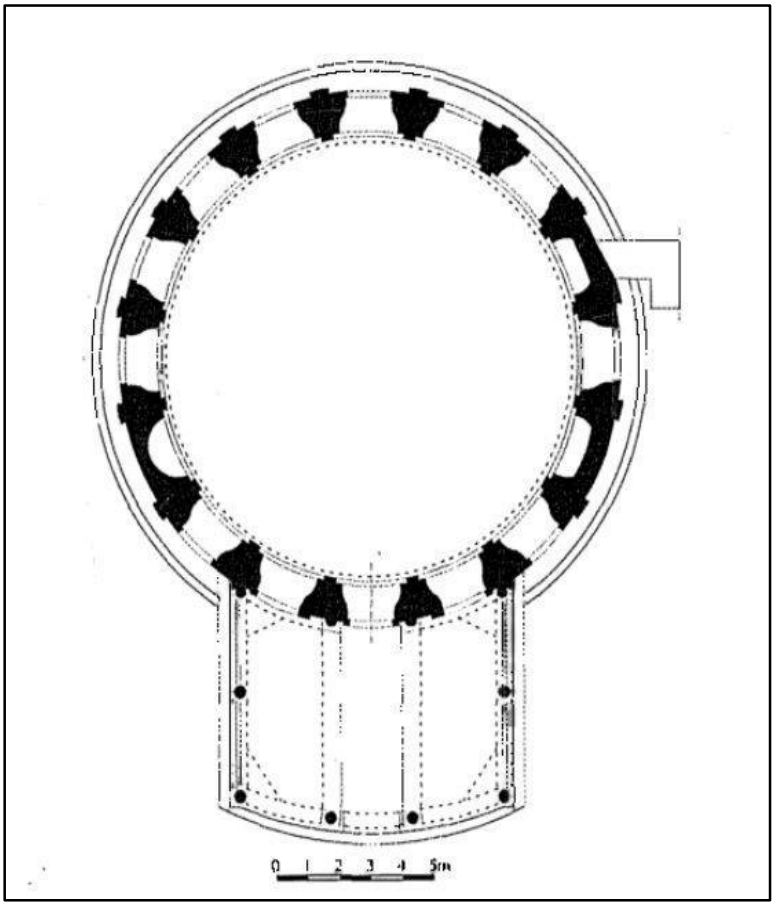
[194] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 371.

Çizim 20: Mihrişah Valide Sultan Türbesi[195]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

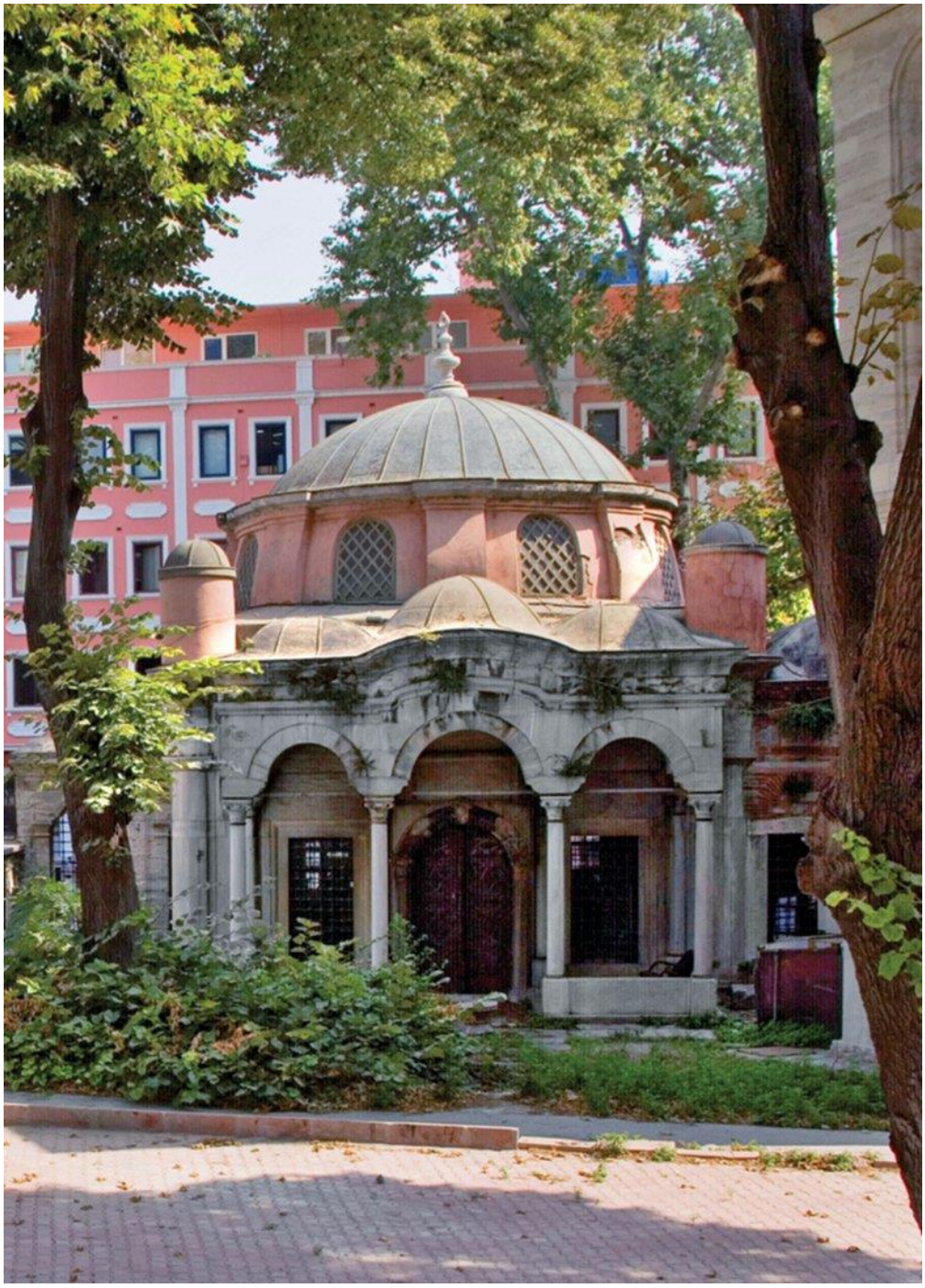
[195] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 370.

Çizim 21: Nakşidil Valide Sultan Türbesi[196]

Kaynak: Hakkı Önkal'dan.

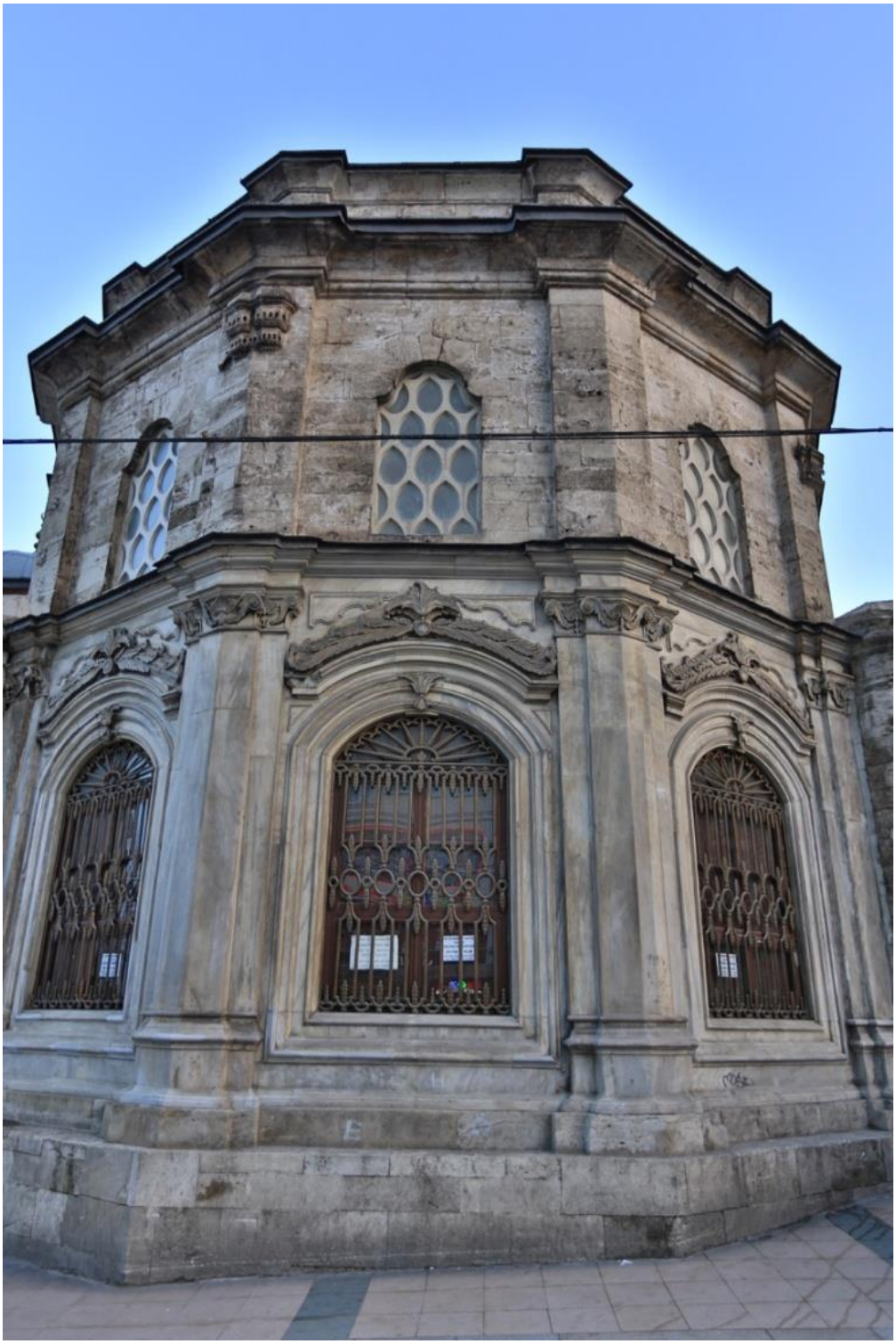
[196] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 373.

Fotoğraf 140: Şehsuvar Valide Sultan Türbesi[197]

Kaynak: https://istanbultarihi.ist/320-istanbul-turbeleri#gallery-17

[197] https://istanbultarihi.ist/320-istanbul-turbeleri#gallery-17 Erişim Tarihi: 23.05.2024

Fotoğraf 141: Sultan III. Mustafa Türbesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

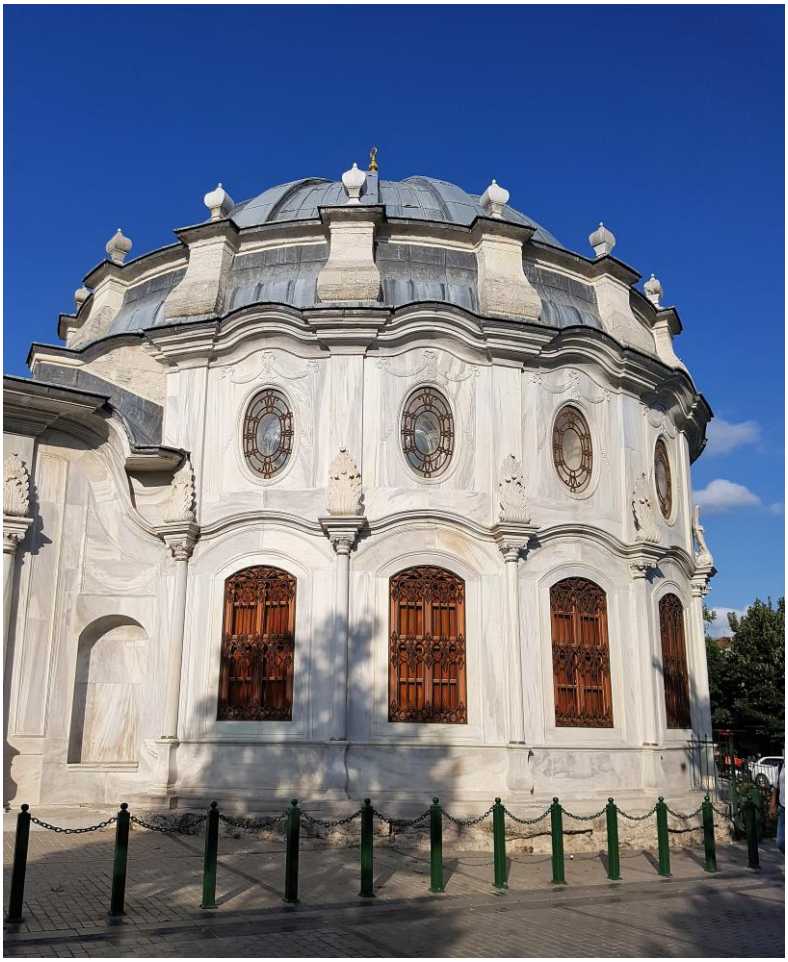
Fotoğraf 142: Hamidiye Türbesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 143: Şah Sultan Türbesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 144: Nakşidil Valide Sultan Türbesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 145: Mihrişah Valide Sultan Türbesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı zamanında, "taş mekteb, mahalle mektebi, darüssıbyan, mekteb-i sıbyan, iptida-başlangıç mektebi" şeklinde isimlerle zikredilen sıbyan mekteplerinde ders verenlere muallim, yardımcı görevlilere ise halife denilmiştir. Sıbyan mektepleri, Türkçe okumayı ve yazmayı öğreten, Kuran-ı Kerim kıraati ile temel aritmetiğin öğretildiği, 4 yaş ve üzeri çocukların devam ettiği ilkokul seviyesinde öğretim kurumlarıydı. 18. yüzyılda programa farklı dersler eklenmiş, bazılarında Arapça ile Farsça da anlatılmıştır.[198] Başkentteki sıbyan mektepleri ekseriyetle tek dersliğe sahip olup, bazıları ise iki derslik şeklinde idi.

[198] Cahit Baltacı, "Mektep-Osmalılarda Mektep", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/6- 7.

Kare yahut dikdörtgen planda, çatısı ahşaptan veya tonoz yahut kubbeyle örtülü, muntazam kesme taş yahut taş-tuğla ile yapılmış, genellikle fevkanî biçimde binalardı. Daha çok kıbleye doğru yapılırlar. Alt kısımlarında ise tonozlu dükkanlar, çeşmeler olabilirdi. Sebille beraber yapılanlara sebilküttab denilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren birçoğunun içerisine ufak bir muallim odası inşa edilmiştir. Ekseriyetle bir külliyeye bağlı biçimde yapılmışlardır. Fakat müstakil olarak yapılan sıbyan mektepleri de vardır. Külliye içerisinde bulunan sıbyan mekteplerinin en mühim özelliği, diğer binalardan izole bir şekilde konumlandırılmış olmalarıdır. Bu durumun gerekçesi, sessizlik içerisinde olması lüzumlu olan binaların, mekteplerdeki çocuk gürültüsünden muhafaza edilmesiydi. Bu nedenden ötürü mektepler daha çok sokağa yakın olan köşe başlarına yerleştirilmiştir[199].

1769 yılında inşa edilen Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi, 1787 yılında yapılan Şebsafa Hatun Sıbyan Mektebi ve 1818 yılına tarihlenen Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektebi de Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi gibi almaşık örgüyle inşa edilmişlerdir. Tek katlı olan Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi iki dikdörtgen planlı bölümden oluşmaktadır. Buna karşın fevkani olan Şebsafa Hatun Mektebi ve Nakşidil Valide Sultan Mektebi iki katlı olup dikdörtgen planlıdır. Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi ise kare planlı olup fevkanidir. Örtü sistemi olarak üç sıbyan mektebinde çatı kullanılmış olup Şebsafa Hatun Sıbyan Mektebi ise aynalı tonozla örtülmüştür. Her dört mektep de bir külliyeye bağlı olarak inşa edilmiş olup Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, Şebsafa Hatun Sıbyan Mektebi ve Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektebi'nde dikdörtgen açıklıklı taş söveli pencerelerin üstünde yuvarlak tahfif pencereleri bulunmaktadır.

[199] Zeynep Ahunbay, "Mektep-Mimari", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/7-9.

Fotoğraf 146: Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektebi[200]

Kaynak: https://islamansiklopedisi.org.tr/naksidil-sultan-kulliyesi.

Fotoğraf 147: Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi[201]

Kaynak: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/zeynep-sultan-sibyan-mektebi/#17.1/41.009795/28.978425.

[200] https://islamansiklopedisi.org.tr/naksidil-sultan-kulliyesi Erişim Tarihi: 01.29.2024
[201] https://kulturenvanteri.com/tr/yer/zeynep-sultan-sibyan-mektebi/#17.1/41.009795/28.978425, Erişim Tarihi: 16.01.2024.

Fotoğraf 148: Şebsafa Hatun Sıbyan Mektebi[202]

Kaynak: https://www.gezginrehberler.com/istanbul/seb-sefa-hatun-sibyan-mektebi-unkapani-istanbul/.

Fotoğraf 149: Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi[203]

Kaynak: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/.

[202] https://www.gezginrehberler.com/istanbul/seb-sefa-hatun-sibyan-mektebi-unkapani-istanbul/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

[203] https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

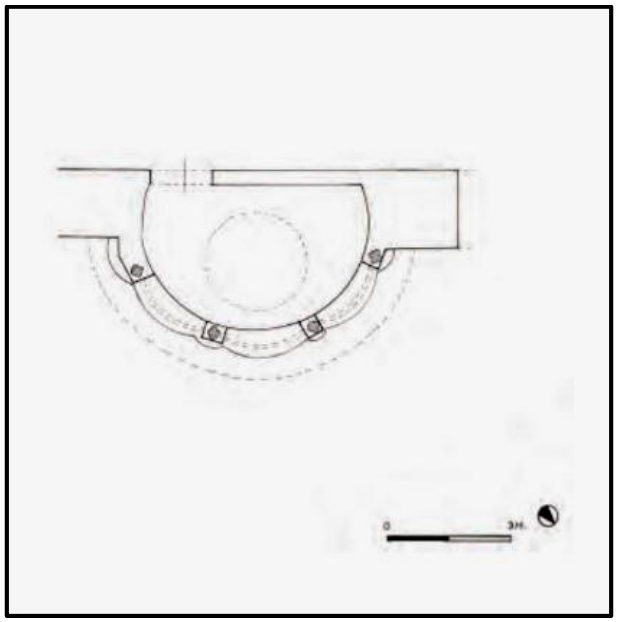
4.4. Sebiller

Arapça "yol" anlamına gelen sebillerde Osmanlı zamanında her gün hayır maksatlı ücretsiz su dağıtılmış, kandil, Cuma akşamları gibi mübarek günlerde ise ücretsiz şerbet ikram edilmiştir. Daha çok kare, çok köşeli yahut yuvarlak olarak inşa edilmişlerdir. 18. yüzyılda demir şebekelerde yer alan geometrik süslemeler yerini nebatî bezemelere terk etmiş, sebillerin saçaklarında dalgalanmalar görülmüştür. Ayrıca, etek bölümleri daha evvelki yüzyıllardaki gibi boş bırakılmamış, farklı öğelerle bezenmiştir[204]. Sebillerin şebekelerinin alt kısmında su ile diper içeceklerin verilmesine yarayan açıklık kısımları bulunmaktadır[205].

Nuruosmaniye, Laleli, Hamidiye, Mihrişah Valide Sultan ve Nakşidil Valide Sultan Sebilleri, köşe sebilleri biçimindedir. Söz konusu beş sebilin dışa taşmış ve yuvarlak planlı olup mermerden yapılıkları görülmektedir. Nuruosmaniye Sebili üç, Laleli, Hamidiye ve Mihrişah Valide Sultan Sebili beş açıklıklı iken Nakşidil Valide Sultan Sebili dört açıklıklı olup beş sebilin de üzeri kurşun kaplı bir kubbe ile örtülmüştür. Üç basamaklı sebillerin etek kısmında sütunçeler ve kartuşlar, kemer üstündeki alınlıklarda kitabeler bulunmakta olup Hamidiye Sebili dışında öbürlerinin etek bölümü dış bükey bir biçimde yapılmıştır. Hamidiye Sebilinin etek kısmı ise içbükey-dışbükeylerle hareketlendirilmiştir. Beş sebil de barok üslubun özelliklerini yansıtan yapılardır. Sebillerin, dökme demir şebeke tasarımları dış bükey olarak yapılmıştır[206].

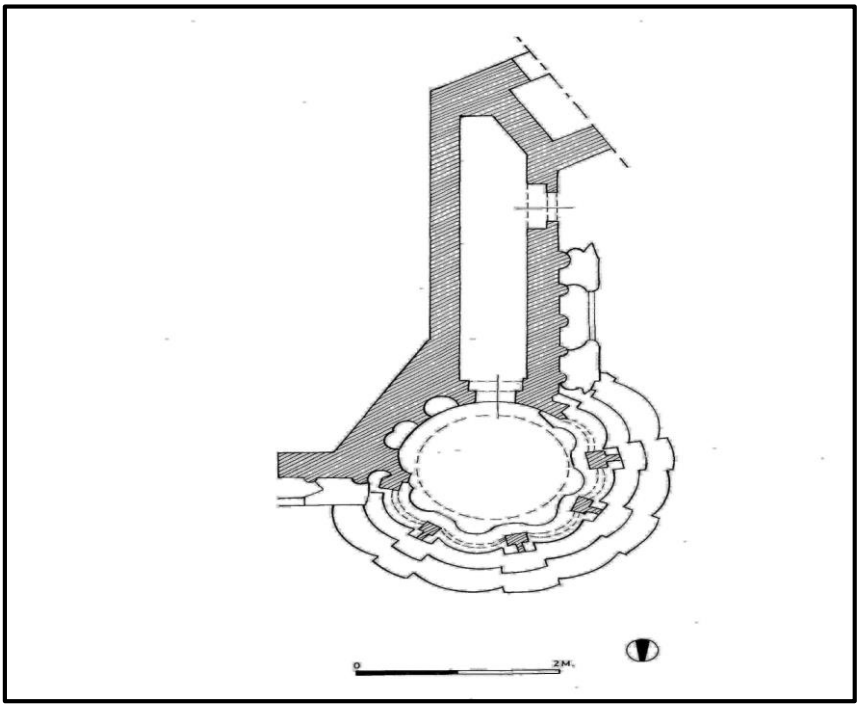
---

[204] Mert Ağaoğlu, *Osmanlı Batılılaşması Bağlamında 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2017), 42-94.
[205] Ayla Ödekan, "Sebiller", *DBİA* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 6/482.
[206] Şerife Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 150-164.

Çizim 22: Nuruosmaniye Sebili[207]

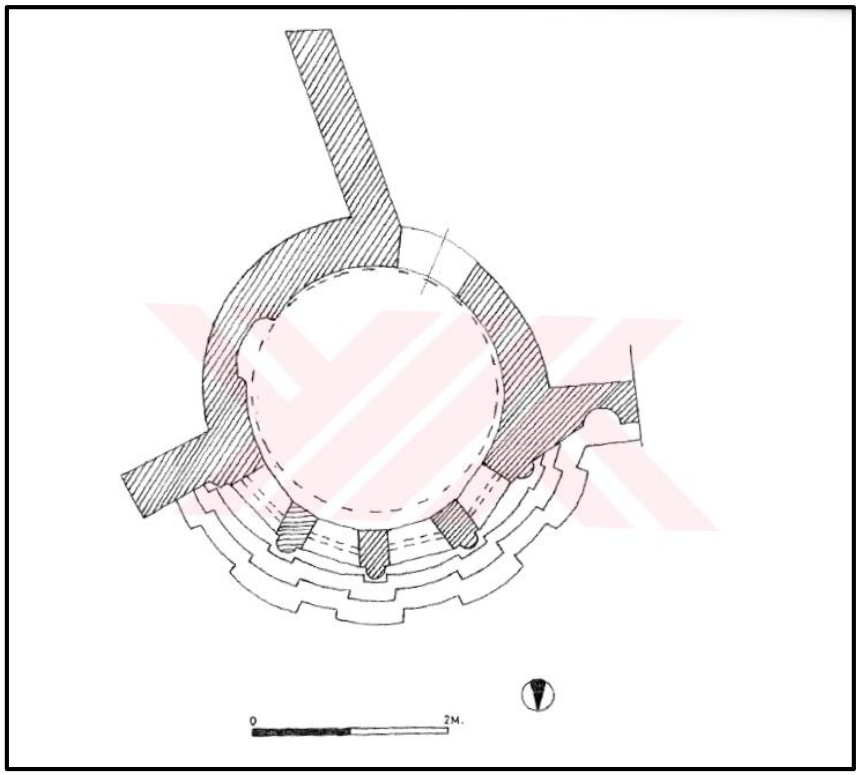
Kaynak: Şerife Tali'den.

Çizim 23: Hamidiye Sebili[208]

Kaynak: Şerife Tali'den.

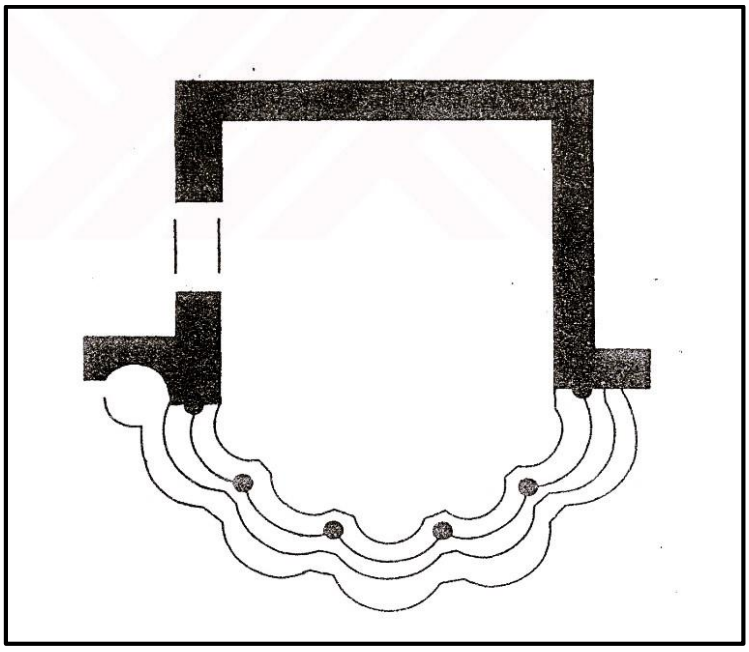
[207] Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri, 87.*
[208] Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, 99.

Çizim 24: Nakşidil Valide Sultan Sebili[209]

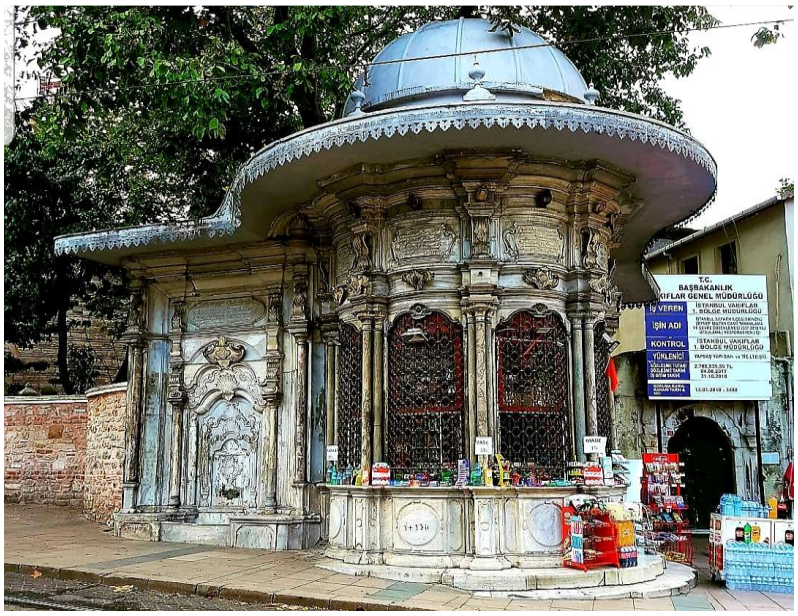
Kaynak: Şerife Tali'den.

[209] Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, 136.

Çizim 25: Mihrişah Valide Sultan Sebili[210]

Kaynak: Şerife Tali'den.

Fotoğraf 150: Hamidiye Sebili

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

[210] Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri, 235.*

Fotoğraf 151: Nakşidil Valide Sultan Sebili

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 152: Mihrişah Valide Sultan Sebili

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.5. Çeşmeler

Çeşmeler hayrat olarak yaptırılmış olup bu yapılar temizlik, ibadet ve su içme gibi işlevlere sahip olmuşlardır. Çeşmeler; meydan, duvar çeşmeleri, sütun çeşmeler şeklinde gruplara ayrılmaktadır. Malzeme olarak genellikle taş veya mermer ile inşa edilirken taş-tuğlayla yapılanlar da görülmektedir[211].

Kurtuluş semtindeki Safa Meydanında bulunan sekizgen, üstü çatılı, kiremit örtülü bir çeşme, bir meydan çeşmesi biçimindedir. Cephelerinden yalnızca birinde ayna taşı ve inşa kitabesi yer almaktadır. Çeşmenin diğer cephelerinde büyük birer niş görülmektedir. Çeşmenin musluğu günümüze gelmemiş olup taş üzerine mermer malzeme ile kaplanan

[211] Semavi Eyice, "Çeşme", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/277-287.

yapının teknesi dağılmış bir vaziyettedir. Kitabesinden çeşmenin 1214-1799 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır[212].

Hicrî 1197-Miladî 1782-83 yılına tarihlenen Emirgan Hamid-i Evvel Cami önündeki meydanda, Çınaraltı'nda bulunan Hamidiye Meydan Çeşmesi de sekiz köşeli bir çeşmedir. Çeşme, caminin merkezinde olduğu külliyenin bir birimi olarak yapılmış ve günümüze kadar özgün halini korumuştur. Dönem üslubundaki çeşme bütünüyle mermer malzemeden yapılmıştır.

Kurtuluş'ta yer alan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Emirgan'daki Hamidiye Çeşmesi sekizgen planlı bir meydan çeşmesi olarak tasarlanmış olup her iki çeşme de devrine şehrin dışında bulunan yerleşimin çok olduğu bölgelerde bulunmaktadır. Birbirine yakın tarihlerde inşa edilen iki çeşme de devrin üslubunu yansıtmasına karşın Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Hamidiye Çeşmesi'ne nazaran oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir.

Fındıklı'da bulunan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, 1797 yılında bir duvar (cephe) çeşmesi olarak inşa edilmiştir. Sağ ve sol taraflarındaki iki pilastr arasında bulunan büyük ayna taşı dikkat çekmektedir. Sütunçelerin başlıklarının üsstünde doğru bir kornişle diğeri arasına kitabe konulmuştur. Teknesi yola denk gelmiş, beton ile doldurulmuş olup setleri ise tahrip olmuştur.

Sirkeci'de, Aydınoğlu Tekkesi karşısında bulunan 1770 yılına tarihlenen Zeynep Sultan Çeşmesi de bir duvar (cephe) çeşmesi olarak yapılmıştır. Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi gibi bu çeşmenin de teknesi yol seviyesinin altında kalmıştır. Zeyneb Sultan Çeşmesi'nin ve Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin cepheleri tamamen kesme taştan yapılmıştır. İki çeşmede de C-S kıvrımları ve akantus yaprağı motifleri kullanılmıştır.

Üsküdar'da bulunan 1780 tarihli Sineperver Valide Sultan Çeşmesi, duvar (cephe) çeşmesi şeklinde olup üç cephelidir. Çeşmedeki teknelerde dış yüzey kartuşlar ile süslenmiş ve cephe dört sütunçeyle dikey biçimde üç kısma bölümlenmiştir. Hem Sineperver Valide Sultan Çeşmesi hem de Üsküdar Karacaahmet'teki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi duvar çeşmesi olarak inşa edilmiş olup ikisinin de cephelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Ayna taşında kademeli yuvarlak kemerin görüldüğü iki çeşmede

[212] Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 600.

de c-s kıvrımları ve iç-bükey-dışbükey görünümlere yer verilerek cephede hareketlilik meydana getirilmiştir[213].

1805 yılında inşa edilen Yeniköy'deki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi tek yüzlü bir meydan çeşmesi formunda yapılmıştır. Ana cephesi taş ve mermerden inşa edilen meydan çeşmesi dörtgen biçimindedir. Diğer üç cephede malzeme olarak tuğla ve moloz taş kullanılmıştır. Ayna taşı devrin üslubuna aykırı olarak sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Çeşmenin süslemelerinde görülen en önemli özellik Mühr-ü Süleyman motiflerinin yapıda kullanılmış olmasıdır. Yapının üst örtüsü günümüze gelmemiş olup mevcut örtü özgün değildir. Çeşmenin ortasındaki ayna taşının iki yanında pilastrlar yer almaktadır. Kemeri çevreleyen bordürün üzerinde ise kitabe bulunmaktadır.

Sultan III. Selim'in valide Mihrişah Sultan anısına vefatı sonrası 1806 senesinde inşa ettirilen çeşme Küçüksu Kasrı yanındadır. Dikdörtgen plana sahip mermer malzeme ile yapılan bir meydan çeşmesidir Ortasında büyük saçağa sahip bir kubbeyle köşelerde kuleler şeklinde üst örtüye sahiptir. Tekneleri dışa taşmış çeşmede akant yaprağı öğeleriyle süslü S biçiminde birer konsol görülmektedir.

Her iki meydan çeşmesi de dörtgen planlı olmasına karşın anıtsallık ve süsleme yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Küçüksu'daki çeşme C-S kıvrımları ve akantus yapraklarının yoğun kullanıldığı Barok sanatın özelliklerini yansıtan abidevi bir yapıdır. Buna karşın Yeniköy'deki çeşme ise Küçüksu'daki çeşmeyle mukayese edildiğinde fazlasıyla sade bir biçimde işlenmiştir.

[213] Örcün Barışta, "Osmanlı Dönemi Üsküdar Çeşmelerinden Bazı Ayna Taşları ve Sorunları", *Üsküdar Sempozyumu VI Bildiriler,* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2009), 288.

Fotoğraf 153: Emirgan Hamidiye Çeşmesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 154: Emirgan Hamidiye Çeşmesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan

Fotoğraf 155: Kurtuluş Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 156: Zeynep Sultan Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

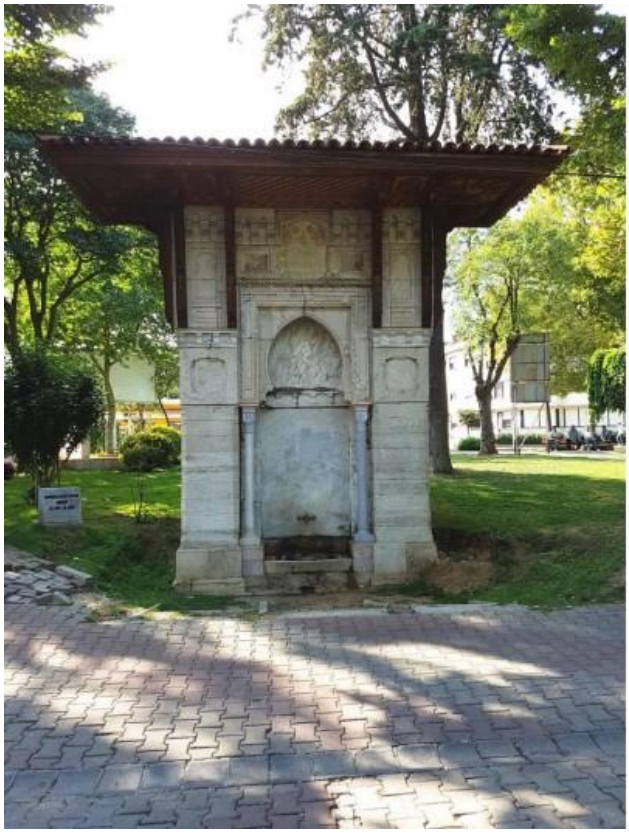

Fotoğraf 157: Fındıklı Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fotoğraf 158: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

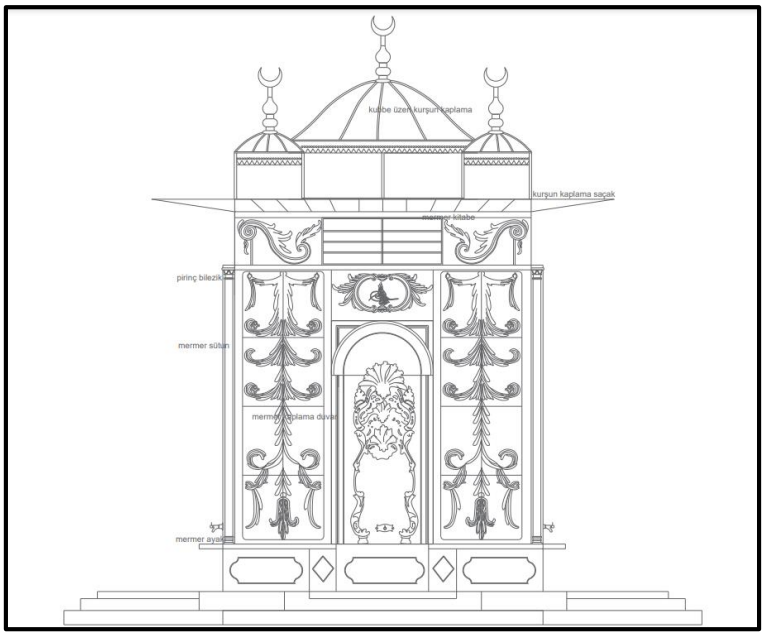
Fotoğraf 159: Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

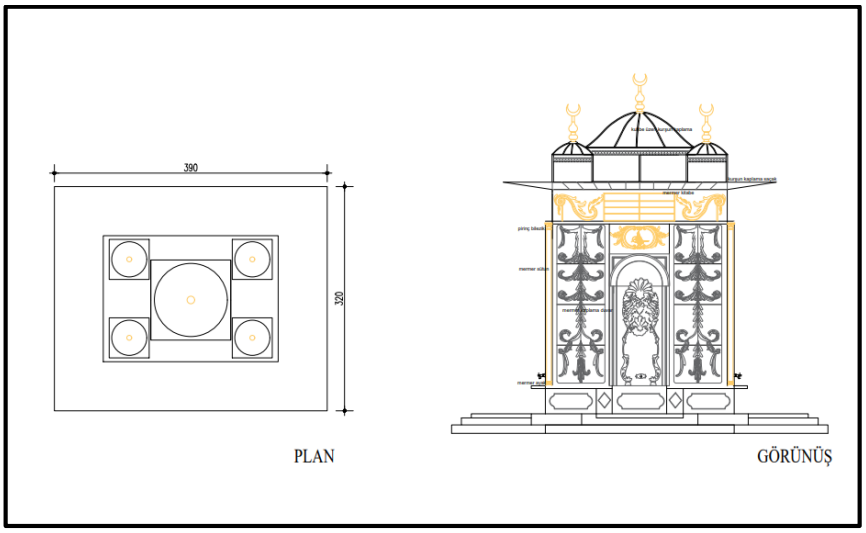
Fotoğraf 160: Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizim 26: Küçüksu Mihrişah Valide Çeşmesi Cephe Görünüş

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

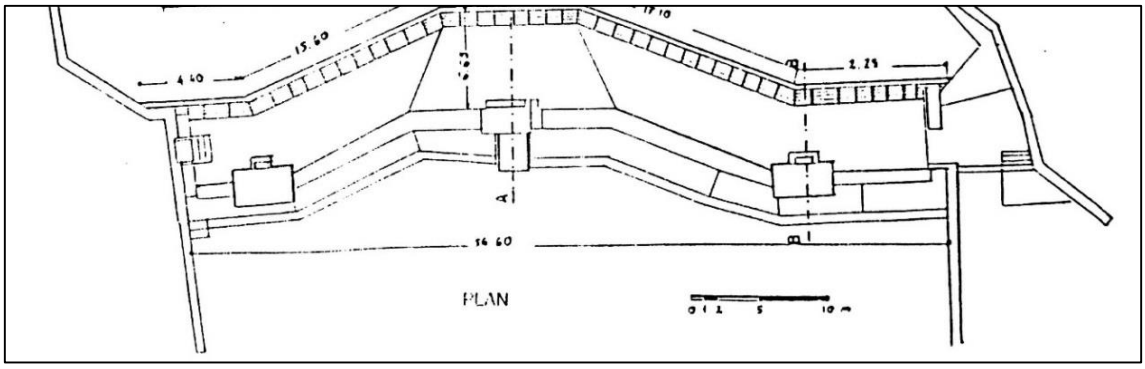
Çizim 27: Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi Plan ve Kesit

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.6. Bentler

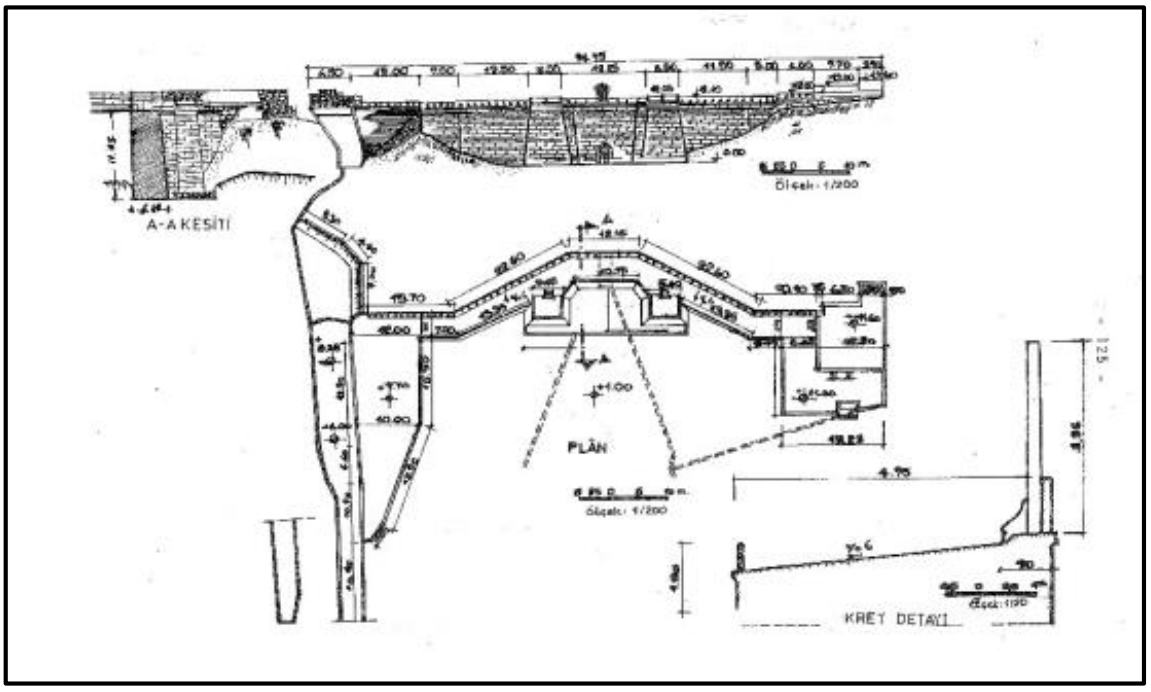
I. Mahmud'un hükümdarlık yıllarında 1750 senesinde yapılan Topuzlu Bent diğer adıyla I. Mahmud Bendi, III. Mustafa devrinden 1765 tarihli Ayvat Bendi ve 1796 tarihli Mihrişah Valide Sultan Bendi, Belgrad Ormanı'nda bulunmaktadır. Kırkçeşme Suları tesislerine hizmet veren Topuzlu Bent, Ayvat Bendi ve Mihrişah Valide Sultan Bendi, kesme taşla inşa edilmişlerdir. Her üç yapı da kırık hatlı planda yapılmış olup kagir ağırlık bentler grubuna dahildir. Üç bendin de set bölümü mermer ile kaplanmış olup Ayvat Bendi'nin kitabesi bulunmamaktadır. Topuzlu Bendin akant yaprağı motifli, C-S kıvrımları ile bezeli mermerden kitabesi mevcuttur. Mihrişah Valide Sultan Bendi'nin kitabesinde de Barok üslupta C-S kıvrımları ve akantus yaprakları görülmektedir[214].

[214] Ağaoğlu, *Hassa Başmimarları*, 27-31.

Çizim 28: Ayvat Bendi[215]

Kaynak: Kazım Çeçen'den,1979.

Çizim 29: Valide Bendi[216]

Kaynak: Kazım Çeçen'den,1979.

[215] Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, 19.
[216] Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, 20.

Fotoğraf 161: Topuzlu Bent[217]

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/sinandogan/30761839253.

Fotoğraf 162: Valide Bendi[218]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan.

[217] https://www.flickr.com/photos/sinandogan/30761839253 Erişim Tarihi: 23.05.2024
[218] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 100.

Fotoğraf 163: Valide Bendi[219]

Kaynak: Habibe Kazancıoğlu'dan.

Fotoğraf 164: Ayvat Bendi

Kaynak: Kazım Çeçen'den.

[219] Kazancıoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 101.

Fotoğraf 165: Ayvat Bendi

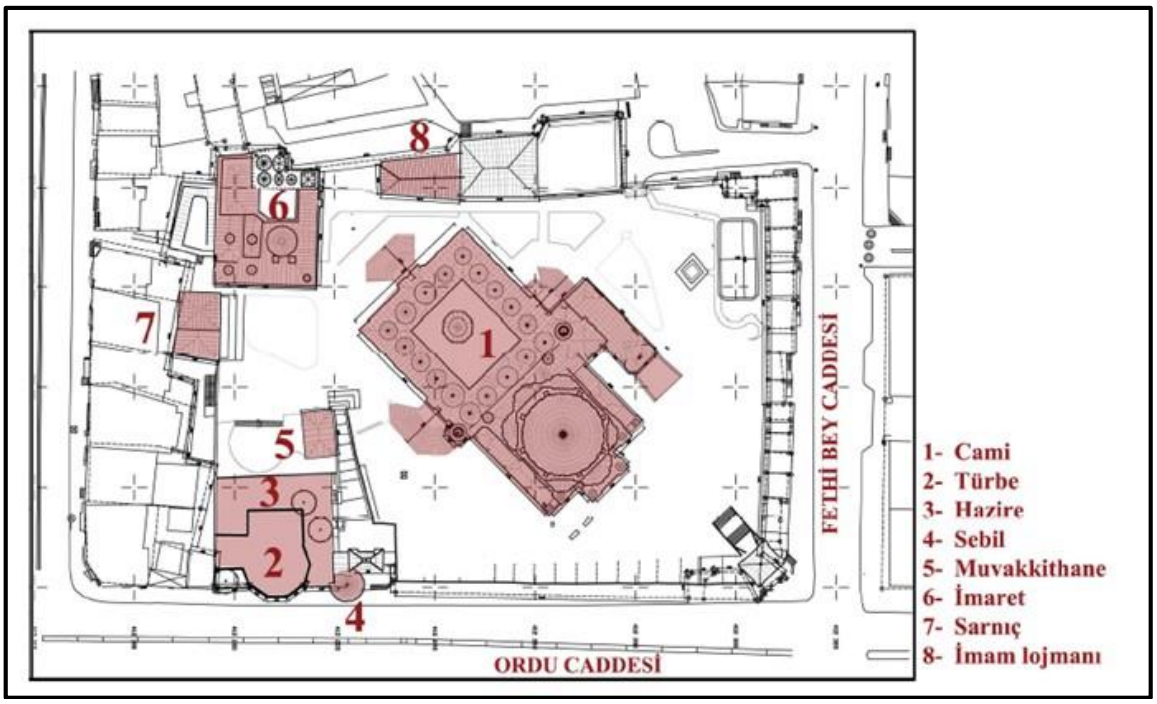
Kaynak: Kazım Çeçen'den.

4.7. İmaretler

Laleli Külliyesi'ne bağlı olan Laleli İmareti, camiye bağlı avlunun kuzeybatı kenarında bulunmaktadır. Dikdörtgen plana sahip olan yapı, kare forma yaklaşan dikdörtgen iç avululu bir yapıdır. İki tarafında birer sütunlu kapının girişi yuvarlak kemere sahiptir. İmaret, aynalı tonozla, pandantifler ile geçişi gerçekleştirilen bir kubbeyle örtülmüştür[220]. Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin de Laleli'deki gibi giriş kapısı yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiş olup aynı şekilde iki yanında sütunçeler bulunmaktadır. Lakin Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde c-s kıvrımları, akantus yapraklarının kullanımı

[220] Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Laleli Külliyesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/86-89.

neticesinde Barok etki daha fazladır. Ölçüleri ve hacmi ile Mihrişah Valide Sultan İmareti, Laleli'ye oranla anıtsal bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Laleli İmareti'nde görülen aynalı tonoz ve pandantiflerle geçilen kubbenin üst örtü olarak kullanılması uygulaması Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde de devam etmektedir. Her iki imaret de dikdörtgen planlı, avlulu olup almaşık örgü tekniğiyle taş-tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Laleli İmareti'nde revaklar avlunun iki yönünde bulunurken Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde ise revaklar avluyu üç yönden kuşatmaktadır[221].

Çizim 30: Laleli Külliyesi Planı[222]

Kaynak: Sevgi Parlak'dan.

[221] Parlak, *DİA*, 42-44.
[222] Ülkü Demir, *Laleli Camisi'nin İç Mekan Dekor/Süsleme Tasarımı* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 3.

Fotoğraf 166: Laleli İmareti[223]

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

Fotoğraf 167: Mihrişah Valide Sultan İmareti

Kaynak: Mert Ağaoğlu'dan.

[223] Demir, *Laleli Camisi'nin İç Mekan Dekor/Süsleme Tasarımı, 217.*

SONUÇ

Mihrişah Valide Sultan, Bezmialem Valide Sultan'dan sonra Osmanlı coğrafyasına bilhassa da payitahta en fazla yapı inşa ettiren valide sultandır. 1789'dan yaşamını yitirdiği 1805 senesine değin birçok eser yaptırmıştır. Bu tezde, Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı İstanbul'daki günümüze gelen yapılar, mimarî nitelikleri ile beraber ele alınmıştır. İnşa ettirdiği eserlerin hemen hemen tümünde, Sultan I. Mahmud zamanında 1740-41 yıllarında ortaya çıkan araştırma eserlerde Osmanlı Baroğu veya Türk Baroğu, o devrin kaynaklarında ise "Nev İcad", "Tarz-ı Cedid" gibi isimlerle anılan üslubun devam ettiği görülmektedir. Karşılaştırma kısmında Mihrişah Valide Sultan'ın inşa ettirdiği eserler, adı geçen devirde Barok üslupta yaptırılan aynı tipte eserlerle mukayese edilmiştir. Mukayese edilirken seçilen yapıların banilerinin hanedan mensupları olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü, Osmanlı mimarlığında yapıların anıtsallığını, hacmini, süsleme programını, kullanılan malzemenin niteliğini belirleyen başat koşul baninin toplumsal statüsü olmuştur. Bu sebepten, Mihrişah Valide Sultan'dan evvel veya sonra hanedan mensuplarının inşa ettirdiği yapılar, Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı yapılar ile plan, malzeme, mimarî özellikler ve süsleme açısından kıyaslanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde klasik devirde İstanbul'un idarî taksimatının dört farklı kadılığa ayrıldığı bilinmektedir. Esas İstanbul olan Sur İçi bölgesinin başında İstanbul Kadısı diğer adıyla "Taht Kadısı" bulunmaktaydı. "Bilad-ı Selase" olarak adlandırılan diğer üç kadılık ise Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılıklarıydı. Osmanlı mimarlığında payitahtta yapılan eserlere göz atıldığında nicelik açısından bunların daha çok Sur içi ile Üsküdar ve Eyüp'te inşa edildikleri görülmektedir. Fakat, Mihrişah Valide Sultan'ın başkentte yaptırdığı zamanımıza gelen mevcut eserlerin çoğu Galata Kadılığı'na bağlı olan bölgede bulunmaktadır. Bu vaziyet, 18. Yüzyıl sonları ile 19. Yüzyılın ilk yıllarında artık Galata Kadılığına bağlı yerlerde nüfusun özellikle Müslümanların sayısının çoğaldığını göstermektedir. Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı iki yapının Üsküdar, iki adedinin de Eyüp'te yapıldığı, esas İstanbul olan Sur içinde ise günümüze gelmeyen çeşmeler haricinde eser inşa ettirilmediği dikkate alınırsa yapıların lüzumlu olan bölgelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca han, hamam, dükkan, arasta gibi akar getiren yapılar yerine doğrudan hayrat yapıları inşa ettirmiş ve gelirlerini kendi vakfından karşılamıştır.

Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında, Mihrişah Valide Sultan'ın inşa edilecek semt seçiminde gereksinim olan yerleri belirlediği, tıpkı başka hanedan üyeleri gibi servetini vakfederek malını mülkünü tebaasının faydasına olacak hayırlı, işlevsel faaliyetlere harcadığı ve israftan kaçındığı görülmektedir. İnşa ettirdiği eserlerde işlevselliği ön planda tutmasına, ihtiyaç gözeterek yapı yaptırmasına karşın devrin üslubunu ve anıtsallığını da göz ardı etmemiştir. Mihrişah Valide Sultan'ın banisi olduğu yapılar Ampir öncesi dönemde inşa edilmiş Osmanlı Baroğu tarzındaki eserlerin öne çıkan örneklerinden olmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, Şinasi. *Bentler ve Sinan'ın Suyolu*. İstanbul: Biryıl Kültür Sanat Ltd. Yayınları, İstanbul, 2010.

Açıkgözoğlu, Sacit. "Zeyneb Sultan Külliyesi", *DİA.* 44/363. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Afyoncu, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Ağaoğlu, *Osmanlı Batılılaşması Bağlamında 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* İstanbul: Cinius Yayınları, 2017.

Ağaoğlu, Mert. *Hassa Baş Mimarları El-Hac Mustafa Ağa, Kara Ahmed Ağa ve Mehmed Tahir Ağa'nın Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*. İstanbul Cinius Yayınları, 2018.

Ağaoğlu, Mert. "Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler ve Osmanlı Devrindeki Onarımları", *2. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi*.129-130. Antalya: Mersin Üniversitesi, 2018.

Ağaoğlu, Mert. "XVIII. Yüzyılda İstanbul Mimarîsi ve Osmanlı Batılılaşması Kaynakçası," *TİDSAD* 14 (Aralık 2017), 111-153.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Ahmed Vâsıf, *Târih*. İstanbul: Üsküdar Matbaası, 1214/1804.

Ahunbay, Zeynep. "Mektep-Mimari", *DİA*.29/7-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Aktepe, Münir. *Patrona İsyanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958.

Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahı Valide Sultan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Akyıldız, Ali. "Valide Sultan", *DİA*. 42/494-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Altınay, Ahmet Refik. *Lale Devri*. İstanbul: İlgi Yayınları, 2014.

Altıniş Gürsoy, Belkıs. "Sefaretnameler", *Türkler*. 12/956-973. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Arel, Ayda. *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1975.

Arslan Sevin, Necla. "18. ve 19. Yüzyıl Sahil Sarayları", *Osmanlı*. 10/429. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Artan, Tülay. “18. Yüzyılda İstanbul: Uzlaşma ve Yeniden Yapılanma Dönemi”. *Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı*. 300-313. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 2010.

Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014.

Atak, Erkan. “Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Uslubu (Anadolu’daki Yansımalar)”, *Turkish Studies* 13/10 (Haziran 2018), 54-78.

Atak, Erkan. *Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)*.Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2014.

Atak, Erkan. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi* 31/2. (Aralık 2022). 977-1015.

Atak, Erkan. Erdal Okumuş, “Osmanlı Mimarisinde Etkin Bir Kadın Bâni: Kethüdâ Canfedâ Hatun’un İmar Faaliyetleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46/ (Aralık 2022). 320-360.

Atmaca, Esra. “Alman Seyyah Seetzen’in İstanbul Notlarında Eleştiriler ve Öneriler (1802-1803)”. *TİDSAD 10* (Mart 2017), 381-394.

Ayvansarâyî, *Hadikatü’i Cevamî*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Bakır, Betül. “18. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği”, Türkler.15/527. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Bakır, Betül. *Mimaride Rönesans ve Barok, Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.

Baltacı, Cahit. “Mektep-Osmalılarda Mektep”, *DİA. 29/6- 7.* İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Barışta, Örcün. “Osmanlı Dönemi Üsküdar Çeşmelerinden Bazı Ayna Taşları ve Sorunları”, *Üsküdar Sempozyumu VI Bildiriler.* 287-293. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2009.

Baron De Tott, *18. Yüzyılda Türkler*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1975.

Bates, Ülkü. ”Eigtheenth Century Fountains of Istanbul”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* 1. 293- 303. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Batur, Afife. “Geç Osmanlı İstanbul’u”, *Dünya Kenti İstanbul*. 154-175. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Batur, Selçuk. “Beylebeyi Cami”, *DBİA*. 2/203. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Baytar, Zülfiye. *Batılılaşma Dönemi (XVIII. Yüzyıl) İstanbul Sebillerinde Süsleme.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Berkes. Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 1978.

Beydili, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane 1776-1828*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

Beydilli, Kemal. "Nizam-ı Cedid", *DİA*. 33/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Beydilli, Kemal. "Sefaretname (Osmanlılar'da)", *DİA***.** 36/292. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Beydilli, Kemal. "Selim III", *DİA.* 36/420-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Cerasi, Maurice. "Tarihselcilik ve Osmanlı Mimarisinde Yaratıcı Yenilikçilik 1720-1820," *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü bir Miras.* 34-42. İstanbul: YEM Yayınları, 2000.

Cerasi, Maurice. "The Urban Perspective of Ottoman Monuments from Sinan to Mehmet Tahir-Change and Continuity", *Aptullah Kuran İçin Yazılar*. 171-190. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Başkenti İstanbul*. İstanbul: EKAV Yayınları, 2002.

Çalışlar Yenişehirlioğlu, Filiz. "Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı, *Osmanlı*. 17-22. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 1999.

Çeçen, Kazım. *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*. İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, 1984.

Çeçen, Kazım. *Taksim ve Hamidiye Suları*. İstanbul: İski Yayınları, 1992.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Laleli Külliyesi", *DİA*. 27/86-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Osmanlılar-Mimarî", *DİA*. 33/580-589. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Beyoğlu Camileri", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*. 341-368. İstanbul: Taç Vakfı Yayınları, 2004.

Davis, Fanny. *Osmanlı Hanımı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Demir, Ülkü. *Laleli Camisi'nin İç Mekan Dekor/Süsleme Tasarımı*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Denel, Serim. *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri* Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1982.

Dere, Ömer Faruk. *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*. İstanbul, İBB Kültür Aş, 2011.

Dişören, Esra. "Mihrişah Valide Sultan Cami", *DBİA*. 5/458–459. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Doğan, Osman. *Hayırsever Valide Sultanlar*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022.

Düzenli, Halil İbrahim. "İstanbul Türbeleri", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi.* 8/449. İstanbul: İBB Kültür AŞ Yayınları, 2016.

Egemen, Affan. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993.

Ekinci, Ekrem Buğra *Ama Hangi Osmanlı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Eldem, Sedat Hakkı. *Sadabad.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

Eldem. Edhem. "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito* 19/153-197. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Erimtan, Can. "The Appearance of Saadabad: The Perception of the 'Tulip Age (1718-30)'and the Impact of the Ottoman-Safavid Rivalry", *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. 41-62. London: 2014.

Erünsal, İsmail. *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Eyice, Semavi. "Çeşme", *DİA*. 8/277-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Eyice, Semavi. "Batılılaşma-Mimarî", *DİA*. 5/171-181. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Eyice, Semavi. *Bir Zamanlar Kağıthane*. İstanbul: Kağıthane Belediyesi, 2018.

Eyüboğlu, Mualla Anhegger . *Topkapı Sarayında Padişah Evi Harem*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Giresun, Mustafa. Erol Eyigün, *İstanbul'un Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Turing Yayınları, 2023.

Göçek, Fatma Müge. *Doğu'nun Batı ile Karşılaşması*. İstanbul: Fol Kitap, 2023.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk. "Humbarahane Kışlası ve Cami", *DİA*. 18/353-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Güllüdağ, Nesrin. *Haremden Valide Sultan Mektupları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019.

Gültekin, Gülbin. Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, *DBİA*. 5/459-461. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Güngörmüş Kona, Gamze. *Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005.

Hamadeh, Shirine. "Ottoman Expressions of Early Modernity and the Inevitable Question of Westernization", *Journal of The Society of Architectural Historians.* 63/1. (March 2004), 32-51.

Hamadeh, Shirine. "Westernization Decadence and the Turkish Baroque Modern Constructions of The Eighteenth Century", *Muqarnas.* (April 2007), 24/185-197.

Hamadeh, Shirine. *Şehr-i Sefa 18.Yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 7*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 2010.

Hançer, Tansu Hilmi. *Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi (1797-1837).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Hanioğlu, Şükrü. "Batılılaşma", *DİA.* 5/148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Haskan, Mehmet Mermi. *Eyüp Sultan Tarihi*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 1996.

Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

İyianlar, Arzu. "Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", *DBİA*. 5/459. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Kalkışım, Muhsin. (haz.). *Şeyh Gâlîb Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V.Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Kazancıoğlu, Habibe. "Mihrişah Vâlide Sultan Su Bendi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,18/34. (Haziran 2016). 93-123.

Kuban, Doğan. "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA*. 6/103. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları, 2021.

Kuban, Doğan. *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954.

Kumbaracılar, İzzet. *İstanbul Sebilleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Lucille Shay, Mary. *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası*. Çev. Münir Akın. İstanbul: Ark Kitapları, 2009.

Mantran**,** Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

Nirven, Saadi Nazım. *İstanbul Suları*. İstanbul: Halk Basımevi, 1946.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2009.

Ödekan, Ayla. "İstanbul Çeşmeleri", *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*. 159-180. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Ödekan, Ayla. "Kentlerin Kraliçesi Konstantinopolis", *Dünya Kenti İstanbul*. 108-130. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.

Ödekan, Ayla. "Sebiller", *DBİA.6/482.*İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Ögel, Semra. "18.yüzyıl Mimarisinin İstanbul'daki Yaratıcı Değişimi", *Sanat Tarihi Defterleri 13-14*. 165-186. İstanbul: Ege Yayınları, 2010.

Önge, Yılmaz. *Selçuklu ve Osmanlı Mimarisinde Su Yapıları*. Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri*. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Özel, Şükran. *Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler*. İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Özer, Filiz. "18. Yüzyıl'ın Yaratıcı Osmanlı Mimarlığı", *Sanat Tarihi Defterleri 15*. 1-22. İstanbul: Ege Yayınları, 2012.

Özgen, Evşan. *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Seyahatnamesi Üzerinden Fransa'da 18. Yüzyıl Mimarlık Ortamı ve Osmanlı Mimarlığına Etkisi*. İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Parlak, Sevgi. "Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi" *DİA*. 30/42-44. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Pierce, Leslie. *Harem-i Hümayun.* İstanbul: Islık Yayınları, 2022.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Renda, Günsel. "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Genel Türk Tarihi*. 433-462. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Reyhanlı, Tülay. *Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar*. İstanbul: Türk Kültür Araştırmaları, 1976.

Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2012.

Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Dünyasından Yansımalar.* İstanbul: Denizbank Yayınları, 2008.

Salman Günalp, Özlem. "Doğu ve Batı Kültürlerinin Osmanlı Bahçe Mimarisindeki Belirleyici Rolü ve İsanbul Örneğinde Son Dönem Osmanlı Bahçelerinin Düzenleme Prensipleri", *Mimarlığın 7 Yüzyılı Uluslarüstü Bir Miras.* 154-159. İstanbul: YEM Yayınları, 2000.

Saner, Turgut. "Lale Devri Mimarlığında Hint Esinleri: Çinihane", *Sanat Tarihi Defterleri 3*. 35-54. İstanbul: Ege Yayınları, 1999.

Saner, Turgut. "Mimaride Yenilenmenin Simge Yapısı: Bab-ı Hümayun Önündeki III.Ahmed Çeşmesi", *Sanat Tarihi Defterleri 12*. 1-52. İstanbul: Ege Yayınları, 2008.

Sevim, Mustafa. *Gravürlerle İstanbul*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Shaw, Stanford. Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları, 1994.

Şahin, Soner. *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi 1703-1754. İstanbul:* İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.

Şenocak, Lucienne Thys. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan.* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Şenyurt, Oya. "Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri", *Bilig* 78 (Haziran 2016), 202-204.

Şerifoğlu, Ömer Faruk. *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.

Tali, Şerife. *İstanbul Suriçi Sebilleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Tanışık, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Üsküdar Cihetleri C. II*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

Tanyeli, Uğur. “Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*. 303-317. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Timur, Taner. “Osmanlı ve Batılılaşma”, *TCTA*. 1/139. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1985.

Turan, Namık Sinan. *İmparatorluk ve Diplomasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Uçman, Abdullah. *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1976.

Uğurlu, Ayşe Hilal. *III. Selim’in İstanbul’u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

Uluçay, Çağatay. *Padişahın Kadınları ve Kızları*. Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Uyar, Gülgün. “Zübeyde Bint Ca‘Fer”, *DİA*. 44/517-519. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Konya: Selçuk Yayınları, 1996.

Veinstein, Gilles. *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi’nin Fransa Anıları*. İstanbul: Ark Yayınları, 2002.

Yalçınkaya, Alaaddin. “18.Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diploması Dönemi (1703-1789)”, *Genel Türk Tarihi*. 7/63-117. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yenişehirlioğlu, Filiz. "Western Influences on Ottoman Architecture in the 18th century," *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789, Konflikt, Entspannung und Austausch***.** 153-178. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1983.

Yenişehirlioğlu, Filiz. “Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*. 57-68. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

Yerasimos, Stefanos. “Batılılaşma Sürecinde İstanbul”, *Dünya Kenti İstanbul*. 48-53. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996

Yerli, Handan. *Pertevniyal Valide Sultan’ın Baniliği*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.

Yılmaz, Coşkun. Uğur Demir, “III. Selim ve İstanbul”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*. 241-516. İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti, 2010.

Yüngül, Naci. *Taksim Suyu Tesisleri*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Sular İdaresi 1975.

Internet Kaynakları

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=25146&sessionid=kl3iq0f5g8ndn1ofk4ppnoe8b4 Erişim Tarihi: 17.02.2024

https://www.mustafacambaz.com/data/media/98/culus_yolu_2.jpg Erişim Tarihi: 20.03.2024

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/ Erişim Tarihi: 12.12.2023

https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/humbaraci-kislasi/#17.1/41.046349/28.943369 Erişim Tarihi: 20.02.2024

https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

https://www.eskiistanbul.net/tag/ali-saim-%C3%BClgen-ar%C5%9Fivi/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

http://www.suvakfi.org.tr/cesme/mihrisah-valide-sultan-cesmesi-h-1208-m-1793/1149. Erişim Tarihi: 20.03.2024

https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/03/%C3%9Csk%C3%BCdar-Selimiye-Cami.jpg Erişim Tarihi: 18.05.2024

https://islamansiklopedisi.org.tr/selimiye-camii-ve-kulliyesi--istanbul Erişim Tarihi: 23.05.2024

https://istanbultarihi.ist/320-istanbul-turbeleri#gallery-17 Erişim Tarihi: 23.05.2024

https://islamansiklopedisi.org.tr/naksidil-sultan-kulliyesi Erişim Tarihi: 01.29.2024

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/zeynep-sultan-sibyan-mektebi/#17.1/41.009795/28.978425, Erişim Tarihi: 16.01.2024

https://www.gezginrehberler.com/istanbul/seb-sefa-hatun-sibyan-mektebi-unkapani-istanbul/ Erişim Tarihi: 23.05.2024

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/mihrisah-sultan-sibyan-mektebi/, Erişim Tarihi: 12.12.2023

https://www.flickr.com/photos/sinandogan/30761839253 Erişim Tarihi: 23.05.2024

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Tuğba OĞUL	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Fakülte	Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Bölümü	Sanat Tarihi
Makale ve Bildiriler	
1. Tuğba Oğul, "Osmanlı Batılılaşması Bağlamında İstanbul'daki Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Mustafa Çeşmeleri", *SOBİDER,* 68, (Şubat 2024) 527-546. http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.74817	